

*Эҳдо ба биступанҷумин солгарди
Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон*

*Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон
Маҷаллаи миллии адабии «Садои Шарқ»*

РУСТАМИ ВАҲҲОБ

ДУРУСТ БИНАВИСЕМ

(Нашри дуюм бо тасҳеҳу такмил)

Душанбе – 2016

ББК 81.2 Тоҷик

В 30

Муаллиф – Рустами Ваҳҳоб

Муҳаррир – Мубашшири Акбарзод

Муқарриз – Сулаймон Анварӣ, устои ДМТ

Тарроҳи роёна – Баҳтиёр Ҳисорӣ

Ношир ИНТ, “Садои Шарқ”

Нашри дувум, бо тасҳеҳу такмил.

Шумора.....1500

Дар ин китоб шумори зиёди иштибоҳоте, ки ба тақрор дар матбуот, таълифоти илмӣ бадеӣ ва гуфтори радиову телевизион ба назар мерасад, баррасӣ гардидааст. Муаллиф шакли дуруст ва саҳеҳи калимаю ибораҳо, мавқеи корбурд ва тарзи баёни онҳоро тавзеҳ медиҳад.

Ин китоб барои адибону хабарнигорони ҷавон ва умуман алоқамандони омӯзиши амалии забон судманд аст. Маводди он бо салоҳдиди устодон метавонад дар дарсҳои амалии забоншиносӣ, услубшиносӣ ва матншиносӣ чун дастури таълимӣ ва василаи иловагии омӯзиш мавриди истифода қарор дода шавад.

© Рустами Ваҳҳоб

ПЕШГУФТОР

Таърихчаи фараҳам шудани ин маҷмӯа ба ин дастур буда, ки муаллиф беш аз се сол дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ, бахусус маҷаллаи “Садои Шарқ” ва ҳафтанномаи “Адабиёт ва санъат”, пуртакрортарин иштибоҳот дар навиштор ва гуфторро баррасӣ намуда, гунаи саҳеҳи он калимаҳо, ибораҳо ва дигар воҳидҳои забонро бо истинод ба манбаъҳои

муътабари катбӣ ва забони зиндаи мардум пешниҳод намудааст. Ин мақолаҳо ҳамчунин дар чанд нашрияти даврӣ, аз ҷумла нашрияти Кумитаи давлатии забон ва истилоҳот “Ганҷи забон”, рӯзномаи “Ҷумҳурият”, ҳафтаномаҳои “Минбари халқ”, “Озодагон”, “Нигоҳ” ва чандин нашрияҳои соҳавӣ ва вилоятию ноҳиявӣ ба таври силсила ба ҷоп расидаанд. Телевизиони “Сафина” низ ба асоси маводди ин китоб барномаи махсусе танзим намудааст. Истиқболи зиёди мардум ва пешниҳодоти хонандагони сомонаҳои иҷтимоӣ боис гардид, ки дар фазои маҷозӣ (интернет) низ саҳифае махсуси ин мавзӯ бо унвони “Дуруст бинависем” ([https:// www. facebook. com/groups/750326131656793/](https://www.facebook.com/groups/750326131656793/)) ташкил карда шавад, ки дар ҳоли ҳозир беш аз 4000 нафар аъзо дорад. Аксари аъзои ин саҳифа аз саросари ҷаҳони тоҷикизабон на танҳо мақолаҳоро меҳонанд, балки назар ҳам медиҳанд ва чанд нафар пайваста мақолаҳои худро низ дар саҳифа мегузоранд. Ба ин восита як имкони беназири табодули иттилоот, хусусан дар заминаи густариши вожаҳои катбӣ ва гуфторӣ ва тобишҳои маъноии онҳо ба миён омадааст. Танзим ва ҷопи маводи ҷандмуаллифӣ ин саҳифа низ аз шумори корҳои зарурӣ ва судманд аст, ки дар оянда бояд анҷом шавад.

Ҳамзамон, чи аз тариқи интернет ва чи дар мулоқоту ҷаласаҳо аз тарафи хонандагон ва устодон низ батақрор таъкид мешуд, ки ин навиштаҳои пароканда ба сурати як маҷмӯа гирдоварӣ ва нашр

шаванд. Бино бар ин, агарчи ҳаҷми ин китоб ҳанӯз чандон қобили тавачҷуҳ нест, дар ин марҳала лозим доништа шуд, ки ин кор анҷом гирад, то таҷриба ва заминае барои нашрҳо ва афзудаҳои баъдӣ гардад. Воҷиб аст ёдоварӣ шавад, ки устои фақид Муҳаммадҷон Шакурӣ солҳои пешин китоби арзишманде бо унвони “Ҳар сухан ҷойеву ҳар нукта мақоме дорад” дар ин замина таълиф ва chop кардаанд.

Мақолаҳои солҳои гуногуни муаллиф дар мавзӯи забони муосир вориди ин маҷмӯа нашуд, то таркиби он якдаст ва яксон бошад. Танҳо ду мақола, ки ба хоҳири равшан кардани мавқеи усули муаллиф дар ин мавзӯ зарурӣ ба назар расидаанд, дар аввали маҷмӯа ҷой дода шудаанд.

Ҳамчунин, лозим ба ёдоварист, ки тартиби ҷобачо кардани мақолаҳо бар асли таълифи аввалии онҳо барқарор гузошта шуд, чун баъзе аз мавридҳо ба сурати силсила бо якдигар рабт ва вобастагии маъноӣ доранд.

Аз хонандагон ва мутахассисони муҳтарам хоҳиш мешавад, ки барои ислоҳ ва такмили ин маҷмӯа аз иброи назари арзишманди худ дарег наварзанд.

ЗАБОН НАХУСТУНСУРИ ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ АСТ

Бисту се сол аз замони эълони Истиқлолияти Тоҷикистон сипарӣ мегардад. Дар ин муддати аз назари таърихӣ кӯтоҳ тағйироти мушаххасе дар тамоми соҳаҳои зиндагии иҷтимоии кишварамон ба назар мерасад. Ин тағйиру таҳаввулот, албатта, дар забони мо, ки чун забони давлатӣ аз соли 1989 бар маснади шоиста ва пурифтихори худ барқарор гардид, инъикос ёфтааст. Ҷойи ниҳон доштан нест, афроде ҳастанд, ки ба назари онҳо дар ин замон забони адабии тоҷик танҳо коҳиш ёфта ва аз асолати худ дур гардидааст, унсурҳои ғайриадабӣ ва ба назари баъзеҳо унсурҳои ғайритоҷикӣ дар он нуфузи бештар пайдо намудаанд. Аммо агар бо дидаи таҳқиқ ва одилона ба ин масъала назар карда шавад, ба равшанӣ ошкор мегардад, ки дар ин давра забони тоҷикӣ ба таври бесобиқа рушд намуда ва бештар пурбору қоромад гардидааст. Дахҳо ва шояд садҳо калимаҳову истилоҳоти хориҷӣ ва бегона ҷойи худро ба калимаҳои тоҷикӣ додаанд, мардуми саросари кишвар ба ин калимаҳову истилоҳоти худӣ одат кардаанд, яъне онҳо ҷузъи саводи умумӣ гардидаанд. Аз ҷумла, забони матбуоти мо, бо таваҷҷуҳ ба намунаҳои беҳтари он, имрӯз таврест, ки баъзан бидуни ҳеҷ навъ таҳриру тасҳеҳи хос дар доираи забони матбуоти ҳамзабонамон интишор меёбад, мақолаҳо ва таҳқиқоти донишмандонамон ҳамчунин. Дар ин замина шояд

намунаи беҳтарин матолиб ва суханрониҳои мақомоти олии расмии кишварамон бошад, ки воқеан рушди забони адабии моро дар ин марҳала таҷассум менамояд. Осори шоирон ва нависандагони муваффақи мо имрӯз дар фазои умумии ҳамзабон ингишор меёбад. Дар айни ҳол бояд таъкид намуд, ки ҳифзи вижагиҳои забони тоҷикӣ дар баробари фарогир кардани он яке аз вазифаҳои муҳимтарин шинохта шудааст ва адои ин вазифаи муқаддас, ҳамон тавре ки аз тарафи устод Айни дар нахустин давраҳои баҳс бар сари гузинуши забони меёр дар оғози қарни 20 тарҳ гардида буд ва минбаъд ин дидгоҳ аз ҷониби маъруфтарин донишмандони кишварҳои ҳамзабони мо ва ҳамчунин ховаршиносони сатҳи ҷаҳонӣ мавриди ҳимоят қарор гирифт, яке аз муҳимтарин корҳо мебошад. Эҳё ва густариши дороиҳои забони тоҷикӣ на танҳо ба суди тоҷикистониён, балки ҳамаи ҳамзабонони мо дар ҷаҳон мебошад.

Гузашта аз ин, забони ҳар миллат яке аз муҳимтарин унсурҳои ҳувият, рамзи истиқлоли маънавӣ ва аз муҳимтарин рӯкнҳои истиқлоли сиёсии он мебошад. Далели барҷастаи ин андеша дар аксари мавридҳо ҳамсон будани унвони забон бо номи миллат ва қавмият ва дар ниҳоят кишвар аст, агарчи гоҳе дар ин қоида истисноа ҳам ҷой дорад, ба ҳар сурат асли қазия чунин мебошад. Бинобар ин, забони тоҷикӣ бо он ки истилоҳи маслиҳатист ва бо ташкили Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омадааст, бар пояи ин асл устувор ва илман саҳеҳ мебошад ва метавонад барои таъйини забони ҳамаи осори куҳан ва наво, ки онро дарӣ ва

порсӣ ҳам меномем, ба кор гирифта шавад, чун дар матни ҳамин осор вожаи «тоҷик» фарогири ҳамаи ақвоми даризабон ва порсизабон мебошад. Дар қадим будан ва асолат доштани истилоҳи «тоҷик» ба унвони номи як миллати муаззам ва куҳанбунёд ҳеҷ шакку тардиде нест ва таҳқиқоти пуршумори донишмандони дохиливу хориҷӣ, ки устод Айнӣ аз ин зумра мебошад, ин ҳақиқатро ба субут расондааст. Ҳамчунин, ба номи миллатҳо ва ақвом айният ёфтани ва ҳамгун шудани номи забон як воқеияти инкорнашуданист. Тавре ки маълум аст, истилоҳи «забонҳои эронӣ» дар илми забоншиносӣ як истилоҳи роиҷ ва пазируфташуда мебошад. Дар айни ҳол вожаи «тоҷик» дар матни таърих, фарҳанг ва адабиёти беш аз ҳазорсолаамон яке аз истилоҳоти таъйинкунандаи наҷоди ориёӣ дар баробари ақвоми ғайриориёӣ, аз ҷумла румиву арабу (тозиву) турк будааст, ки ин маъно аз ин байти Саъдии Шерозӣ равшан аст:

Араб дидаву турку тоҷику рум,

Зи ҳар навъ дар нафси покаш улум.

Ин истилоҳ («тоҷикӣ») дар ҳоле ки ҳамзамон худвиҷагии миллии моро дар бар мегирад, барои тоҷикони кишварҳои ҳамсоя низ метавонад пазируфтагӣ бошад. Барои як сӯй ниҳодани сӯйгафҳумҳо ва ихтилофоти бесуди назарӣ сари баҳси истилоҳот танҳо кофист ин аслои зеҳнан ва ҷоие ҳам ки лозим аст, дар ҳар се кишвар ба сураги навишта ва расман ёддошт намоем, ки тоҷикӣ, дарӣ ва форсӣ номҳои як забон ҳастанд. Бо баёни ин нукта, албатта, худвиҷагӣ ва имтиёзоти ҳар яке аз ин мафҳумҳо инкор на-

мешавад, вале дар айни ҳол масоили зиёде, аз қабili тасдиқи муштаракоги воқеӣ, ҳаққи воқеии мо ба адабиёте, ки дар ҷаҳон умдатан бо унвонҳои порсӣ ва дарӣ ном бурда мешавад, таъкид мегардад. Гузашта аз ин, дар ниҳодҳои пуршумори илмӣ омӯзишӣ, ки дар саросари ҷаҳон мавриди аслии омӯзиш ва таҳқиқашон ба истилоҳи «порсӣ» шинохта мешавад, мо саҳми худро ба сурати табиғат пайдо менамоем. Вучуди бахшҳои тоҷикӣ дар баданаи барномаҳои радиӣ ва телевизионии байналмилалӣ форсӣ ишорати сареҳе ба ҳақиқати ин андеша мебошад.

Ин нукта шоёни таваҷҷуҳи махсус аст, ки бахсу баррасиҳо пиромуни таъйини меъёрҳои забони адабии тоҷикии муосир дар солҳои аввали пас аз инқилоб дар сатҳ ва фазои муштараки забонӣ бо Эронӣ Афғонистон сурат гирифтааст. Яъне, нависандагон ва донишмандоне, ки дар ин масъала доварӣ бар дӯши онҳо будааст, ҳатман уфуқҳои густариш ва қироии забони тоҷикиро дар ниҳояти қаламрави ин забон (порсӣ ва дарӣ низ) дар назар гирифтаанд. Аз як тараф, ин ҷо маҷоли ёдоварӣ ва иқтибос аз ин баёнот нест ва, аз тарафи дигар, ин андешаҳо борҳо ёдоварӣ шудаанд ва дар сурати зарурат метавон, аз ҷумла ба мақолаҳои марбутӣ устод Айнӣ дар ҷилди нухуми «Кулӣёт»-и эшон (аз с.200 ба баъд) муроҷиат намуд. Ба сурати мухтасар ва фишурда тавсияи устод Айнӣ ин аст, ки дар интиҳоби меъёрҳо ва моддаи аслии забони адабии тоҷикии муосир таваҷҷуҳи асосӣ ба забони зинда ва роҷе шавад, ки дар рӯзгори мардум ҷорист ва агар паҳнаи густариши ин забонро аз назари устод Айнӣ дар ҳудуди географии имрӯзӣ дар

назар бигирем, тақрибан, саросари Тоҷикистони имрӯзиро фаро мегирад.

Назари устод Айнӣ дар ниҳоят ин аст, ки нигориши китобҳо ва матбуоти тоҷик бар асли забони зиндаи мардуми Тоҷикистон, дар сурати татбиқи он бо қоидаҳо ва меъёрҳои забони адабии қадимамон, воситае мешавад барои эҷоди як забони намуна на танҳо барои тоҷикҳо, балки тамоми порсизабонони ҷаҳон. Дар ҳамин росто посухи устод Айнӣ ба номаи шахсияти барҷастаи фарҳангии Эрон Алиасғари Ҳикмат, ки пешниҳоди қабули забони матбуоти Эрони он давронро ба унвони меъёри забони адабӣ дода буд, бисёр ҷолиб ва омӯзанда аст. Устод Айнӣ таъкид менамояд, ки дар матни худи ҳамин номаи пешниҳодӣ 70 дарсади калимаҳо арабии барои ҳам як эронии одӣ ва ҳам як тоҷики одӣ номафҳум мебошанд. Дар ҳоле ки мақсади мо акси ин аст, яъне забони адабии мо дар баробари он, ки мутобиқ бо меъёрҳои забони осори муштаракӣ кӯҳани мо бошад, ҳамчунин, барои аксари соҳибони ин забон, чи дар Мовароуннаҳр ва чи дар Эрон Афғонистон қобили фаҳм бошад. Мутаассифона, устод Айнӣ имкони ба сурати ниҳой амалӣ кардани ин назарияро дар осори адабии худ надиштааст ва гоҳе бо эродҳои бемаврид ва шояд ҳам муғризона дар ин кор ба вай монеъ мешуданд. Аз ҷумла, ба ёд биёред номаи шикоятomezи ўро ба Абулқосим Лоҳутӣ аз қазовати ҷоҳилонани масъулони Нашриёти давлатии Тоҷикистон нисбат ба забони «Достони Вахш» («Ҷанги Одаму Об»), ки дақиқан эродҳои масъули нашриёт ба ҳамон мавридҳое дахл дорад, ки

онҳоро намунаи амалии назариёти устод Айнӣ дар хусуси такмил ва ислоҳи забон метавон номид.

Вале меъёрҳои назарие, ки устод Айнӣ онро муқаррар кардааст, имрӯз ҳам асосӣ мебошанд ва ҳар қадр замон мегузарад, воқеият ва ҳаққонияти онҳо бештар падидадор мегардад, ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам Эрону Афғонистон. Танҳо ошноӣ бо ду асари барҷастаи насри бадеии муосири Эрон – ҳикояҳои Содиқи Ҳидоят «Меҳангарасти» ва Муҳамадали Чамолзода «Пурсӣ шакар аст» кофист, то бидонем, ки ин назари устод Айнӣ дар миёни намояндагони барҷастаи адабиёти аслии порсиабон, ки даст рӯйи набзи забони зиндаи порсӣ доштанд, чӣ тарафдороне доштааст. Мухтасар, онҳо низ аз муғлақ ва печидаву мураккаб шудани забон ва беғонагии он бо мардум шадидан норозиянд ва тарафдори ба забони зиндаи мардум ҳамсоз кардани он мебошанд, забони мардуми одӣ ва бумии кишвари худро ганҷинаи бебадали порсии сара медонанд.

Барои беҳтар шинохтани мавқеи устод Айнӣ дар ин масъала, мулоҳизаи намунае аз назариёти эшон дар ин хусус аз ғоида ҳолӣ нест. Ин навиштаи устод Айнӣ бисёре аз нуктаҳои баҳсҳои имрӯзӣ бар сари забонро фаро гирифтааст ва як сабақи бузурги диққату ҳавсала ва дириҷу оғоҳӣ дар ҳифзи забон мебошад.

«Самарқанд, 21 июли 1946.

Ҷозили муҳтарам, рафиқ Лоҳутӣ!

... Аз рӯйи гуфтаи Камол (Айнӣ), дар байни Шумо ва баъзе эронӣён бар болои калимаи «ҷангара» мубоҳаса рӯй додааст. Онҳо гӯё ба Шумо эътироз мекардаанд, ки калимаи мазкур сирф калимаи тоҷикист, ба забони форсӣ – Эрон ҳеҷ алоқе надорад.

Фақир ин гуна эътирози эшонро шунида, тааҷҷуб кардам. Ҳарчанд дар «Шоҳнома» ва дар дигар ашъори шоирон ва устодони форсизабон диданам ин калимаро дар ёдам нест, аммо бо далелҳои раднопазир исбот карда метавонам, ки ин калима моли ҳолиси умуми форсизабонон аст.

Далели ман ба тарзи зер аст: ҷойи инкор нест, ки калимаи «ҷанг», ки решаи калимаи мазкур аст, аз рӯзи баромадани форсии ҷадид то имрӯз ҳам дар Эрон ва ҳам дар Тӯрон қор фармуда шуда омадааст. Инчунин, муштақоти калима, масалан, «ҷанговар», ки исми сифатии мусбати ин калима аст, инчунин, «ҷанггоҳ», ки исми макон аст ва инчунин «ҷангҷӯй», ки исми сифатии манфии ин калима аст, умумианд.

Акнун мо калимаи «ҷангара»-ро таҳлил карда мебинем: «ҷанггар» монанди «коргар» исми сифатии умумии ин калима аст, ки тамоман ба қоидаи забони форсӣ мувофиқ аст ва ҳар касеро (ки) ҷанг мекунад, «ҷанггар» гуфтан мумкин аст.

Қоидаи дигаре дар забони форсӣ ҳаст, ки мувофиқи он ҳар гоҳ исм ё сифати умумиро ба як чиз ё ба ягон гурӯҳ махсус кардан хоҳанд, дар охири он калима часпаки «а» ё «ак»-ро мечаспонанд. Чунончи, «девор», ки маънии маълум дорад, вақте ки вайро ба ихтоси даруни чоҳ ё ба даврдаври кӯҳ махсус кардан хостанд, «девора» гуфтанд, ки мо ҳеҷ гоҳ аз ин

калима маънии «девор»-и маълумро намефаҳмем ё ин ки калимаи «оташигир» ба ҳар чизу ба ҳар касе, ки қобилияти оташро гирифтани дошта бошад, содиқ меояд. Вақте хостанд, ин калимаро ба олати оҳанин маълуми оташибардор махсус кунанд, бо иловаи «ак» «оташигирак» гуфтаанд. Инчунин, калимаи “тар” ба ҳар чизе ки тарӣ, обият дошта бошад, рост меояд. Вақте ки мардум хостанд ин калимаро ба сабаботи махсус хос кунанд, «тара» гуфтанд.

Монанди ин калимаи «чангара», «чангар», ки маънии умумии «чангкунанда» дошт, хостанд ба касе, ки бебоис ё бо сабабҳои сохта бо одамон чанг мекунад ва ҳамеша барои чанг сабабҳо омода менамояд, хос гардонанд, ба охири ин калима часпаки «а» илова намуда, «чанггара» - «чанг-гара» гуфтанд.

Мувофиқи қоидаи дигари забони форсӣ, ки ҳар гоҳ дар калимаҳои мураккаб ду ҳарф аз як ҷинс ё ду ҳарфи қарибалмаҳраҷ дар як ҷо оянд, яке аз онҳоро ҳазф мекунанд, чунончи, сафедор ба маънои дарахти маълум, ки дар асл «сафеддор» буд ё ин ки «ягона», ки дар асл «якгона» буд (яке аз ҳарфҳои «г»-ро ҳазф карда, «чангара» гуфтанд ва аз ин калима маънии чангкунандаи манфӣ – бадро ифода намуданд), тоҷикон ин калимаро чунонки ба одами чангҷӯй ба маънои манфияш кор мефармуданд, инчунин, ба хурӯс, ба тагал (қўч) ва монанди ин гуна парандагон ва ҳайвонот ҳам, ки зидда чангдӯст бошанд, кор мефармоянд.

Дар ҳар ҳол, ин гуна калимаро, ки ҳеҷ набошад, ҳамаи муштақоташ дар адабиёт ва гуфтугузори ҳамаи форсизабонон кор фармуда мешавад ва сохтаи тамоман мувофиқи қоидаи форсист, аз оилаи забони форсӣ бароварда партофтан – дониста ё надониста забони худро танг кардан аст.

Ман дар тааҷҷуб мондам, ки Шумо то ҳол китобчаи «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ» навиштаи маро надидаед. Ман дар охири ин китобча як қисм лугатҳоро, ки баъзе эронӣён махсуси тоҷикӣ медонанд, аз «Шоҳнома» ёфта дарҷ кардаам, ки аз назар гузаронданиш бефоида нест...

Бо салом ва эҳтиром Айнӣ».¹

Дар фазои забони муштарак доварӣ кардан дар хусуси ояндаи забони тоҷикӣ, ҳатто дар мақолаҳое, ки пирумунӣ табдили алифбои форсӣ ба логинӣ навишта шудаанд, ошкор аст. Аз ҷумла, дар мақолаи рӯзноманигори маъруфи тоҷик Собит Манофзода «Тоҷикон ва алифбои нав»² чунин нигариш мушоҳида мешавад. Дар ин мақола Собит Манофзода яке аз далелҳои зарурати гузариш ба алифбои навро дар он медонад, ки форсизабонони Эрон ва Ҳинд ҳам дар садаи гузашта ба алифбои логинӣ мебошанд ва модом ки мо вазифадорем забони муштаракро барои интиқоли афкори пешрафта бо онҳо нигоҳ дорем, бояд пештар аз онҳо ин корро амалӣ созем. Яъне, мақсад на ҷудой аз дигар ҳамзабонон, балки ҳамсон будан бо онҳост. Тавре ки медонем, ин пешбинии Собит Манофзода амалӣ нашуд ва порсизабонони Ҳинду Эрон афкори пешрафтаре бо ҳамон алифбои форсӣ (тоҷикӣ) фаро гирифтанд. Аммо муҳим ин нукта аст, ки манзури Манофзода ҳамсон будани забон ҳам дар навиштор ва ҳам дар гуфтор бо ҳамзабонони

¹ Мукотибаи Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лохутӣ. – Душанбе: Дониш, 1978, с.79-80.

² Собит Манофзода. Тоҷикон ва алифбои нав// Раҳбари дониш, 1927, №2.

саросари дунёст ва беш аз ин ҷолиб он аст, ки Манофзода дар таъйини хувияти забони ҳамзабони ҷаҳон, аз ҷумла Ҳинду Эрон аз истилоҳи «тоҷикизабон» кор мегирад: «Фақат назарияи мо ин аст, ки Тоҷикистони сурх дар ин роҳ зудтар аз дигар мамлакатҳои тоҷикизабон муваффақият хоҳад дошт ва барои онҳо намуна хоҳад шуд». Бо ибораи дигар, Манофзода дар мавриди Эрон Афғонистону Ҳинд низ калимаи “тоҷикизабон”-ро чун муродифи тамомиёри “форсизабон” ва “даризабон” истифода менамояд.

Аз як сӯ, захираҳои катби ва зиндаи мардумии забон ва аз тарафи дигар, шароит ва фазои муносиби фарҳангии сиёсӣ дар мавриди забон, ки дар Тоҷикистон вучуд дорад, сол ба сол таваҷҷуҳи бештари муҳаққиқон ва ҳаводорони забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ)-ро ба Тоҷикистон ҷалб менамояд. Албатта, масъалаи тавонафзоии забон ва поксозии рушди он, пеш аз ҳама бояд бо таваҷҷуҳ ба ниёзҳои дохилии кишвар сурат бигирад ва вичагиҳои забони тоҷикӣ ҳифз шавад, вале дар айни ҳол ин раванд бо густариши доираи мақбулияти забони адабии тоҷикӣ зиддият надорад. Сол ба сол мушоҳида мешавад, ки ҳар чӣ бештару бештар забони матбуот, адабиёти бадеӣ ва илмӣ тоҷик, ҳамчунин, забони суҳанрониҳо ва гузоришҳои расмӣ дар дунёи ҳамзабон ба сурати пазиротар ва ошнотар густариш пайдо мекунад ва аз ҳудуди барномаҳои махсуси хориҷӣ ҳам фаротар меравад, бидуни он ки хувияти тоҷикии он коҳиш ёбад. Чунин сурат гирифтани раванди мазкур далели дигарест барои

тасдиқи ин ҳақиқат, ки забони адабии тоҷик бар тибқи меъёрҳоест, ки барои ҳамаи ҳамзабонон пазируфтани мебошад. Барои Тоҷикистон ба унвони кишваре, ки хувиаташ бо номи забон муштарак аст, ин як амри табиӣ ва рисолати пурифтихор мебошад.

Хушбахтона, дар Тоҷикистон ба чуз баъзе аз сӯитафохумҳои дохилӣ, ки ҳосили танҳо завқу салиқаҳои гуногун мебошанд ва як падидаи табиӣ ва ногузир ҳам ҳастанд, ҳеҷ навъ ситез ва фишори барномарезишуда ва ҳадафманд бар сари забон вучуд надорад ва нахоҳад дошт. Таъкиди ин нуктаи бадеӣ ба хотири он аст, ки дар хеле аз маҳдҳои кӯҳани ин забон ситезҳо ва фишорҳои пайваста то ҳаддест, ки, ба қавли раиси муассисаи фарҳангии Эко дар яке аз нишастҳои илмӣ адабӣ дар тобистони соли гузашта, ҳатто ҳодисаи шадидтарин муҷозот барои ҳимоят аз ин забон дар сарзаминҳои кӯҳани ин забон сурат гирифтааст. Бинобар ин, ҳимоят ва пуштибонӣ аз забони тоҷикӣ, форсӣ, дарӣ имрӯз ба яке аз мавзӯҳои меҳварӣ ва аслии адабиёти пойдорӣ (муқовимат) табдил шудааст.

Забони модарӣ, агар хурд аст ё бузург, пурмоя аст ва ё тунукмоя, барои ҳар миллате аз муқаддасот аст ва фарзандони худро, пеш аз ҳама, дар домани он парвариш медиҳад. Дар дунёи муосир касоне ҳастанд, ки барои ояндаи фарзандони худ забонҳои ҷаҳониرو чун забони асосӣ интиҳоб менамоянд. Албатта, як иштибоҳи азим аст, агар касе аз забони модарии худ тамоман сарфи назар намояд, агарчи ҳадафи онҳо мушаххас ва маълум аст: ҳар чи бештар мусаллат ва мусаллаҳ шудан ба забони ҷаҳонӣ.

Аммо зулми чанд баробар аст, агар ҷоие ба фарзандони ин мардум забоне ба зӯр бор карда шавад, ки доманай густариш ва бори маънавию фарҳангии он садҳо ва ҳазорон бор камтар аз забони модарии худ онҳо буда бошад. Аз ин лиҳоз оё кадом забонеро метавон бо забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) иваз кард? Дар кадом забон шумо манбаъҳои илмӣю таърихӣю адабии оламшумулро пайдо мекунад, ки бо умри беш аз даҳасрии худ барои соҳибони имрӯзии он забон комилан мафҳум бошанд ва, бахусус ки он забон паймонаи муносиби андешаҳои оӣ (дорои рифъат) шинохта шуда бошад?

Порсӣ аз рифъати андешаам

Дархӯрад бо фитрати андешаам.

(Иқболи Лоҳурӣ)

Агар сухан сари муосир будан аст, яке аз мизонҳои маъруфи он фазои барномаҳои радиоиву телевизионӣ ва бавижа фазои маҷозӣ мебошад, ки агар ҳар дуи ин фазоҳоро низ имтиҳон кунед, уфуқҳои густариши забони модарии мо камтар аз забонҳои ҷаҳонӣ нест.

Мавзӯи дигаре аз матни забон, ки ба ҳувиати миллатҳо робитаи мустақим дорад, мавзӯи ҷойномҳо (топонимика) мебошад. Дар Тоҷикистон пас аз дастёбӣ ба Истиқлол ба ин мавзӯ аҳаммияти хос дода шудааст. Мисли Русия ва дигар кишварҳои Шӯравии собиқ бисёр номҳои муваққат бардошта шуда ва номҳои таърихӣ маҳалҳо барқарор гардидааст, ки қобили таҳсин мебошад. То чӣ ҳад муҳим будани ин мавзӯ ва нақши сарнавиштсоз доштани онро метавон, масалан, дар мҷароии баҳси Эрон ва кишварҳои Халиҷ бар сари соҳибият бар

Халиҷи Форс ба равшанӣ мушоҳида кард. Агар номи ин халиҷ ба унвони «Халиҷи Форс» решаи куҳан ва қавии таърихӣ намедошт, ин мочаро хеле печидатар мешуд. Ҳифзи номи таърихӣ ин маҳал бо ҳифзи ҳуди он ҳаммаъно шудааст.

Раиси Ҷумҳури Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар матни суханронии худ ба муносибати бузургдошти забони давлатӣ ба ин масъала ба таври вижа таваҷҷуҳ намудааст:

«Номҳои ҷуғрофӣ минтақа ба таъриху сарнавишти миллат иртибот дошта, таърихи рӯишду такомули забони моро инъикос менамоянд.

Номҳои ҷуғрофӣ ҳар мавзӯ ва ҳар минтақа арзишмандтарин сарвати таърих ва мероси миллии ин сарзамин доништа мешаванд. Ин номҳо таърихи зиндаи миллат буда, беистари онҳо аз гузаштаи дур манишар мегиранд. Аз ин рӯ, ба Академияи илмҳо супориш дода мешавад, ки таҳқиқи илмӣ номҳои таърихию ҷуғрофиро ба роҳ монад. Яке аз хусусиятҳои ин номҳо дар он аст, ки ба давраҳои гуногун ва забонҳои маҳаллӣ ин сарзамин мансуб мебошанд. Аммо, мутаассифона, теъдод аз ин номҳо дар тӯли таърих бо номҳои бегона иваз карда шудаанд, ки имрӯз аз рӯйи адолату ҳақиқати таърих бояд эҳе тоза ёбанд».¹

Топонимикаи тоҷикӣ агарчи бидуни даҳолат ба мавзӯҳои марзӣ дар вуҷудати хеле бузургтаре аз ҳудуди

¹ Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ. 04.10. 2012, ш.Душанбе// Масъалаҳои маориф, № 5, 2012, сентябр-октябр.

Тоҷикистони имрӯзӣ қобили омӯзиш ва таҳқиқи илмӣ мебошад, аммо ин кор дар дохили ҳудуди Тоҷикистон бояд дар ояндаи ҳар чи наздиктар амалӣ шавад. Назока-ти масъала дар ин ҷост, ки хеле аз ҷойномҳои бисёр куҳан, ки асолати авастоӣро, суғдию паҳлавӣ ва ғ. доранд, бо андаке тағйир дар талаффуз ва ҳатто баъзан бидуни тағйир ба сабаби камиттилоъии мардум номҳои ғайритоҷикӣ (аксаран туркӣ) доништа шудаанд ва ба тахмин маънидоде ҳам барои онҳо сохтаанд, он чи ба шӯхӣ «эҳтимология» (зидди этимология) номида меша-вад. Дар ин мавридҳо, табиист, суоле ба миён меояд, ки чӣ тавр шуда, ки дар саросари Осиёи Марказӣ ва беш-тар аз он аксари ҷойномҳо асолати тоҷикӣ доранд ва дар хостгоҳи ин забон, ки ҳамеша маскану маъвои тоҷик буд, масъала баръакс сурат гирифтааст? Чунин пиндорҳо баъзан боиси он шудааст, ки ҷойномҳои бисёр куҳану асил (ҳатто авастоӣ) бо пешниҳоди афроди ғайримутахассис дар маҳалҳои гуногун иваз карда ша-ванд. Ин номҳои нав ҳам аксаран тақрорӣ мебошанд, ки дар саросари ҷумҳурӣ дар чандин маҳал гузошта шуда-анд. Ба ҷойи чунин иқдом лозим аст, ки агар дар талаф-фузи асли таърихӣ ин ҷойномҳо тағйире ва таҳрифе рух додааст, он тағйиру таҳриф баргараф ва асли илмӣ ном барқарор гардад (мисли Шаҳригуз – Шаҳригус). Албатта, ин мавзӯ дар оянда гуфтугӯи муфассалтаре-ро меҳаҳад.

Тоҷикистон бо ҷойномҳои куҳани худ мисли як дево-ни шеърӣ барҷаста аст ва ба ҳар маҳалле, ки сафар ме-кунед, аз мутолиаи он лаззати фаровон мебаред. Таърих

сафҳа-сафҳа дар назари шумо боз мешавад ва жарфои бепоёни осмонии онро мушоҳида мекунад. Ин ҷойномҳо қосидони забон, таърих, фарҳанг, оинҳо, ормонҳо., дар ниҳоят ҳофизаи таърихӣ ва хувияти миллӣ мебошанд, ки бо касби Истиқлол аз хатари нобудӣ эмин шудаанд ва ин ғанимати бузургест. Ба назари инҷониб, заруртарин иқдом нахуст ин аст, ки ҳар чӣ зудтар «Донишномаи бузурги ҷойномҳои Тоҷикистон» ҳамроҳ бо харитаи комилу дақиқи ҷойномҳо тартиб дода шавад. Ин Донишномаи ҷомеъ дар баробари он ки симои топонимикаи мавҷуди Тоҷикистонро барои ҳамеша маҳфуз медорад, муҳимтарин манбаъ барои пажӯҳишҳои васеъ ва дақиқи илмӣ дар ин замина мегардад. Аз ҷумла, муҳимтарин манбаъ барои илмҳои таърих, таърихи забон ва умуман забоншиносӣ мегардад.

Аз тарафи дигар, агар ба мавзӯи аслии матлаб баргардем, маҷмӯаи ҷойномҳои ба меъёрҳои илмӣ мураттабшуда воситаи муносиби дигаре хоҳад буд барои собит намудани асолати кӯҳани бисёре аз калимаҳову таъбирҳо ва ҳатто сохторҳои забонӣ дар забони тоҷикии муосир, ки мифтоҳе хоҳад шуд барои кушодани розу румузи мероси фарҳангии мо ва ҳамзабонони мо.

Таълифу танзими чунин донишномаи ҷойномҳо дар таҷрибаи илмии халқҳои дигар ҷой дорад ва, аз ҷумла, дар ҳамин даҳсолаи охир донишномаи ҷойномҳои Санкт-Петербург аз тарафи донишмандони рус мураттаб гардидааст.

Дар айни ҳол ҳанӯз ҷойномҳои береша ва тасодуфӣ,

ки ба маҳзи мулоҳизаҳои сиёсӣ замоне дар ҷо-ҷойи сарзамини мо рӯйи номҳои бостонӣ ва таърихи ро пушондаанд, дигар бе ҳеҷ дудилағӣ бояд қанор зада шаванд ва, қабл аз ҳама, ҳамон номҳои таърихӣ барқарор гардад ва агар номи таърихӣ маълум ва ё номи шоистае нест, номи нави муносиб бар ин ҷойҳо дода шавад. Имрӯз барои иҷрои ин кори муҳим ҳеҷ монеае вуҷуд надорад ва, хушбахтона, ин иқдомот амалӣ мегардад. Дар айни ҳол бояд таъкид намуд, ки дар ин иқдомҳо ҳеҷ гуна ситез ба фарҳангҳои дигар вуҷуд надорад, балки ҳанӯз ҳам оини неки арҷгузорӣ ба шахсиятҳои бузурги фарҳангии ҷаҳон дар кишвари мо пос дошта мешавад.

Бино бар ин мулоҳизот, бояд ифтихори барҳаққи мо аз забони модарӣ, забони давлатӣ ҷанбаи амалӣ ва воқеӣ дошта бошад. Андешае, ки тавону қудрати забони мо танҳо ба шеърӣ адабиёт ихтисос дорад, аз нигоҳи мантиқӣ ва илмӣ беасос аст. Агар забони мо дар тамоми бахшҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба авҷи қудрату шукуфой намерасид, наметавонист замина ва пайкари ҷунон адабиёти оламшумул гардад, зеро ин адабиёт бо ин забон тамоми ҷанбаҳои зехнӣ ва аинӣ ҷомеа ва фардро таҷассум намудааст. Донишмандони забонҳои дигар, хусусан забонҳои, ки дар паҳнаи бузургтаре аз ҷаҳони имрӯз густариш ёфта ва воситаи муҳимми ҳамкорӣ ва муошират мебошанд, як амри зарурӣ ва ба ҳама маълум аст. Аммо ҳеҷ забони дигар наметавонад таъминкунандаи ҳувиёт ва истиқлоли воқеии мо бошад. Аз тарафи дигар, донишмандони забонҳои дигар ҳам танҳо дар сурати ҳубу аъло донишмандони забони модарии худ муяссар ме-

гардад, ки ин як ҳақиқати ошкор аст.

Хусусан, ҳифз ва афзоиши тавоноии забони давлатӣ дар баҳши корҳои пажӯҳишӣ ва илмӣ имрӯз ғавқулода муҳим мебошад. Имрӯз вақте ки дар хусуси истилоҳсозӣ ва таълифи китобҳои дарсӣ дар ҳамаи ҷанҳо чун муҳимтарин вазифа ва зарурат суҳан меравад, суоле ба миён меояд, ки агар донишмандон ва муҳаққиқони мо рисолаҳо ва китобҳои илмӣ худро, ки воситаи унвон гирифтани расмият ёфтани мақоми илмӣ ва тахассуси онҳо мебошад, ба забони тоҷикӣ на-нависанд, дар ҳар яке аз ин корҳои илмӣ чандин истилоҳи қуҳнаву навро ба забони модарии худ ба қор набаранд, чӣ тавр ва дар қадом муддате ин вазифаи муҳим ва муқаддас амалӣ мегардад? Ё, як қавоне, ки мактаби миёна ва донишгоҳро ба забони модарии худ қондааст, агар меқадд мутахассиси баҳше аз илм шавад, қаро натавонад ба он қавоне, ки дарс қондааст ва забони расмии кишвараш аст, таҳқиқоти илмӣ худро бинависад?

Тавре ки дар идомаи суҳанронии мазқури Раиси Қумқур Эмомалӣ Раҳмон омадааст:

«Қуноқи аз таҷрибаи қузаитаи қомеаи қорсиқавонон маълум аст, истилоҳоти илмӣ асрҳои миёна ақосан аз қавони арабӣ ё тавассути қавони арабӣ ворид мешуданд, ки ин ба мақоми қавони арабӣ дар он қамон иртибот дошт. Аммо имрӯз, ки манбаи истилоҳоти илмӣ қавонҳои аврупоист, лозим аст, ки бо дарназардошти мушаххасоти илмӣ қавновариш муосир дар баҳши истилоҳот аз имқоноти доҳилиш

забон, яъне, аз қолабҳои суннатии калимасозии забони тоҷикӣ истифода шавад....Мо ҳеҷ гоҳ иқтидору имконоти забонамонро дар мақоми забони илм набояд нодида гирем ва онро камарзии шуморем. Забони миллии мо чун омили тавоноии забони илм, чунонки аз аҳди Сомониён ва минбаъд дошта буд, ҳоло низ аз чунин имконот бархӯрдор мебошад.»¹

Хушбахтона, дар як фосилаи кӯтоҳи замони ин тасмим ба тадбири амалӣ пайваست, ки метавонад ба таври бесобиқа дар тақомул ва рушди забони илмӣ тоҷикӣ мусоидат намояд ва ҳимояту дастгирии густардаи аҳли илму фарҳанги Тоҷикистон дар ин замина амри зарурӣ мебошад. Манзур мурочиати дигарбораи Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар соли чорӣ ба ин мавзӯи муҳим мебошад:

“Чанд рӯз пеш ман фармонро доир ба Комиссияи олии аттестатсионӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо кардам, ки тибқи он фаъолияти сохтори зикршуда аз моҳи январи соли 2015 оғоз мегардад.

Таъсиси Комиссияи олии аттестатсионӣ имконият медиҳад, ки мушкилоти зиёди шахрвандон дар бобати омода кардани рисолаҳои илмӣ ба забони давлатӣ ва ҳимояи онҳо дар дохили кишвар осон гардида, ҳамзамон бо ин, эҳтиёҷоти иқтисоди кишвар ба кадрҳои муносири илмӣ дар доираи низоми байналмилалӣ таъмин гардонда шавад.

Ин иқдом метавонад барои таҳкими истиқлолияти

¹ Ҳамон маънаъ.

илми мамлакат мусоидат намояд."¹

Ин ҷо мавзӯи дигаре ба миён меояд, ки эҳтиром ва эътимод ба худ ва ба забони модарии худ мебошад. Шояд истифода аз истилоҳот ва андешаҳои қолабии омодаи хориҷӣ ва баъзан бештар аз ин ҳам, кори хеле осонтар аз таълифи таҳқиқоти илмӣ ва асноди расмиву дигар навъ матнҳо ба забони модарӣ ва расмии кишвари худ бошад. Аммо ин мавриде нест, ки дар хусуси осон кардани кори худ биандешем, балки масъалаи ҳифзи ҳувият ва истиқлоли маънавию фарҳангӣ мебошад, ки ин ҳақро ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳам барои мо қоиш шудааст ва, дар воқеъ, ба таври ниҳой ва барои ҳамеша амалӣ сохтани он вазифаи муқаддас ва пурифтихори ҳуди мо мебошад.

¹ Суханронии Президенти Ҷумҳури Тоҷикистон бахшида ба Рӯзи дониш.//Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 01.09.2014.

ЗАБОНИ МО ҲАСТАИ ҲАСТИИ МОСТ (Дар ҳошияи Соли забон)

Бо таваҷҷуҳ ба таърифе, ки имрӯз аз миллат мешавад, муҳимтарин унсури таъйинкунандаи як миллат забон аст. Чун давлатҳо ҳам ғолибан бар пояи миллат вучуд доранд, ноғузир забон муҳимтарин унсури вучуди як давлати миллии ҳам ҳаст. Бино бар ин мулоҳизот, саъю талош барои эҳёву рушд ва коройии забони миллии ва давлатӣ ва ҳатмӣ гардондани риояи он дар тамоми муассисаҳои кишвар як амри комилан қонунӣ ва машруъ буда, набояд заррае дар ин кор нигаронӣ ва заъфу сустӣ роҳ ёбад.

Аз сӯйи дигар, барномаҳои солона ва дарозмуддате, ки барои иҷрои ин тадбир рехта мешавад, бояд ҷанбаи амалӣ ва корӣ дошта бошад ва натиҷаҳои воқеии он ба зудӣ маълум гардад. Аз ин роҳ таҷлил, ташвиқ, тарғиб ва ифтихор ҳам худ ба худ таъмин мешавад. Ба назар мерасад, ки муҳимтарин кор танзими барномаи мушаххаси омӯзиши забон (сарфу наҳв ва имло) муносиб бо сиришт ва хусусиятҳои забони тоҷикӣ мебошад, то дар тамоми муассисаҳои омӯзишӣ ҷойгузини барномаҳое гардад, ки бар меъёрҳои бегона танзим шуда, маводди забони тоҷикӣ ба таври сунъӣ дар ҷаҳорҷӯби он кашида шудааст. Чунин барнома

ҳамроҳ бо мутолиоти ҷиддии дигарбора дар заминаи забони зиндаи мардум метавонад қобилиятҳои офаринандагии забонро эҳё намуда, онро аз ҳолати шахшудагӣ берун орад.

Аз дигар корҳои муҳим таълиф ва ҷопи луғатҳои дузабонӣ ва тафсири дар тамоми риштаҳо ва соҳаҳои донишҳои инсонӣ (гуманитарӣ) ва табииву дақиқ аст, ки имрӯз тақрибан мавҷуд нест ва ё агар аҳёнан дар соҳае вучуд дорад, шояд бештар аз нисфи вожаҳои (истилоҳоти) он тақрори айни ҳамон вожаҳои забони мавриди тарҷума аст. Дар ин бахш ҷопи тозаӣ (албатта, бо тақмилу тасҳеҳ) яке аз шоҳкорҳои илми шӯравии тоҷик – «Фарҳанги забони тоҷикӣ» аз заруратҳои дараҷаи аввал аст. Хуб аст ин кор тавре анҷом шавад, ки аз назари шуморагон (тираж) ва қимат барои ҳар толибе дастрас бошад. Таҳияи гунаи электронии он низ лозим аст.

Иҷрои ин корҳо зарурати фаъолияти як ниҳоди тавонманд ва босалоҳияти истилоҳотро ба миён меорад, ки ин ниҳод битавонад аз роҳи интиҳоби гузিনিш аз матни забони ҷаҳонии форсӣ ва, ҳамаҷунин, эҷод ва сохти бевоситаи истилоҳот ва, умуман вожаҳо, тилиғҳои забони илмро дар ҳамаи риштаҳо ва соҳаҳо пур кунад.

Донишманди муҳтарам Виктор Дубовитский комиан барҳақ навиштааст, ки забони тоҷикӣ забони байналмилалӣ Ховари Миёна аст ва ин имконро дорад, ки дубора ин ҷойгоҳро соҳиб шавад. Ҳар кас ҳам бо як сайри кӯтоҳ дар барномаҳои ҷаҳонии радиову телевизион ва сомонаҳои интернетӣ ва ниҳодҳои

ховаршиносии дунё ба ин натиҷа мерасад, ки ин забон, бешакку шубҳа, забони ҷаҳонӣ аст. Вале... бо алифбои аслии он, яъне, алифбои ниёгон ё форсӣ. Алифбои кириллӣ рисолати худро анҷом дод, тақрибан ҳамаи тоҷикҳои яксара ва якбора бесаводкардашуда дар як муддати кӯтоҳ босавод карда шуданд. Ва ин алифбо ҳам бо вучуди забони русӣ, ки донистанаш барои мо зарурист ва ҳам ба хогири осори арзишманде, ки ба ин алифбо сабту забт шудааст, ноғузир боқӣ хоҳад монд ва ҳатто дар мавриди зарурати овонависи калимаҳои печида ба алифбои форсӣ дар интишороти умумӣ дар оянда ба кор меояд, ин алифбо, ҳамчунин, ба унвони замина ва воситаи омӯзиши алифбои форсӣ низ метавонад хидмат кунад. Аз ин назар, дуалифбой барои мо осонтар аз дузабонӣ ва камзиёнтар аз дуфарҳангӣ аст. Дар айнаи ҳол, агар бихоҳем, ки осори адабию илмиву фарҳангӣ ва матбуоти мо дар сатҳи байналмилалӣ (бидуни тарҷума) интишор ёбад ва мо аз осори ҷаҳонӣ ва, ҳамзамон, аз тамоми осори бостонии худ мустақиман бархӯрдор бошем, бояд ҷиддан ва комилан саросар алифбои аслии худро ёд бигирем. Ин ду алифбо дар якҷояи мушкилтар, масала, аз ироғлифҳои чинӣ ё ҷопонӣ нест. Сухани машхӯрест, ки меғӯянд: хатти чинӣ барои ҳифзи ҳувиёт ва истиқлоли фарҳангии Чин бештар аз Садди (Девори) Чин хидмат кардааст. Оре, имрӯз аҳаммияти марзи хат аз хатти марз камтар нест.

Барои фарогир кардани барномаҳои омӯзиши бегаъхир ва саросарии алифбои тоҷикӣ метавон аз рағбат ва суннатҳои мардумӣ ба наҳви аҳсан истифода бурд. Аз

ҷумла, аз тариқи расмият додан ва таҳти назорат ва ҳимоят қарор додани ниҳодҳо ва конунҳои хусусие, ки мугуни классиқиро ба ҷавонон омӯзиш медиҳанд. Ба ин шарт ки ё ҷуз аз ғайр аз қироат навиштагро низ ёд бидиҳанд.

Дар ниҳоят, Соли бузургдошти забони тоҷикӣ оғоз шуд, вале бо поёни ин сол анҷом нахоҳад ёфт. Пас аз ин ҳама соли мо бояд Соли забони тоҷикӣ бошад.

ДУРУСТ БИНАВИСЕМ

Бо қабули тарҳи нави «Қонун дар бораи забони давлатӣ» (беҳтар буд «Қонуни забони давлатӣ» менавиштем), ки, воқеан, имконоти зиёдеро барои густариш ва рушди забони тоҷикӣ фароҳам месозад ва ин забонро ба яке аз муҳимтарин унсурҳои ҳувиати воқеии миллии мо табдил мекунад, бояд эҳсоси масъулияти мо дар баробари ҳифз ва беҳбуди забони модарӣ ва забони давлатиамон ба маротиб бештар гардад. Воқеият ин аст, ки ҳар яке аз мо бо забони модарии худ ифтихор мекунад ва ҳозир аст дар тавсифи он соатҳо суханронӣ намояд, саҳифаҳои зиёдеро сиёҳ кунад, вале, мутаассифона, аксаран ин навъ суҳбатҳо ва ин навъ навиштаҳои ифтихоромез пур аз саҳву хато мебошад. Инро «таноқуз» мегӯянд. Яъне, он чи гуфта ва навишта мешавад, худро дар батни худ инкор мекунад.

Намунаи бисёр барҷастаи ин рафтор истифодаи мо аз ҳамон байти машҳури Тошхўҷа Асирӣ аст, ки тақрибан, ҳар касе дар бораи аҳаммияти дониستاني забони модарӣ суҳбат мекунад, аз он ёдоварӣ менамояд ва ин байт ба сурати шиор рӯйи лавҳаҳои гуногунҳаҷм навишта ва дар бисёр ҷоҳо насб шудааст. Аммо тақрибан дар ҳамаи ин мавридҳо дар он иштибоҳ роҳ ёфтааст:

*Ҳар кас ба забони худ сухандон гардад,
Дониستاني сад забон осон гардад.*

Аввалин чизе ки ба зеҳн бармехӯрад, сактаи вазн дар мисраи дуюм аст, ки як ҳиҷои қўтоҳ кам дорад. Ин сакта мисли як пешпойи моро хушёртар мекунад ва вомедорад, ки ба сари байт баргардем ва дубора онро бихонем. Чун дубора мехонем, ба равшанӣ мебинем, ки мантиқи наҳви ин навишта хароб аст. Бояд дар ёд дошт, ки ҳар навъ назме ва шеъре пеш аз ҳама забон аст, иборат аз калимаҳову ибораҳову ҷумлаҳо ва комиан тобеъ ба қонуну қоидаҳои забон. Агар истисно ҳаст, он истисно чизест, ки дар давоми асрҳо қабул шуда ва барои аҳли савод маълум мебошад. Дар ин байти сода ҳеҷ навъ аз он истисноҳо нест. Он чи ҳаст, ғалат аст. Пас, агар ин як ҷумла аст, ки бо вергули байни мисраҳо ба ду қисм ҷудо шуда, бубинем, ки байни ин ду қисми он чӣ рабте вучуд дорад? Дар ин тарзи навишт ҳеҷ рабте вучуд надорад. Агар мубтадои ин ҷумла «ҳар кас» бошад, пас, ҳабари он «сухандон гардад» аст. Бо ин ҳол барои саҳеҳ шудани ҷумла ду чиз лозим аст, ки агар яке ҳам бошад, кофист: ё пасоянди «-ро» ва ё замири (бандакҷонишини соҳиби) шахси сеюми ғоиби «-аш», то ки ду баҳши ин ҷумла, ки дар айни ҳол ду мисра ҳам ҳастанд, бо якдигар васл шаванд. Хулоса, шакли саҳеҳи ин байт чунин аст:

*Ҳар к-ӯ ба забони худ сухандон гардад,
Дониستاني сад забонаш осон гардад.*

Агар аз баҳри вазн бигзарем ва бихоҳем, ки ҷумлаи дуҷумро дар ҳамон шакл боқӣ гузорем, фарзан метавонем чунин нависем:

«Ҳар касро, ки ба забони худ суҳандон гардад, донишманд сад забон осон гардад», ё, «Ҳар кас, ки ба забони худ суҳандон гардад, ӯро донишманд (омӯхтани) сад забон осон гардад». Агар ба ҷойи «кас» «к-ӯ» ҳам нанависем, ғалати фоҳиш намерозад, вале ғалати услубӣ мерозад.

Ин мисолро ба унвони «мушт намунаи хирвор» овардем ва ба ин хотир ин қадар муфасссал шарҳ додем, ки камоли ноогоҳӣ ва беэътиноӣ мо нисбат ба забони модариамонро нишон медиҳад. Зеро ин байтро бо ин иштибоҳ борҳо аз касоне ҳам шунидаем ва ҳондаем, ки ҳаргиз дониши онҳо ин иҷозатро намерозад, ки ба чунин ғалат роҳ диҳанд, балки далели иштибоҳ аз сӯйи онҳо танҳо бедидқатӣ ва беэътиной ба забони модариин худ аст.

Ин мероси солҳост, ки расман ва амалан забони тоҷикӣ дар дараҷаи дуҷуми аҳаммият қарор дошт ва забони аслии расмӣ забони русӣ ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, аз он замон то кунун ҳеҷ фарде аз мо иштибоҳ кардан дар забони модариин чандон айбе намерозад, ки кас барои он ҳиҷолат бикашад. Вале агар, худо накарда, ҳар як тоҷик ҳини суҳбат ба забони русӣ ногоҳ эҳсос мекард, ки дар нозуктарин мавриди тасриф ё корбурди луғот (ки ҳуди русзабонҳо ҳам хеле ба иштибоҳ роҳ медиҳанд) хато кардааст, аз ҳиҷолат сурх мешуд ва ҳатман ба «бесаводӣ» маъруф мегардид. Албатта, ин

эхсос бад нест, бигзор бошад ва бигзор мо ба ҳар забоне, ки суҳбат мекунем ё менависем, саҳеҳ ва бидуни иштибоҳ бошад, вале беҳтар аст, ки чунин эҳсоси масъулиятро пеш аз ҳама ва беш аз ҳама дар баробари забони модарии худ дошта бошем.

Ин иштибоҳгӯӣ ва иштибоҳнависӣ як кори саросарӣ шудааст. Дар китобҳои дарсӣ, дар воситаҳои ахбори умумӣ, дар суҳанронӣҳои маросимӣ, ҳулоса дар ҳама ҷо ғалатҳои фоҳиш ба ҷашм мерасад. Бахусус, дар ҳини иқтибоси осори манзум хеле камтар мушоҳида мешавад, ки пораи иқтибосшуда бидуни иштибоҳ бошад. Тақрибан, дар ҳар як байт ғалат роҳ меёбад. Мушкил боз он аст, ки агарчи борҳо ба ин навъ иштибоҳот ишора мешавад, вале ба гӯши хуши касе намерасад ва боз ҳамон аҳвол идома меёбад. Масалан, борҳо дар бораи истифодаи бемавриди калимаи «бурдборӣ» (ки маънои «сабр»-ро дорад) тазаккур дода шудааст, вале боз дар поёни ҳар барномаи телевизионӣ баранда хигоб мекунад: «**ба** шумо **бурдборӣҳои беназир** орзумандем!». Далели иштибоҳ аз он ҷост, ки ҷузъи «бурд» дар ин калима барғалат бо «бурд»-и мутазодди (антоними) «бохт» айният дода шудааст. Барои он ки ба асли ин калима бештар пай бибарем ва дар маънои он яқин ҳосил бикунем, ин байти Саъдӣ, ки дар он ҷузъҳои ин калима ба ҷудой истифода шуда, вале асли ҳамин маънои «сабр» ва «таҳаммул» манзур дошта шудааст, ба мо ёрӣ мерасонад:

Ятим ар бигиряд, кӣ нозаш харад?
В-агар хашиш гирад, кӣ бораиш барад?

Зимнан, тавре ки дар мавриди мазкур ҳаст, бештари иштибоҳот аз истифодаи калимаҳо ва таъбирҳост, ки гӯянда ва нависанда маънои аслии онро намедонад ва дар зехни худ ба тақриб маъное барои он тасаввур карда ва барои «аз замона қафо намондан» онро ба кор мебарад. Манзур калима ва ибораҳои нисбатан тозаворид дар навиштор ва гуфтори мо мебошад. Аз ин ҳол бехтар аст, ҳар кас аз ҳамон захираи луғавие истифода намояд, ки нисбат ба он дониши лозимро дорад. Масалан, агар ба ҷойи истифодаи ғалати «бурдборӣ» аз калимаи «муваффақият», ки манзури гӯяндаро ифода мекунад ва, бешак, гӯянда маънои онро медонад, истифода мешуд, албатта, бехтар буд.

Чунин мисолҳо зиёданд. Масалан, ба наздикӣ дар як ҳафтаннома мақолаеро хондам, ки саросар ба ҳамин услуби «шутургурба» иншо шуда буд. Аз ҷумла, муаллиф менависад: «Дар ин ноҳия боз як воҳиди домдорӣ ба камбуди ғазои дом **мунҷар** шуд». Хуб, «домдорӣ» агарчи нав аст, саҳеҳ аст, калимаи форсӣ ва дар матнҳои кӯҳани тоҷикӣ зиёд дучор мешавад. Сарфи назар аз он ки имрӯз корбурди умумӣ надорад, иштибоҳ нест. Вале, охир, ин ҷо «мунҷар» чӣ кор мекунад? «Мунҷар шуд»-и камистеъмоли ним форсиву ним арабӣ дақиқан маънои калимаи тоҷикӣ ё худ форсии ноби «анҷомид» («анҷом ёфт»)-ро дорад. Пас, оё саҳеҳ аст, агар бинависем, ки «...воҳиди домдорӣ ба камбуди ғазои (саҳеҳаш хӯроки) дом анҷомид»? Он чизе ки муаллифро ба иштибоҳ андохтааст, калимаи дигари ба тозагӣ «мудшуда»-и

«мувоҷеҳ шуд» (дучор шуд, рӯбарӯ шуд), мебошад, ки шабаҳи нофармони он ҳам дар зеҳни муаллиф вучуд дорад, вале чун лаҷомаш дар даст нест, худро пас кашида ва ба ҷояш «мунҷар»-ро фиристодааст.

Баръакси ин навъ тақлидҳои бефоидаи мо аз ҷандин сол пеш то кунун дар Эрон Фарҳангистони забони форсӣ ба кори бисёр судманди сара ва сода кардани забони форсӣ ва, ҳамзамон, истилоҳсозӣ бар асли калимаҳои решагии форсӣ (тоҷикӣ) машғул гардида ва натиҷаҳои бисёр арзишманде ба даст овардааст. Агар мо аз матбуот ва навиштаҳои форсии имрӯзи Эрон истифода мекунем, беҳтар аст, аз ин навъ истифода бикунем, на аз калимаҳое, ки худ нависандагони Эрон онро ба форсии сода иваз кардаанд. Масалан, муддате дар матбуоти Эрон калимаи «мушгаракулманофеъ» (дар мавриди Иттиҳоди кишварҳои мустақил – СНГ) истифода шуд ва ҷанд сол қабл муродифи он пайдо шуд, ки он калимаи содаи форсӣ ё худ тоҷикии «ҳамсуд» мебошад. Калимае, ки иборат аз ду ҷузъи тоҷикии барои ҳама маълум буда, хеле осоннависатар, осонхонгар ва хушоҳанг аст. Ҳамчунин, дар баробари «вазъи тасҳилот» (упрощение, облегчение), ки ду калимаи барои хонандаи форсӣ ва тоҷикӣ ҷандон ошину нестанд, калимаи сода ва осони «осонсозӣ», ба ҷойи «ҷилугирӣ» ё «ҷилавгирӣ» «пешгирӣ», ба ҷойи «шуюъи амрози мусрӣ» «тустариши бемориҳои воғир» ва аз ин қабил калимаҳову ибораҳои зиёди содаи тоҷикӣ дар матбуоти Эрон ҷорӣ гардид, вале мо кори баръакс кардем. Масалан, ҳамаи «пешгирӣ»-и содаи тоҷикиро, ки дар навиштору гуфтори ҳудумон роиҷ буд, фаромӯш кардем ва даст ба «ҷилавгирӣ»

задем ва бо ин ҳол дуруст нест биёем, ки таъсири матбуоти Эрон боиси печидагиҳо дар забони мо шудааст, балки мушкили мо ин аст, ки аз забони матбуоти Эрон истифодаиноогоҳона ва ингиҳоби нодуруст мешавад.

Он чи гуфта шуд, ҳаргиз аз сари таассуб нест, балки мавзӯ фаҳм ва корбурди саҳеҳи калимаҳост, ба тавре ки матлаб ҳам барои гӯяндаву нависанда қобили фаҳм бошад. Беш аз ин, ба мо лозим аст, ки бидуни ҳеҷ навъ таассуб одитарин қоидаҳои тасриф ва иштиқоқи калимаҳои арабиро, ки захираи азиме аз он дар забони мо барои ҳамеша ворид шудааст, ёд бигирем. Сарфу наҳви арабӣ ба мизоне, ки барои корбурди саҳеҳи ин калимаҳо ва ибораҳои иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ донишмандони он ногузир буд, дар системаи омӯзиши суннатии мо ҳамеша ҷой доштааст ва ин амр дар давоми садҳо сол ҳаргиз боиси «арабӣ шудан»-и забони мо нагардидааст. Масалан, имрӯз дар навиштаҳо хеле зиёд чунин иштибоҳот ба назар мерасад: **эҳтиромона** (дурусташ- бо эҳтиром ё эҳтироман); **арзи вучуд доштанд** (арзи вучуд карданд ё вучуд доштанд); **талаботро қаноат намекунад** (талаботро қонеъ намекунад); **ноадолатона** (ноодилона ё беадолатона); **дар маъраз гузоштанд** (ба намоиш гузоштанд); **дар мадди аввал** (дар навбати (радифи) аввал); **ҳасудхӯр** (ҳасадхӯр ё ҳасуд); **ғайриимкон** (ғайримумкин, номумкин); **маҳсуб меёбад** (маҳсуб мешавад ё ҳисоб меёбад); **муҳиммият** (аҳаммият); **боиси тазаккур**, **боиси ёдоварӣ** (қобили тазаккур, қобили ёдоварӣ, ё лозим ба ёдоварӣ); **фаъолият бурдан**, **кор бурдан** (фаъолият кардан, кор кардан); **ин гурӯҳ**

ҳомили...буд (ин гурӯҳ ҳовии...буд ё ин гурӯҳ иборат буд аз...); **тадрис гирифтан** (дарс гирифтан, тадрис кардан); **ин нуктаро дар ёд бояд дошт** (ин нуктаро дар ёд бояд дошт: нукта-маъно, нукта-точка); **таваҷҷуҳ додан** (таваҷҷуҳ кардан ё таваҷҷуҳ ихтисос додан), **ҳарачу марач ё харчу марч** (ҳарчу марч), **хатчадор** (хадшадор ё ҳалалпазир, осебпазир), **ҳазина** (ба маънои ҳароҷот; ҳазина), **хатой, хатогӣ** (хато), **амалиёти ҷарроҳӣ** (амали ҷарроҳӣ), **шахсияти юридикӣ** (шахси ҳуқуқӣ), **шахсияти физикӣ** (шахси ҳақиқӣ) ва ғайра. Ҳатто гоҳе мушоҳида мешавад, ки ибора ва калимаҳои таърифи хоссеро, ки маъмулан дар мавриди шахси дуюм ё сеюм ба кор бурда мешавад (аз қабилӣ лутфан ё ташриф бурдан, овардан) гӯянда ё нависанда дар мавриди шахси худ ба кор мебарад. Масалан, «**ман лутфан хоҳиш мекунам**» ё «**ман ташриф овардам**», ки хандаовар аст. Монанди он аст, ки гуфта шавад: «Ман хуш омадам». Ё ин ки менависанд: «**Дар натиҷаи ин таҳрир хусну қубҳи китоб беҳтар шуд**». Маълум аст, ки нависанда маънои «қубҳ» (қабохат, нақс, камбуд)-ро надоништа онро ба кор бурдааст ва фикр кардааст, ки он ҳаммаъноӣ (синоними) «хусн» аст. Мисолҳое, ки оварда шуд, намунаи ночизе аз он иштибоҳоте ҳаст, ки дар матбуоти мо ҳамеша рух менамояд ва агар ин иштибоҳот як бору ду бор ба назар мерасид, онро қобили таъкид намендонистем.

Лозим ба ёдоварист, ки барномаи омӯзиши матни классикӣ ва забони арабӣ, ки ахиран аз сӯйи Вазорати маорифи кишвар барои мактабҳои миёна дар назар гирифта шудааст, дар сурати истиқболи шоиста ва

ҳамкориҳои муваффақона ин мушкилотро аз байн хоҳад бурд, вале дар айни ҳол он чи дар ҳадди тавони ҳар яки мост ва барои ба ҷо овардани эҳтироми забони модаринамон, барои риояи амалии Қонуни забон, дар ниҳоят, барои эҳтироми хонандаи навиштаҳоямон воҷиб аст, аз ҷумла ин аст, ки:

- Дар навиштор ва гуфтор аз он калимаҳо ва ибораҳои истифода бикунем, ки худ аз тарзи талаффуз, навишт ва маънои онҳо огоҳии комил дорем.

- Дар тарҷумаи калимаҳо ва ибораҳои тозабориди хориҷӣ аз калимаҳои решагӣ ва ҳамафаҳми тоҷикӣ (форсӣ) истифода намоем.

- Дар мавриди иқтибос аз китобҳо ва матбуоти ҳамзабонон калимаҳо ва муродифҳоеро интихоб бикунем, ки дорои решаҳои тоҷикӣ ё арабии ҳазмшуда буда, агарчи таркиби нав доранд, решаи онҳо барои мо маълум аст. Масалан, вақте ки мо калимаҳои чун «донишгоҳ» ё «ҳавопаймо» ё «дандонпизишкӣ»-ро интихоб мекунем, ҳеҷ мушкиле пеш намеояд. Ин кор танҳо ба суди забони мост.

Масъалаи дигар масъалаи истилоҳот аст, ки мушкили мо дар ин замина ноҳамхонии истилоҳот мебошад. Яъне, як маънои истилоҳӣ дар таълифоти мо ба чанд сурати навишторӣ меояд. Ҳол он ки муҳимтарин вижагии истилоҳот яқсурат ва якмаъно будани он мебошад ва ин мавзӯ бояд мавриди гуфтугӯи алоҳида қарор дода шавад.

Дар идома бештарин мавридҳои, ки дар навиштору гуфтори умумӣ иштибоҳот ба назар расидааст, ба таври

алоҳида ва нисбатан батафсил мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Шояд бархе аз ибораҳо ва калимаҳое низ, ки дар ин қисмат ба онҳо ишора шудааст, дубора ёдоварӣ шаванд, аммо ин навбат бо далелҳо ва баррасии бештар ба онҳо муроҷиат мешавад, то дар зехн сурати дурусти онҳо собит гардад.

ҚИМАТИ – ҚИМАТӢ

قيمت – قيمتى

Дар ибтидои мақолаи қаблӣ¹ қўшиш шуд, то қабл аз ҳама тавачҷуҳ ба иштибоҳоте ҷалб гардад, ки мо дар навиштаҳои таблиғӣ ва тарғибии худ дар мавриди таъкиди зарурати омӯзиш ва бузургдошти забони модарӣ содир мекунем, зеро дар чунин мавридҳо роҳ додан ба иштибоҳ чанд баробар бадтар ва номақбултар аз мавридҳои дигар аст. Бинобар ин, зарур аст, ки катибаҳо, лавҳаҳо ва ҳама анвои дигари навиштаҳо дар ин мавзӯ ба ҷиддияти тамои зери назорат қарор бигиранд.

Ин бор низ аз ҳамин қабил як байти машҳури ҳаким Носири Хусрав, ки мазмунан фармудаи ҳазрати Исо (а) буда, дар бузургдошти забони модарии мо ва ба нишони ситез нисбат ба мухолифон ва мункирони фарҳанги тоҷик гуфта шудааст, барои мулоҳиза пешкаш мегардад. Лавҳҳои ораста бо ин байти машҳур дар пештоқ ва сардари бисёре аз марказҳои фарҳангиву

¹ Ин мақола дар ибтидо бо унвони «Ғалат нанависем» дар «Адабиёт ва санъат», 17 декабри 2009 чоп шуда буд.

омӯзишӣ насб гардида ва аксаран бо чунин сурат навишта шудааст:

*Ман онам, ки дар пой хукон нарезам,
Мар ин қимати дури лафзи дариро.*

Пайдост, ки аз назари нахвӣ дар ин навишта ду ғалат роҳ ёфтааст. Аввалан, вергули охири мисраи аввал бе-маврид аст, зеро идомаи ҷумла онро тақозо намекунад, магар ин ки ҳиссаҷаи таърихии «мар»-ро ки маънои мустақиле надорад, аз ду тараф ба вергул ҷудо кунем, ки зарурате барои ин кор ҳам нест, зеро он дигар ҷузъи ҷонишини «ин» шудааст. Пас, барои маълум кардани шакли саҳеҳи байт таркиби нахвии онро чун як ҷумла баррасӣ мекунем. «Ман касе ҳастам, ки дар пой хукон нарезам инро. Чиро? Қимати дури лафзи дариро». Дар ин сурат мебинем, ки баҳши «мар ин» бемаврид мешавад, зеро ин ишораҷонишин аслан дар мавриди исмҳои мушаххаси моддӣ ва ё таҷхисшуда (дар шеър ва калом бадеъ) метавонад ба кор равад. Агарчи таъбири «рехтани қимат» дар шеър комилан бемаъно ва ноҷоиз нест, вале, чунонки маълум аст, таъбири дар пойи касе симу зар ё дурру гуҳар рехтан машҳуртар мебошад. Зимни ин мулоҳизаҳо, ки вучуди калимаи «қимати»-ро зери суол мебарад, ба ёд мерасад, ки дар забони зиндаи гуфтории тоҷикӣ калимаи «қиматӣ» зиёд истифода мешавад. Масалан, мегӯянд «фалонӣ одами бисёр қиматӣ аст». Яъне, арзишманд, боарзиш. Дар забони адабиёти қадими форсии тоҷикӣ низ ин калима маъмул аст:

*Хизонаи суҳан аст аз қиёс синаи ман,
Ки андар ӯ гуҳари қиматӣ фаровон аст.
Амир Муиззӣ*

*Ассалом, эй қиматитар гавҳари дарёи ҷуд,
Ассалом, эй тозатар гулбарги саҳрои вуҷуд.
Ҷомӣ*

Ҳамчунин, рубоии машҳури Умари Хаём бо мисраи охирини «Бас гавҳари қиматӣ, ки дар синаи туст» аксаран ба шакли ғалати «гавҳари қимате» навишта мешавад. Гузашта аз ин, дар нусхаҳои форсии осори Носири Хусрав дар ин байт ҳамеша калимаи «қиматӣ» бо ёи форсӣ дар охир омада, ки ин бахсро хулоса мекунад.

Ба ин қиёс, бо тавачҷуҳ ба забони зинда, забони адабиёти классикӣ ва форсии имрӯзи Эрону Афғонистон беҳтар аст дар мавриди «сангҳои қиматбаҳо» ибораи «сангҳои қиматӣ»-ро ба кор барем ва дар ин ҳол «полудрагоценные камни»-ро ҳам метавонем бомуваффақият «сангҳои нимақиматӣ» тарҷума кунем. Ҳамчунин, «коғазҳои қиматӣ», «ашёи қиматӣ» ва ғ. бинависем. Агарчи «қиматбаҳо» дар асл ғалат аст, зеро калимаҳои «қимат» ва «баҳо» як маъно доранд, вале бар асари такрор роиҷ ва пазируфта шудааст. Дар ин маврид ҳам саҳеҳтар аст аз калимаҳои **гаронбаҳо, пурбаҳо, гаронқимат** ва **пурқимат** ва, ҳамчунин, **қиматӣ** истифода шавад.

Дар ниҳоят, шакли саҳеҳи байти ёдшудаи Носири Хусрав чунин аст:

*Ман онам, ки дар пой хукон нарезам
Мар ин қиматӣ дурри лафзи дариро.*

Аз он ки сифат пеш аз мавсуф (яъне, «қиматӣ» пеш аз «дурр») омадааст, ҷойи тааҷҷуб нест. Чунин тартиби сифату мавсуф дар забони мо, бахусус забони шеър, роиҷ буда, таъкид ва таъсири бештареро нисбат ба тартиби баръакс, яъне, аввал мавсуфу баъд сифат, доро мебошад.

ЭЪҶОЗ – ЭҶОЗ; МУЪҶАЗ – МУҶАЗ **اعجاز – ايجاز؛ معجز – موجز**

Инҳо ду калимаи гуногунмаъноанд, ки аксаран ба якдигар иштибоҳ мешаванд ва ғолибан ба ҷойи «муҷаз» муъҷаз менависем. Муҷаз баргирифта аз «эҷоз» ё «иҷоз» аст, ки дар мавриди баёни мухтасар, вале пурмаъно гуфта мешавад.

*Кардам ин гуфтаҳо ҳама муҷаз,
Ки ситуда-ст дар суҳан эҷоз.
Саъди Салмон*

Муъҷаз аз «эъҷоз» буда, бо калимаи «муъҷиза» ҳамреша мебошад. Бинобар ин, вақте ки дар бораи шахсе навишта мешавад, ки «каломи ӯ муъҷаз аст», бояд дар назар дошт, ки воқеан ё маҷозан ба ӯ муъҷиза нисбат дода мешавад. Баъзан эҷозро дар шумори саноъи шеърӣ ҳам ёд кардаанд. Ин назар ҳам ба фарз гуфта мешавад, дар асл «муъҷаз»

гуфта намешавад, балки ҳар ҷо дар форсиву арабӣ ҳафҳои миму ғайну ҷиму зе дар паҳлуи ҳам қарор гиранд, онро муъҷиз меконанд, ки муаннаси он «муъҷиза» аст.

*Дар суҳан Аттор агар муъҷиз намуд,
Ту ба эъҷози суҳан менагравӣ.*

Аттор

Аммо «муҷаз» бидуни ғайн ва бо вов навишта мешавад. Ду калимаи зер ҳам ба ҳамин тақриб бо якдигар иштибоҳ мешаванд, ки ҳамчунин аз роҳ ёфтани ғалат дар навишти онҳост:

ЭҶОБ – МУҶИБ; ЭЪҶОБ – МУЪҶИБ

إجاب – موجب؛ اعجاب – معجب

Ин калима, ки дар навишти форсӣ бо алифу ё дар аввал **إجاب** навишта мешавад, тақрибан, маънои зарурат ва ҳатмӣ бахшиданро дорад ва бо калимаи ошнотари «воҷиб» ҳамреша аст ва «муҷиб» аз ҳамин реша буда, фоили эҷоб, яъне, исм ё сифати феълиест, ки эҷобро ба вучуд меорад. Мисоли истифодаи саҳеҳ аз «эҷоб»: «Ин таъкид эҷоб мекунад, ки ба суҳани ӯ гӯш бидиҳем». «Ин кор муҷиби (боиси) ташвиши зиёд гардид». Шоир Возеҳ калимаи таркибии «қабулэҷоб»-ро ба кор бурдааст, ки маънои мустаҳик ва воҷиби қабулро дорад:

*Чу соат бо саодат чуфт гардид,
Ба иқболи қабулэҷоб кӯшид.¹*

Аммо зиёд воқеъ мешавад, ки маънои ёдшударо манзур дошта, аммо калимаро ба сурати «эъҷоб» ва «муъчиб» менависем, дар ҳоле ки калимаи дигар бо маънои дигар ба миён меояд. «Эъҷоб» аз ʿаҷаб (таъаҷҷуб) ва ʿуҷб (такаббур) аст ва «муъчиб» (дар асл «муъҷаб» معجب) низ аз ин реша сохта шуда, маънои мутакаббирро дорад. Ин калима бо ʿайн ва муҷиб бо вов аст.

*Ало, эй абри наврӯзӣ, агар ошиқ наӣ бар кас,
Макун бе муҷибе гиря, ки гулро ханда меояд.
Хусрави Деҳлавӣ*

Эъҷоб ба ғайр аз ҷамъи аҷаб (аҷойибот) ва шиғифтӣ ва такаббур маънои хуш омадан ва тафохур карданро ҳам дорад, ки Фарруҳии Сиистонӣ ба устодии эъҷобангез ҳамаи ин маъниҳоро дар як байт ҷой додааст:

*Зи лола бог пур аз шамъи барфурухта буд,
Намуд бог бад-он шамъҳои худ эъҷоб.*

Ҳамчунин, дар бисёр мавридҳо калимаи «мубад» (рӯҳонии зардуштӣ)-ро ба сурати «муъбад» менависанд,

¹ Мутаассифона, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» иштибоҳан «қабул эҷоб», яъне, чудо навишта шудааст.

ки ғалат аст.

ГУМОШТАН, ГУМОРИДАН – ГУМОН КАРДАН گماشتن، گماریدن (گماردن) – گمان کردن

Маънои гумоштан ва гуморидан касеро ба коре, маъмурияте мансуб кардан аст ва калимаи гумошта (агент, маъмур) аз ин ҷост. Баъзан ба пиндори он ки «гумоштан» шакли классикӣ ва адабитари «гумон кардан» аст, дар навиштаҳо ба ин маъно ба кор рафтааст. Масалан, «ӯ чунин гуморид, ки...» ё «ӯ чунин гумошт, ки...». Эҳтимол меравад, мулоҳизаи таркиби «пиндоштан» ва «пиндор» низ ба ин иштибоҳ сабаб шуда бошад.

Мисолҳо барои гумоштан, гуморидан:

*Аъробӣ гуфт: Қабул кардам. Амирулмуъминин фармуд,
то машики вай турзар карданд ва муваккил бар вай гумошт,
то ҳам аз он ҷо ба тарафи бодия равон гардад.*

Авфӣ. “Чавомеъ-ул-ҳикоёт”

Гуфт: Худ додӣ ба мо дил, Ҳофизо,

Мо муҳассил бар касе нагмоштем.

Ҳофиз

Зимнан, муҳассил нозири молиёт аст (налоговий агент) ва ин калима имрӯз ба маънои касеро барои иҷрои амре масъул карда (гумошта) ба сари каси дигар фиристондан ба сурати “муҳосил” дар миёни мардум истифода мешавад.

АНГОР, АНГОРА – НИГОР, НИГОРА

انگار، انگاره – نگار، نگاره

Дар баъзе навиштаҳо дар миёни ин калимаҳо низ иштибоҳ роҳ меёбад. Агарчи ин калимаҳо зоҳиран бе муносибати маъноӣ ба якдигар нестанд, вале маъноҳои гуногун доранд. Ангор, ба ҷойи исми маънӣ, тасаввур, пиндор, фарз ва ба ҷойи феъли амр «тасаввур бикун», «фарз бикун» аст:

*Ангор, ки ҳар чӣ ҳаст дар олам, нест,
Пиндор, ки ҳар чӣ нест дар олам, ҳаст.
Абӯсаиди Абулхайр*

Ва аммо «ангора», ки аз решаи «ангор» омадааст, тарҳи хомакӣ, пешнавис, нақши нотамодро ифода мекунад.

*Омад ангораву ангора аз ин олам рафт,
Ҳар кӣ андом зи сӯҳони насихат нагирифт.
Соиб*

*Ҷаҳони мо, ки ҷуз ангорае нест,
Асири инқилоби субҳу шом аст.*

Иқбол

Баъзан ба иштибоҳ ангораро ба ҷойи нигор (нақш) ва нигора истифода менамоянд. Масалан, «Деворҳои ин бинои қадимӣ бо ангораҳои зебо ороиш ёфтааст», ки, албатта, манзури нависандаи ин матлаб тарҳи хомакӣ ва эскиз не, балки деворнигораҳои таърихӣ мебошад.

Нигор ба маънои нақшу ороиш мебошад ва, ҳамчунин, маҷозан ба маънои зеборӯй, ки ин ҳар ду маъно дар ин байти Мавлоно ба кор рафтааст:

*Нигор кардан чун ашк бар рухи ошиқ
Ҳаловатест дар он рӯ, ки зад нигор нигор.*

ҲАР ОЙИНА – ҲАРОЙИНА

هر آينه – هراينه

Замоне ин иштибоҳ ба назар расид, ки дар матни тарҷумаи як асари классикӣ тақрибан дар ҳар як саҳифа ибораи «каждое зеркало» мушоҳида шуд, дар ҳоле ки бо маънои матн ҳеҷ таносуби маълуме надошт. Вақте ба матни асл (дар ҳуруфи кириллӣ) муроҷиат шуд, таҳминан мо дуруст баромад. Мутарҷим ҳар чойе ки ибораи «ҳар ойна»-ро дидааст, онро «каждое зеркало» тарҷума кардааст ва дар ин маврид ба ӯ хӯрда гирифтани ҳам чандон аз рӯйи инсоф нест, зеро ин ибора ба таври мошинӣ чунон тарҷума ҳам мешавад. Аммо дар асл ин калимаи «**ҳаройина**», яъне, «ба ҳар оин» аст, ки аз назари таркиб бо калимаҳои «ҳархела», «ҳарранга» монанд буда, анҷомаи «а» эҷоб мекунад, ки пешванди «ҳар» бо решаи калима пайваست навишта ва ҳонда шавад.

*Кунад ҳаройина зайбат ҳасуди кӯтаҳдаст,
Ки дар муқобала гунгаи бувад забони мақол.
Саъдӣ*

Чӣ хуб аст аз ин калимаи зебо ва пурмаъно, ки муро-

дифи муносибе дар корбурди имрӯзи мо надорад, ҳар чӣ бештар истифода шавад, то он саросар роиҷ ва мафҳум гардад.

Зимнан, гуфтанист, ки дар миёни мардум калимаи “ҳарина” маъруф аст, ки дар мавриди ашхоси зиёд исроркунанда дар коре истифода мешавад ва ба эҳтимоли қавӣ шакли тағйиркардаи ҳамин “ҳаройина” бошад. Яъне, касе ки бар як равиш ва ойини маълум собит нест ва бинобар он, чораи кори ӯ сохтан душвор аст.

ҲАНЎЗАМ – ҲАНЎЗ ҲАМ

هنوزم – هنوز هم

Сабаби ривочи иштибоҳи мазкур, яъне, «ҳанўзам» ба маънои «ҳанўз ҳам» зоҳиран бардошти носаҳеҳ аз мавридҳоест, ки нависандаи пешин замири шахси аввалро бо калимаи «ҳанўз» пайваста, ба ҷойи «ҳанўз маро» «ҳанўзам» навиштааст. Ин навъ ҷойгузинии озоди замирҳо (-ам, -ат, -аш) дар забони адабиёти классикии мо хеле роиҷ аст, вале дар забони имрӯзи мо ин имкон хеле маҳдуд гардида, замир танҳо дар як ҷо ё ду ҷойи муайяни ҷумла ба кор бурда мешаваду бас. Масалан, агар вазро эътибор накунем, тибқи қоидаи забони адабиёти классикӣ замири шахси аввалро дар мисраи дувуми ин байти Аттор, ки мурочиат ба маъбуд аст, метавон дар ҷанд калима гузошт:

Бигдохта чун барфи тамўзам аз ту,

Сад гуна ҳиҷоб аст ҳанўзам аз ту.

(Садам гуна ҳиҷоб аст ҳанӯз аз ту; сад гунаам ҳиҷоб аст ҳанӯз аз ту; сад гуна ҳиҷоб астам ҳанӯз аз ту; сад гуна ҳиҷоб аст ҳанӯз аз туам) ва танҳо вазн (ҳамчунин, ин чо қофия) аст, ки эҷоб карда замир (бандакҷонишин) бо калимаи «ҳанӯз» пайваст шавад ва агар вазн меҳост, он метавонист бо ҳар калимаи дигаре аз ин мисраъ, тавре ки нишпон дода шуд, бипайвандад. Зимнан, эҳёи дубораи ин имкони нахвӣ аз роҳи истифодаи ҳар чӣ бештар ба ғанои забони мо, бавижа дар назм, бисёр ёрӣ хоҳад кард.

Аммо истифодаи «ҳанӯзам» ба маънои «ҳанӯз ҳам», ки ҳатто дар сарлавҳаҳои як нашрияти муътабари электронӣ мушоҳида шуд, ба ҳеҷ вачҳ аз назари нахвӣ дуруст нест. Балки эҳтимол меравад, худ «ҳанӯз» аслан «нӯз» буда, (Нашуд пасту бар ҷойи хеш аст нӯз. Фирдавсӣ) «ҳа»-и аввал ҳамон кӯтоҳшудаи «ҳам» аст, яъне, «ҳамнӯз». Он гуна, ки дар «ҳамэдун» ба ҳамин маъно боқӣ мондааст, чун баъди мим садоноки «э» омада, талаффузашро осон сохтааст.

Ҳамчунин, қобили ёдоварист, ки баъзан форсизабонон ба тақлиди забони омиёна ва гуфтории маҳалли худ «ҳанӯзам»-ро ба маънои «ҳанӯз ҳам» ба кор бурдаанд, ки мутобиқ ба меъёр нест.

Намунаҳо барои «ҳанӯз ҳам»:

*Гуфтам, ки баъди он ҳама дилҳо, ки сӯхтӣ,
Кас меҳӯрад фиреби ту? Гуфто ҳанӯз ҳам.*

Раҳии Муаййирӣ

Ҳарчанд ӯ шикаст, вале ман ҳанӯз ҳам
Дорам азиз ҳурмати аҳди шикастаро.
Ҳарчанд ӯ гусаст, вале ман ҳанӯз ҳам
Дорам ба дил муҳаббати ёри гусастаро.

Симини Беҳбаҳонӣ

ШАРАФ – МУШАРРАФ; ШУРАФ – МУШРИФ **شرف – مشرف؛ شرف مشرف**

Дар мақолае дар хусуси зиндагӣ ва осори адиб ва донишманди маъруфи қарни 18, ки наздик ба 90 сол умр дидааст, омадааст: «Ӯ дар айёми тифлӣ ба далели бемории шадид мушарраф ба мавт шуд». Дар ҷойи дигар омадааст: «Китобхонаи ӯ мушарраф ба боғча буд». Маълум аст, ки мангиқ ҳалал ёфтааст, агарчи бузургони гузашта аз рӯйи эътиқод ва имон метавонистанд, «мушарраф ба мавт» бинависанд, вале дар ин ҳол аз идомаи зиндагии мавсуф имкони сухан гуфтан боқӣ намонд.

Аз қиёси ҷумлаи дувумӣ метавон ҳадс зад, ки ин ҷо «мушарраф» дар асл калимаи дигаре ба маънои «наздик» аст, ки дар навишти форсӣ бо «мушарраф» сурати ягона дорад. Ин калимаи «мушриф» аст, ки аз решаи «шураф» баргирифта шудааст ва, мутаассифона, ин калима ҳам дар матнҳои таҳияшуда бисёр вақтҳо ба сурати «шараф» навишта шуда, аз таносуби маъноӣ бо боқии матн хориҷ мегардад.

Дар чунин мавридҳо масъала вобаста ба таваҷҷуҳ нисбат ба таносуби маъноии матн аст, ки агар андаке диққат ба харҷ дода шавад, метавон аз иштибоҳ эмин

МОНД.

РЎЗҒОР – РЎЗҒОР

روزگار - روزگار

Маълум аст, ки ин як иштибоҳи омиёна буда, зоҳиран қобили тарҳ ва баҳсу баррасӣ нест. Аммо бо вучуди ин дар навиштаҳое, ки дар мавзеъҳо ва маҳалҳои гуногун мушоҳида гардид, дар ҳама ҷо ин калима ба шакли ғалати «рӯзғор» навишта шудааст. Ҳатто барои он ривояте ҳам сохтаанд, ки гӯё чун зиндагӣ ҳама чизро мисли ғор фурӯ мебарад, онро «рӯзғор» номидаанд. Ин як танз аст, ки ҷойи воқеиятро гирифтааст ва сурати як калимаи асили тоҷикиро тағйир додааст, вале ба ҳеҷ рӯй қобили пазириш нест.

*Пажӯҳандаи рӯзгори нахуст
Ғузашта суҳанҳо ҳама бозҷуст.
Фирдавӣ*

*Шогирдии рӯзгор кардам бисёр,
Дар кори ҷаҳон ҳанӯз устод наям.
Ҳайём*

Мулоҳизаи он чи ёдоварӣ гардид ва боз намунаҳои зиёде, ки зери даст ҳаст, бештар ба ин натиҷа мерасонад, ки масъалаи аслии омӯзиши ҳар чӣ амиқтари матни классикӣ ва алифбои ниёгон мебошад. Агарчи ба хоҳири парҳез аз исрору илҳоқи зиёд дар ин мавзӯ

меҳоҳем, ки дигарбора бар зарурати ин кор таъкид наштад, вале боз ҳам ба ночор мебинем, ки ҳанӯз ин масъала доманири забони мост. Шояд ҳалли ин масъала он гоҳ муяссар шавад, ки ҳар касе, бахусус мутахассисон, ин корро вазифаи хусусӣ ва вочибӣ худ бидонанд.

ЭШОН ВА ИШОН

ایشان

Дергоҳест, ки сари навишти дурусти ин калима, ки ба ду маъно истифода мешавад, бахшо ва эродҳое сурат мегирад. Ба таври маълум ба як маъно ин калима унвони эҳтиромӣ нисбат ба афроди рӯҳониест, ки насаби онҳоро ба Паёмбар (с) мерасонанд. Ба ин маъно ҳамзабонони мо ва гоҳе дар муҳити мо низ ашхос аз калимаи «сайид» (ғайри «саъид») истифода мекунанд. Донишманди муҳтарам Ҷумъабой Азизкулов дар як суҳбати худ сари ин калима гуфта буд, ки замоне забондонон дар Энциклопедияи тоҷик ба ин натиҷа расида буданд, ки асли калима ҳамон «ишон» аст ва чун дар миёни мардум «эшон» дар мавриди рӯҳониёни сайид шухрати ом ёфта ва, ҳамчунин, ба хогири тафовути он аз «ишон» ба маънои ишорачонишини шахси севуми ҷамъ ва танҳои муҳтарам (замири шахси севум) беҳтар аст онро дар мавриди рӯҳониён ба ҳамин сурат (яъне, «эшон») ва дар мавриди ҷонишини шахси севум ба сурати «ишон» ба қор бубарем, ки, ба назарам, ин гузиниши хубест ва пас аз он суҳбат банд ба ҳамин асл пайравӣ кардам. Вале бояд ёдоварӣ кард, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин калима ба ҳамаи маъноҳо ба ҳамон сурати «эшон» омадааст. Пас,

реџаи ин калима аз кучост ва ҳоло бигӯем, ки «эшон» ба «ишон» чӣ муносибате дорад? Ва оё дуруст аст, ки шакли «ишон»-ро аксаран натиҷаи таъсирпазирии нораво аз талаффузи ҳамзабонони бурунмарзӣ мешуморанд? Дар ҳоле ки дар бисёре аз маҳалҳои Тоҷикистон ва тоҷикони бурунмарзӣ дар мавриди шахси севум ин калимаро ба сурати «ишон», «ишун» ва гоҳе ҳам ба сурати муҳаффаф «шон» истифода мекунанд, ки дар шакли севум аксаран бо танз ҳамроҳ аст.

Маълум аст, ки пасванди «-шон» барои нисбати маъноҳо ба шахси севуми ҷамъ ва танҳои мухтарам истифода мешавад: хонаашон; китобашон; устодашон, ки ин ҷо «а»-и қабл аз «шон» изофаи фонетикӣ аст, он гуна ки дар калимаҳои «пирамард», «пиразан». Ба ин қиёс метавон дарёфт, ки ин калима аз ду ҷузъ иборат аст и+шон. Ҷузъи аввал - «и», дар асл муҳаффафи замири «ин» аст, яъне, «иншон» - «инҳо», ки ба хотири эҳтиром мисли «ҳазрат», ки аз «ҳузур» таркиб ёфта дар ғиёби шахси мухтарам гуфта мешавад, «ин» ба ҷойи «ӯ» (ғоиб) омадааст ва ҳам дар ғайбу ҳам дар ҳузур истифода мешавад.

Барои ҳақиқати ин нуктаро дарёфтани калимаи дигаре аз ҳамин таркиб ба мо ёрӣ мерасонад. Ин калимаи «ӯшон» аст, ки дар мутобиқи қадим ба маънои замири ҷамъи шахси севум (ҳаммаънои «ишон») зиёд ба қор рафта ва маънои ҷамъи «ӯ»-ро дорад, яъне, «ӯ»-ҳо. Мо «ӯ»-ҳо намегӯем¹, вале «онҳо» мегӯем ва маълум аст, ки

¹ Дар баъзе лаҳҷаҳои ҷануб аз «ӯво» ба маънои «онҳо» истифода мешавад.

«ў» ва «он» ҳаммаъноянд. Пас, ба яқин «ишон» мухаффафи (осоншудаи) «иншон» (инҳошон) аст ва чун «ин»-ро «эн» намеғўем, саҳеҳаш ҳамон «ишон» аст ва ин нишони таъсири талаффузи ҳамзабонон ҳам нест.

Гуфтанист, ки дар матнҳои қадим шакли «ишонон» (чамъи дубора) ҳам омада, ки ривоч надорад.

Дар ин хусус назарҳои дигаре ҳам ҳаст, ки решаи ин калимаро аз “авишон”-и паҳлавӣ медонанд, аммо тибқи иттилоъи сокинони тоҷикзабони Ўзбекистон ҳанӯз дар баъзе манотиқи он ҷо замири чамъи “иншон” дақиқан ба ҳамин маънои “ишон” роиҷ аст.

Хулоса, бехтар ҳамон аст, ки, чунонки маъмул шудааст, шакли «эшон»-ро ба маънои исми хос (Эшон) ва унвони насабӣ (саййид) ва шакли «ишонро» ба унвони замири шахси сеюми чамъ ва танҳои мухтарам ба кор бибарем.

ҒОЯТ – ҒОТ

غایت - غات

Баъда «ғот»-ро ба маънои пораи замон хосси гуфтори маҳаллӣ медонистам ва тағйирёфтаи «ғот», «ғос», ки дар ниҳоят табдил ба «ғоҳ» шудааст. Ин калимаи авастоист ва ниёишҳои «Авасто» бо унвони «ғот» ба замон ва гузори он бастагӣ дорад ва «ғоҳон» ҳам дар ин маврид ба кор меравад. Чун пиндорам ин буд, ки маҳдуд ба корбурди маҳаллӣ аст, дар матни шеър, ки ба кор рафта буд ва дар сомонаам ба ҷоп расида, онро тавзеҳ додам. Паёмҳои зиёде дарёфт гардид, ки таъкид мешуд: ин калима ба ҳамин шакл ва гунаҳои дигар дар саросари

марзҳои тоҷикнишин вучуд дорад. Аз ҷумла, шахсе аз Сурхондарё навишт, ки дар он ҷо калимаи «чиқотӣ?» (чиқотӣ) ба маънои (кадом замон? Чӣ вақт?) истифода мешавад.

Ин калимаро баъзан нависандагон, ба пиндори он ки шакли вайроншудаи «ғоят» (арабӣ) аст, дар навиштаҳои худ ба сурати «ғоят» ба кор мебаранд ва, масалан, менависанд: «Як ғояти шаб», ки иштибоҳ аст ва агар «ғот» ҳам нанависем, беҳтар аст ҳамон калимаи куҳани «пос»-ро дар ҷунин маврид ба кор барем. «Ғоят» маънои «гоҳ» ва порои замонро намедихад, балки он маънои ҳадди охир ва ниҳоятро дорад, ки ба он нисбати «як» намечаспад:

Хирқаи ӯшии ман аз ғояти диндорӣ нест,

Пардае бар сари сад айби ниҳон менӯшам.

Ҳофиз

Хулоса, калимаи куҳани «ғот» ба маънои «гоҳ», «пос», порое аз замон, дар шакли «ғот» ҳамроҳ бо таркибҳои гуногун, аз ҷумла «чиқотӣ», «як ғоте» ва ғайра дар забони зиндаи мардуми тоҷик, ҳамчунин, дар Эрон, Афғонистон ва дар адабиёти гуфторӣ дар маҳалҳои гуногун боқӣ монда, истифодаи он ба ҳамин шакл қобили қабул ва дастгирист.

САРИ КОР – САРУ КОР

سر و کار – سر کار

Ин таъбир ҳам аз шумори ибороти машҳурест, ки то кунун ба сурати «сару кор» роиҷ буд ва ахиран бархе ба

ин пиндор, ки ғалати мусталаҳ ё ом мебошад, онро ба назари худ «ислоҳ» намуда, ба сурати «сари кор» менависанд ва наздик аст, ки ин шакл ом гардад. Аммо иборати «сари кор» ба маънои мусталаҳ ва қарордодии худ, ки аз қабл истифода мешуд, маҳалли кор, коргоҳро ифода мекунад ва боз маънои қасд ва ният, тасмим, машғулият, саргармӣ ба корро ҳам дорад ва ин комилан чудо аз “сару кор” аст:

*Дил дар ғами аҳди устувори хеш аст,
Чон дар ғами ту бар сари кори хеш аст.
Абӯсаиди Абулхайр*

Ин маънои «сар» ба ҳадде маъмул ва машҳур аст, ки бидуни калимаи “кор” ҳам тақрибан ба маънои «кор доштан», «машғулият», ҳамчунин, «ғирифторӣ» меояд:

*Ману савдои хубон, зоҳиду андешаи ризвон,
Дар ин ҳасратсаро ҳар кас сире дорад, сире дорад.
Бедил*

Аммо иборати «сару кор», ки тобиши маъноии дигаре дорад, иштибоҳ ва сохтаи давраҳои ахир набуда, як таъбири куҳан ва пуристифода мебошад (мисли «сару савдо», “сару сомон”) ва намунаҳои дар шеърҳои насри адабиёти классикиву тоҷикии муосир ва ҳамзабонон зиёд аст:

Чу рафтӣ, сару кор бо эзад аст,

*Агар нек бошад-т ҷо, ар бад аст.
Фирдавсӣ*

*Сару кори дунё аён аст, Бедил,
Мукаррар макун мунфаил имтиҳонро.
Бедил*

*Наяфтад бо касе моро сару кор,
Ки худ ҳам тӯша дорему ҳам анбор.
Парвини Ӯтисомӣ*

Ҳини баҳс ва эроди шубҳа бояд таваҷҷуҳ кард, ки дар навишти матнҳои классикӣ (форсӣ) ибораи “сару кор” бо “сари кор” фарқ мекунад ва дувумӣ бидуни ҷавоб навишта мешавад ва он ҷо ки классикони мо “сару кор” (سر و کار) навиштаанд, дуруст нахоҳад буд, ки онро ба сурати сари кор “ислоҳ” бикунем.

НАЗАРДОШТ – ДАРНАЗАРДОШТ **نظر داشت - در نظر داشت**

Ин калимаи мураккаб (дар+назар+дошт) ахиран маъмул шуда ва сари он ҳам баҳсхое сурат гирифтааст. Мавриди истифодааш дар ҷумлаҳои аз ин қабил мебошад: «Бо дарназардошти аҳаммияти зиёди ин мавзӯ дар ин хусус муфассалтар бояд андеша ронд». Баъзан пешниҳод шуда, ки аз ин таркиб калимаи «дар» ҳазф ва «назардошт» навишта шавад. Яъне, ҷумлаи боло чунин навишта шавад: «Бо назардошти аҳаммияти зиёди мавзӯ дар ин хусус

муфассалтар бояд андеша ронд» ва ин шакл ҳам қариб аст маъмул гардад. Ин таркиб аз забони форсии Эрон омадааст ва таркиби дигаре ҳам дорад: «бо дар назар гирифтани», ки комиан ҳаммаъноӣ «бо дарназардошт» аст. Дар қиёс бо ин шакл метавон дурустии шакли «назардошт»-ро санҷид. Маълум мегардад, он гуна ки «бо назар гирифти, бо назар гирифтани, бо назаргирифти» ноқис хоҳад буд, «бо назардошти...» ҳам ноқис аст. Эҳсос мешавад, он сон ки дар «бо дар назар гирифтани» ҷузъи «дар» (ё «ба») зарурист, дар мавриди «бо дарназардошт» низ зарурист. Аммо возеҳ аст, ки ин калима сангин аст, дар ҳоле ки ҳамон калимаи асосӣ ва решагӣ, ки «назар» аст, ба танҳой кофист, ки ин нақшро адо кунад, танҳо ба изофаи пешоянди «ба» пас аз ин калима. Яъне, «бо назар ба»: «Бо назар ба аҳаммияти зиёди мавзӯ дар ин хусус муфассалтар бояд андеша ронд». Дар ин ҷо як маъноӣ дигари зоти калимаи «назар», ки «тавваҷҷух», «диққат», «мууроот», «аҳаммият додан» аст, ба кор гирифта мешавад ва ба танҳой комиан метавонад ҳамон маъноӣ «бо дарназардошти»-ро адо намояд. Ин навъ баён дар навиштаҳои ҳамзабонони мо маълум ва маъмул аст. Ҳатто ба истисно баъзан бидуни пешоянди «бо» менависанд. Яъне, «**Назар ба** аҳаммияти зиёди ин мавзӯ дар ин хусус муфассалтар бояд андеша ронд», аммо ин истисноист ва аз меъёр хориҷ, мисли «бо назардошти» ва ба ғайр аз ин «назар ба» дар забони мо ибораи қиёсӣ аст. Масалан: «Ин хиёбон назар ба хиёбонҳои дигар васеътар аст».

Хулоса, шакли дурусти ин ибора «бо дарназардошти», «бо дар назар гирифтани» аст, вале, воқеан, вазнин аст ва шакли дурусту осони он «**бо назар ба (бар)**» («Бо

назар бар аҳаммияти зиёди мавзӯ дар ин хусус муфассалтар бояд андеша ронд») мебошад.

ИНТИҚОЛИ ПУЛӢ – ИНТИҚОЛИ ПУЛ

انتقال پولى – انتقال پول

Ин иштибоҳ, ки бисёр фарогир шудааст, дар ҳамаи лавҳҳои таблиғии насбшуда дар хиёбонҳои шаҳр, рӯзномаҳо, гуфтори радио ва телевизион ба чашму гӯш мерасад ва асабхоро меларзонад, тарҷумаи ҳарфбаҳарфи ибораи «денежный перевод» аст. Дар ин ибора ҳеҷ ниёзе ба анҷомаи «ӣ» нест.

Хулоса, шакли дурусти ин ибора «интиқоли пул» мебошад.

Умуман, ҳини тарҷумаи ибораҳои русие, ки пасванди сифатсоз ва нисбатсози русии «ий ё ӣй» доранд, ҳама вақт ин пасвандро ба пасванди ҳамтои он дар тоҷикӣ яъне, - “ӣ” набояд баргардонд, балки ба табиати забони тоҷикӣ дар ҳамон мавриди хос бояд таваҷҷуҳ кард. Масалан, “железная ложка”-ро метавон қошуқи оҳанӣ тарҷума кард, аммо “железная дорога” ҳаргиз “роҳи оҳанӣ” тарҷума намешавад, балки бояд “роҳи оҳан” гуфту навишт. Ҳамчунин, “фабрикаи қоғазӣ” (дар тарҷумаи “бумажная фабрика”) комиан ғалат аст, балки фабрикаи (аслаш корхонаи қоғаз, қоғазбарорӣ ҳам не) мешавад, “намоишгоҳи китобӣ” ҳам бо тарҷумаи таҳтулафзи “книжная выставка” комиан ғалат аст ва “намоишгоҳи китоб” бояд навишт. Мутаассифона, имрӯзҳо дар аксари тарҷумаҳои коргузорӣ, лавҳаҳои

таблиғи ва навиштаҳои тавзеҳотӣ ва роҳнамо ин назоқати забонриоя намешавад.

МУҲИМИЯТ – АҲАММИЯТ

مهمیت - اهمیت

Маънои калимаи дувум ниёз ба шарҳу тафсир надорад, маънояш машҳур аст. Аммо гунаи дигаре сохта аз ин таркиб – «муҳимият» дар ду-се соли ахир ривоч пайдо кардааст, ки дар матнҳои пешин ва навиштори ҳамзабонон ҳам ин шакл вучуд надорад ва аз назари сарфу наҳви суннатӣ ҳам асолат надорад. Зоҳиран, ин калимаро зарурати тарҷумаи калимаи русии «актуальность» дар фишурдаи русии рисолаҳои илмӣ, ки бахши махсусе бо унвони «актуальность темы» дорад, ба вучуд овардааст, чун дар қисматҳои дигар «аҳаммият» дар тарҷумаи калимаи «значение» ба қор бурда мешавад. Аммо дар асл «аҳаммият» ба сурати масдар даровардашудаи сифати олиии «муҳим» мебошад, яъне, муҳимтарин будан, ки дақиқан ҳамон маънои «актуальность»-и русиро медиҳад ва ниёз нест, ки калимаи сохта ва иштибоҳии «муҳимият» дар ин мавридҳо ба қор бурда шавад.

Хулоса, тарҷумаи дурусти «актуальность» ҳамон «аҳаммият» аст ва агар зарур бошад, ки бо решаи «муҳим» калимаи дигаре сохта шавад, пас, беҳтар аст, бо истифода аз

имконоги калимасозии забони тоҷикӣ аз калимаи «муҳиммӣ» истифода намоем, зеро «муҳимият» аслан ғалат аст.

ҒАЙРИИМКОН – ҒАЙРИМУМКИН (НОМУМКИН) (غیر امکان – غیر ممکن (ناممکن))

«Ғайриимкон»-ро имрӯз бештар дар чунин мавридҳо ба кор мебарем, масалан: «Ворид шудан ба донишгоҳ бе омодагии кофӣ ғайриимкон аст». Имкон исми маъно (мучаррад) аст ва маъмулан аз исми холис ба ин навъ калима намесозанд. Аммо чунин навъи калимасозӣ аз тасрифи дигаре аз ҳамин реша саҳеҳ мебошад. Ба ҳамин дастур метавонем ғайримумкин, ғайримаъмул, ғайримачбур бинависему бихонем, ки аз калимаи нафӣ (ҳиссаи инкорӣ) ва сифат таркиб ёфтааст ва ба ҷойи он дар ҳамаи ин мавридҳо аз пешванди инкории тоҷикии «но» истифода бикунем: «номумкин», «номачбур», «номаъмул», «ноқобил» ва ғ. Таркиби дигаре ҳаст, ки он саҳеҳ мебошад. Манзур: «Дар ғайри имкон» (яъне, дар сурати вучуд надоштани имкон), ки «имкон» ҷудо навишта шуда ва ин корбурд ҳам аз диди нахвӣ истисно дорад. Ба ҷуз аз мавридҳои нодир калимаи нафӣ «ғайри»-ро наметавон бо исм пайваст. Агар гоҳе метавонем, масалан, ғайриинсон ё ғайриодам (мисли ноодам) бигӯем, ба он хотир аст, ки дар зимн мо бештар ба ҷанбаи сифатии ин калимаҳо тавачҷуҳ кардаем. Дар сурати навишти ҷудо метавонем дар мавриди исм ба кор барем. Масалан, ғайри паранда, яъне, ҳар ҷонваре, ки

пара́нда нест.

Далели фарогирии ин иштибоҳ (“ғайриимкон”) ин аст, ки дар истифодаи мо, тоҷикҳои асри 20-21, калимаи “мумкин” дақиқан ба ҷойи калимаи русии «разрешенный» пазируфта шуда, мо тасаввур намекунем, ки ба ҷойи “ғайриимкон”-и иштибоҳӣ «ғайримумкин»-и саҳеҳро метавон ба қор бурд. Дар ҳоле ки мақсуди моро назар ба «ғайриимкон» бештар ҳамон калимаи «ғайримумкин» дақиқ ифода менамояд, ки дар забони русӣ ба ин маъно «невозможно» гуфта мешавад. Аммо барои он мафҳумҳое, ки дар забони русӣ бо калимаҳои «разрешённый», «неразрешённый» (запретный) баён мегардад, калимаҳои «мӯҷоз» ва «ғайримӯҷоз» ё «мамнӯъ» муносиб мебошад.

Хулоса, калимаи «ғайриимкон» ғалат буда, дурусти он «ғайримумкин» мебошад ва боз намунаҳои бештар «номумкин» ва «имконнопазир» аст.

ҚАРОҲАТ, ҚАРОҲИЯТ–

ҚАРОҲАТ, ҚАРОҲИЯТ

كراهيت، كراهية

Калимаи арабии “қароҳат” ва “қароҳият” аз решае иборат аз се ҳамсадост (қ;р;ҳ) ва пасванди «-ат» ё «-ият». Аз ин реша калимаҳои зиёде сохта шудааст, ки, аз ҷумла, калимаҳои дар забони тоҷикӣ роиҷи «икроҳ, макрӯҳ, қареҳ...» аз ҳамин қабил мебошанд, ки ҳамагӣ

ба маънои «нописанд» ва мавриди ниёз ба парҳез далолат мекунад. Бисёр воқеъ мешавад, ки ин калимаро ба сурати «қарех» ва «қароҳат»-у «қароҳият» менависанд. Албатта, масъала равшан аст: нигоранда решаи калимаро намедонад. Ба ғайри ин, вучуди калимаи дигари наздик ба ҳамин маъно ангезае барои такрори ин ғалат шудааст. Ин калимаи «қабоҳат» мебошад, ки решаи он дигар аст: «қубҳ ё қабаҳа» ва бо “қароҳат” фарқ дорад.

Аммо табдили ҳарфи «к» ба «қ» маншаи бисёре аз ғалатҳои дигари мост, ки решаи аслии ин ғалат дар ҷойи дигар аст: Солҳои зиёд мо одат кардем, ки вақти баргардон аз забони русӣ ба ҷойи ҳарфи «к» ҳарфи «қ» ба кор бибарем, зеро дар забони русӣ ҳама «қ»-ҳо «к» талаффуз мешуданд. Аз рӯи ин одат мо хеле аз калимаҳои низ, ки дар асл дар онҳо ҳамон ҳарфи «к» асосӣ аст ва ниёз ба баргардондани он ба «қ» нест, ба «қ» бармегардондем, ки дар ин хусус муфассал бояд тавзеҳ дод ва ин ҳол дар мавриди ҳарфҳои ч-қ; х-қ; г-ғ низ мушоҳида шудааст. Ҳоло ба яке аз ин калимаҳо тавачҷуҳ намоем, ки онро мо аксаран Қувайт менависем ва мехонем.

ҚУВАЙТ – КУВАЙТ

كویت

Қувайт номи кишвари барои ҳамаи мо маълуми арабӣ, ҳамсояи Ироқ мебошад. Мо аз даврони Шӯравӣ номи ин кишварро аз матнҳои русӣ гирифта (бахусус, дар солҳои ҳуҷуми Ироқ ба ин кишвар) онро тоҷикӣ (ё худ ба асли

арабӣ) мекардем, яъне, «Кувайт». Албатта, заминаи зеҳнии ин ғалат агар аз сӯйе ҳамон тасаввури ҳатман «қ» будани ҳарфи «к» дар матни русӣ бошад, аз сӯйи дигар, калимаи «қувват» мебошад, ки дар зеҳн ин бо ин калима ошно ме-намояд.

Аммо решаи калима ва исми хосси «Кувайт» (ё «Кувейт») калимаи бисёр қадими ҳиндуэронии «кут» ё «куд» ба маънои истеҳком, қалъа, диж мебошад ва дар номи баъзе мавзеъҳо вучуд дорад, аз ҷумла «Сиёлкут» ва ба калимаи “қўҳ” бемуносибат нест, чун далолат бар баландӣ ва истеҳком мекунад ва дар забони қадим ва гуфтори мардуми баъзе маҳалҳо “кут”, “куд”-ро ба маънои анбошта ва тўда, ғарам ҳам ба кор мебаранд, чун “кути ғандум”, “кути санг” ва дар фарҳангҳо ҳам ба ин маъно омадааст.

Ҳамчунин, дар калимаи «кутвол» ба маънои дижбон ва сардори қалъа (комендант) ба сурати аввалӣ боқӣ мондааст. Дар ин маврид (Кувайт) «кут» ба қоидаи арабии тасғир (хурд кардан) дучор шудааст, ки дар мобаъни калима ба сурати «ай» меояд ва нақши пасвандҳои хурдию навозиши «-ак»; «-ча»-и тоҷикиро дорад. Масалан, Убайд ба ҳамин тариқ аз Абд сохта шудааст, ки ба маънои Абди хурдӣ аст ё ба навозиш чунин гуфта мешавад.

Хулоса, «Кувайт» ғалат буда, шакли саҳеҳи он «Кувейт» (ё Кувейт) мебошад ва маънои кути хурд, яъне, «қалъаи хурд»-ро дорад (мисли Дизак, ки Ҷиззах шудааст) ва решаи ин исм тоҷикӣ аст.

Қобили зикр аст, ки, ҳамчунин, аксаран «Карочӣ»-и

Покистон ва «Кошғар» ро ба ҳамин пиндор иштибоҳан «Қарочӣ» ва «Қошғар» менависанд.

СУКУНАТ – СУКУТ

سکونت - سکون

Калимаи сукунат ба маънои ором гирифтани, муқим шудани, иқомат дар забони тоҷикӣ ба кор бурда мешавад ва калимаҳои сокин, маскан, маскун бо он ҳамрешаанд. Чунин истифодаи ин калима бар тибқи меъёри забони адабиёти классикӣ ва саҳеҳ мебошад. Бамаврид аст, зикр гардад, ки мо ба ҷойи «иқомат» бештар аз калимаи ҳамрешаи он «истиқомат» истифода мекунем, ки бо маънои мусталаҳи он дар забони адабиёти классикӣ ва навиштори ҳамзабононамон тафовут дорад. Асли маънои калимаи «истиқомат» устуворӣ, пойдорӣ ва рост шудани мебошад ва дар забони адабии мо намунаи он ба маънои муқим шудани асосан дар матнҳои нимаи дувуми асри 19 ба назар мерасад. Дар матнҳои куҳантар ғолибан ба маънои устуворӣ ва пойдорист:

*Истиқомат бас бувад арбоби ҳимматро камол,
Баҳри теги кӯҳ, Бедил, ҷавҳаре даркор нест.*

Дар ҳар ҳоле маънои ин калимаҳо (иқомат ва истиқомат) дур аз якдигар нест. Аммо ин ҷо баҳси асли рӯйи ин нукта аст, ки гоҳе калимаи «сукунат» ба маънои «сукут», «хомӯшӣ» ба кор гирифта мешавад. Масалан, дар ҷумлаҳои аз қабилӣ: «Дар фазои толор сукунати комил ҳукмфармо шуд» равшан аст, ки манзури нависанда

аз сукунат маҳз сукут, хомӯшист. Дар фарҳанҳо ва луғоти тафсири ва дузабонаи тоҷикӣ шарҳи ин калима мувофиқи меъёри суннатист. Шояд чунин иштибоҳ аз таъсири забони ўзбекӣ бошад, ки аксаран дар луғот ва матнҳо сукунатро ба маънои хомӯшӣ ба кор бурдаанд ва муроди фи русии онро «тишина» овардаанд. Ҳамчунин, номи филми ўзбекии «Сукунат» ба забони русӣ «Без-молвие» тарҷума шудааст.

Хулоса, маънои «сукунат» сокин шудан, муқим шудан, иқомат мебошад ва маънои «сукут» сокии шудан, хомӯшӣ. Ин ду калимаи зоҳиран ба якдигар монанд ҳамаъно нестанд ва наметавонанд ҷойгузини якдигар шаванд.

КИШТ ГУЗАРОҶДАН – КИШТ КАРДАН

کشت گزاردن – کشت کردن

Аз расонаҳои хабарӣ бисёр вақтҳо чунин ҷумла садо медиҳад: «Дар ноҳияи ... дар (масалан) майдони 10 гектор кишти тирамоҳӣ гузаронда шуд». Маълум аст, ки ин қолаби ҷумлаи русӣ бо таъбири «провели посе́вы» мебошад. Дар чунин таркиб бар тибқи забони зиндаи мардум мурод баръакс фаҳм мешавад. «Гузарондан» дар чунин мавридҳо дар забони зинда маънои аз даст додани фурсатро медиҳад. Магар ин ки коре мушаххас бо замоне муайян дар назар бошад ва, масалан, гуфта шавад, ки «мо маҷлисамонро гузарондем». Он маҷлисе, ки аз қабл миёни гӯянда ва шунаванда муқаррар буда ва хабар аз анҷоми он амри қарордодист. Дар акси ҳол

сахеҳ он аст, ки гуфта шавад: «Мо маҷлис баргузор кардем» ва ё: «Кишти тирамоҳӣ анҷом (дода) шуд». Содатар аз ин: «Дар ноҳияи ... дар 10 гектор кишти тирамоҳӣ (анҷом) шуд». Боз ҳам содатар: «...10 гектор гандуми тирамоҳӣ (ё зироатҳои тирамоҳӣ) кишт шуд». Ё: «...100 гектар шудгори тирамоҳӣ (анҷом) шуд». Бидуни калимаи «гузаронда».

Хулоса, кишт ё шудгор гузарондан таркибҳои иштибоҳӣ ба тақлиди забони русӣ буда, дар забони тоҷикӣ ин таркибҳо бидуни ҳеҷ навъ феъли ёвар (мисли «киштан») ё бо феълҳои ёвари «кардан» ва «анҷом додан» сахеҳ мебошад: кишт шуд, кишт карда шуд, кишт анҷом (дода) шуд, шудгор карда шуд.

НАЗДИ – ВОБАСТА

نزد – وابسته

Аз қолабҳои сохтаи дигар дар забони имрӯзи мо, ки бозмондаи тақлидҳо аз забони русӣ мебошад, қорбурди калимаи «назди» дар мавриди воҳидҳои вобаста ё тобеи як муассисаи асосист. Он калимаи русӣ, ки айнан тарҷума шудааст, «при» дар таркибҳои аз ин қабил мебошад: «Институт... при министерстве иностранных дел», ки мо онро ҳатман чунин тарҷума мекунем: «Институти... назди вазорати қорҳои хориҷӣ». Манзур ниҳодест (дар ин маврид институте), ки вобаста ё зери назари вазорати мазкур мебошад. Дар забони тоҷикӣ калимаи «назди» он ҷанмаънои қаринаи ин калима

дар забони русӣ, яъне, «при»-ро надорад ва шунаванда ҳақ дорад, тасаввур бикунад, ки институти мазкур дар наздикии он вазорат воқеъ шудааст.

Хулоса, дар чунин мавридҳо дуруст он аст, ки аз ибораҳои «вобаста ба» ва «зери назари» истифода шавад ва чунин навишта шавад: «Институти ... вобаста ба (зери назари) вазорати корҳои хориҷӣ».

Калимаи «при» мавридҳои корбурди дигаре дар забони русӣ дорад, ки дар забони тоҷикӣ бояд тарҷумаи саҳеҳи он мувофиқи ҳол анҷом шавад. Масалан, ибораҳои «кишварҳои Прибалтика» ва «кишварҳои Приднестровье» бояд на «кишварҳои назди Балтик» ва «кишварҳои назди Днестр», балки «кишварҳои соҳили (ё лаби, канори) Балтик» ва «...соҳили (ё лаби, канори) Днестр» номида шаванд. Яъне, дар чунин шароит мавриди хосси корбурди калима нақши муайянкунанда дорад.

ХАСУ ХОШОК – КОҲ, АЛАФ

خس و خاشاک – کاه، علف

Аз расонаҳои гуруҳӣ аз солҳои пеш мисли чунин ҷумларо зиёд мешунавем ё мехонем, ки «*Дар ноҳия барои зимистонгузаронии чорво фалон миқдор хасу хошок ҷамъоварӣ шудааст*». Маълум аст, ки дар чунин мавридҳо манзури ғўянда ва нависанда алаф, коҳ, яъне, хўроки чорво аст. Аммо хасу хошок на чизест, ки барои хўроки чорво кор биёяд, балки он чизест дархўри оташ. Хас аз пая ва соқаи гиёҳонест, ки нодаравида хушк шудаанд ва дигар арзиши ғизоӣ надоранд ва хошок низ чунин чизе мебошад.

*Алқисса, чу хору хас дар ин дайри хароб
Гаҳ дархӯри оташему гаҳ дархӯри об.
Абӯсаиди Абулхайр*

Хошок низ ҳаммаъноӣ хас ва беш аз он хасрӯба аст, ки
вожаи «хошарӯб» (хазонрӯб) низ аз ин ҷост ва хошок низ
туъмаи оташ аст:

*Шуълаи даргир зад бар хасу хошоки ман
Муриши Румӣ, ки гуфт: «Манзили мо кибриёт».
Иқбол*

Аммо ин ки мардум гоҳе хасу хошокро ба маъноӣ
коҳу алафи чорво ба кор мебаранд, як истисноест дар
шеваи гуфтори мардумӣ, ки баъзан ба қасд чизхоро ба
кам дидану кам гирифтани менигаранд. Он гуна, ки гоҳе
ба ҷойи чизу чора “шара-бара” мегӯянд. Яъне, асолати
исмӣ надорад.

Хулоса, хӯроки дом аслан хасу хошок нест, балки коҳу
алаф аст.

ҲАЙВОНИ КАЛОНИ ШОҲДОР – ГОВУ МОЛ

Ин ибораи ғариб ва дар ҳақиқат «шоҳудумдор» низ
мероси солҳои пеш аст, ки, мутаассифона, ҳанӯз аз
доираи қорбурди матбуоти мо хориҷ нашудааст. Ҳатто
дар ин замина латифаҳои воқеие ҳам ба миён омадааст.
Аз ҷумла, ба хабарнигори ҷавоне дар солҳои шӯравӣ аз
рӯзномаи ноҳиявӣ супориш мешавад, дар бораи

фермаи чорводорӣ мақола бинависад. Мақола омода мешавад. Дар он, аз ҷумла, омадааст: «Дар ин ферма 60 сар ҳайвони калони шохдор ва 15 сар аспи зотӣ парвариши карда мешавад». Мухбири дигари собиқадоре ба шўҳӣ меғўяд, ки барои дурустии сабки мақола бояд чунин бинависӣ: «60 сар ҳайвони калони шохдор ва 15 сар ҳайвони калони бешохи зотӣ». Он ҷавон мақоларо «тахрир» мекунад ва хайрият ки мудири шубҳа шахси ҷиддӣ будааст ва идомаи ин мочароро қабл аз чоп пешгирӣ менамояд.

Маълум аст, ки ин таъбир низ мисли «исмҳои ҷондор ва бечон» тақлиди бечунучаро аз забони русист. Дар забони русӣ «корова» он ҷомеият ва фарогирии вожаи тоҷикии «гов»-ро надорад, то ҳама анвои говҳоро ифода намояд. Бинобар ин, ниёз ба исми ҷомеи «крупный рогатый скот» ба миён омадааст. Ҳамзабонони эронии мо низ дар сурати ҷомеъ чорвои хурдро анном ва калонро аҳшом меғўянд. Аммо мардумиточик дар сурати зарурат гову мол меғўянд. Яъне, калимаи «мол»-ро барои бузу гўспанд махсус мекунанд. Ба тўдаи онҳо молу пода ё рамаву пода ва ба тўдаи аспон гала, парандагонсела меғўянд, ки дақиқан ҳар яке мушаххас мешавад, он чи дар гўйишҳои дигари порсӣ чунин дақиқ нест.

Бинобар ин, истифодаи ин ибораи аҷибу ғариби «ҳайвони калони шохдор» ҳеҷ зарурате надорад, балки хандаовар аст.

МУҲТАРАМ(А) – МУҲТАРАМ

محترم – محترمه

Бо вучуди он ки дар сарфу наҳви тоҷикӣ, форсӣ чинс
эътибор надорад, дар калимаҳои иқтибосии арабӣ он
риоя мешавад. Аз қабилӣ муаллима, шоира, оқила,
муҳтарама ва ғ. Аммо риояи ин қоида низ маврид дорад
ва агар мавриди баён ё сабки нигориш тақозо намояд,
ки ҷинсият таъкид шавад, вучуди анҷомаи муаннас «-а»
табиӣ ба назар мерасад. Вале дар ҳуди забони арабӣ ҳам
на ҳамеша ҷинсияти исмҳои хос ва маънӣ таъкид меша-
вад. Аз ҷумла, дар сурате ки хитоб қасди ом дорад, беш-
тар мухотаб ба сурати мардона (музаккар) меояд ва ба-
робар ба ҷинси мардонаву занона тааллуқ меёбад. Ма-
салан, хитобҳои мукарраре дар мавъизаҳо ба забони
арабӣ, аз қабилӣ «Ё айюҳалмуслимин!», «Ё
айюҳалмуъминин!» ва «Ё айюҳаннос!» (эй мусулмонон,
муъминон, мардум) дар сурати мардона дарбаргиран-
даи ҳам мард ва ҳам зан аст. Дар исмҳои асили форсӣ,
тоҷикӣ ҳеҷ зарурате ба ин анҷома нест. Мавриде ки ноҷо
омадани ин анҷома барҷастатар ба назар мерасад, дар
матни даъватномаҳост, ки ба тақлиди матни
даъватномаҳои русӣ дар аввали он менависанд:
«Муҳтарам(а)». Дар ин маврид аслан зарур нест, ки «а»
дар қавсайн оварда шавад ва хоҳ ноҳақ бо ин ҳол ин ка-
лима зехнан «муҳтарама» ҳонда шавад. Бо риояи коми-
ли қоидаи наҳвӣ метавон дар аввали даъватномаҳо ба
сурати сареху сода «Муҳтарам» навишт ва ҳеҷ иштибоҳе
нахоҳад буд, агар шахси даъватшаванда зан бошад.
Ҳамчунин, калимаҳои муаллим, шоир, олим, оқил ва
ғайраро бе ҳеҷ иштибоҳе дар мавриди занон метавон ба
кор бурд. Аммо ин ки гоҳе «устод»-и қомилан тоҷикиро

ба сурати «устода» ба кор мебаранд, танҳо истехзо метавонад бошаду бас.

Қобили ёдоварист, ки дар номҳои аслан тоҷикии духтарон низ гоҳо анҷомаи муаннаси арабӣ (а) часпонда мешавад, ки ғалати маҳз аст. Масалан, Дилноза, Шаҳноза, Парвина..., ки дурусти онҳо Дилноз, Шаҳноз, Парвин мебошад ва бидуни ҳеҷ гуна анҷомаи занона аз рӯйи сиришти маънавиашон исмҳои хосси занона мебошанд.

ДАР МАДДИ АВВАЛ –

ДАР МАДДИ НАЗАРИ АВВАЛ

در مد اول – در مد نظر اول

Барои шарҳи маънои калимаи арабии «мад(д)» дар фарҳангҳо беш аз даҳ мавриди гуногунро овардаанд, ки яке аз онҳо ҳамин ибораи «мадди назар» мебошад. Дар ҳеҷ мавриде таркиби «мадди аввал» ё «мадди дувуму севум» ва аз ин қабил ба назар нарасид.

Асли маънои «мад(д)» кашиш ё дамидан ё дарозо (тӯл) мебошад. Ибораи «мадди назар» дар забони тоҷикӣ собиқаи дерин дорад ва дар осори ҳамаи устодони илму адаби муосири мо ба кор рафтааст. Масалан, дар ҷумлаҳои аз ин қабил: «*Ин масъала дар мадди назар аст*». Манзури нависанда он аст, ки «масъала дар хатти тӯли назар, дар пеши назар, дар доираи тавачҷух аст». Ҳатто дар шеърҳои классиконамон, ки эҷоз ва ихтисор барояшон беш аз ҳама ҷоиз буд, ин ибора ҳамеша ба шакли комил омадааст. Яъне, «дар мадди назар», на «дар

мад(д)». Масалан, Соиб мегӯяд:

*Агар рӯйи арақноки ту дар мадди назар бошад,
Чу оби зиндагӣ армои маҳшиар метавон хӯрдан.*

Ҳамчуни, ибораҳои шоиронатари «мадди оҳ» ва «мадди нафас», хусусан дар шеърӣ Бедил, зиёд ба назар мерасад:

*Нақишбандони ҳавасро нисбате бо дард нест,
Хомаи тасвир нагӯнаи кашидан мадди оҳ.*

*Фурсати нози карру фар зомини кас намешавад,
Боди бурути худсарӣ мадди нафас намешавад.*

Аммо он чи имрӯз барғалат роиҷ шуда ва рӯз то рӯз доираи истифодааш густариши бештар пайдо мекунад, ибораи «мадди аввал» мебошад, ки ҷойро барои ибораҳои ҳаммаъно ва муродифи пуршумору саҳеҳе чун «ҷойи аввал», «навбати аввал», «радифи аввал», «дараҷаи аввал» ва ғайра танг кардааст. Бе ҳеҷ собиқае ва асосе калимаи «назар» ҳазф шудааст. Агар ибораи «мадди назари аввал» гаронӣ мекунад, ба ҷойи он мутобиқи маврид ҳар яке аз ибораҳои ҳаммаъноӣ мазкурро метавон истифода кард. Ҳамин равиш бо қаринаҳои дигар дар мавриди «назардошт» пешниҳод шуда буд.

Хулоса, шакли саҳеҳи ибораи мазкур «мадди назари аввал» буда, муродифҳои тоҷикӣ ва бехтари он «ҷойи

аввал», «навбати аввал», «дараҷаи аввал», «мақоми аввал», «радифи аввал»... мебошанд.

МУАССИР – МУТААССИР

مؤثر – متأثر

Ҳар ду калима аз решаи «асара» (асар кардан), яъне, кора кардан мебошанд ва зодаи ошногар аз ин реша барои мо калимаи «таъсир» мебошад. «Мутаассир» исми мафъул (таъсирпазир) мебошад ва «муассир», баръакс, исми фаъол (таъсиргузор, коргар, коратар). Масалан: *«Ин тадбирҳо барои беҳбуди вазъи муассир буданд»*, *«Инсон аз мушоҳидаи вазъи бади бемор мутаассир мешавад»*. Калимаи «мутаассир» барои мо аз дербоз ошно ва пуристифода аст. Бинобар ин, дар он кам иштибоҳ мекунем. Аммо калимаи «муассир» ҳамин соҳои охир роиҷ шудааст ва мушоҳида мешавад, ки рӯз то рӯз истифодаи он ба маънои баръакси он, яъне, «мутаассир» бештар вусъат меёбад. Масалан, менависанд: *«Ман аз ин суҳанони аламангези ӯ бисёр муассир шудам»*, ки равшан аст, муроди нависанда «мутаассир» мебошад.

Хулоса, истифодаи «муассир» ба маънои «мутаассир» (таъсирпазир шудан), «ба рикқат омадан» иштибоҳ аст, балки маънои баръаксро медиҳад.

КИБРӢ КАРДАН, ТАКАББУРӢ КАРДАН – КИБР КАРДАН, ТАКАББУР КАРДАН.

کبری کردن، تکبری کردن – کبر کردن، تکبر کردن

Ибораҳои ғалати «кибрӣ кардан» ва «такаббури кар-

дан» ба эҳтимоли ғолиб натиҷаи он аст, ки исмҳои маъноӣ «кибр» ва «такаббур»-ро сифати феълӣ (чун мутакаббир) пиндоштаанд. Ва, дар воқеъ, чунин ҳам мушоҳида шудааст, ки барғалат мегӯянд: «фалонӣ бисёр кибр аст, такаббур аст». Тавре гуфта шуд, «кибр» ва «такаббур» исми маъно, муҷаррад ҳастанд ва ибораҳои «кибрӣ кардан» ва «такаббурии кардан» ҳамон андоза ғалат аст, ки, масалан, гуфта шавад: «шармӣ кардан» ё «шучоатӣ кардан», ҳамчунин, «фалонӣ бисёр такаббур аст» мисли он аст, ки гӯянд: «*фалонӣ бисёр шарм аст, бисёр шучоат аст*». Кибр кардан, кибр варзидан, такаббур кардан саҳеҳ мебошад:

*Дастӣ макун, ки бартарам аз дигарон ба илм,
Чун кибр кардӣ, аз ҳама нодон фурутарӣ.
Саъдӣ*

*Аз шикаст аст раги гардани амвоҷ баланд,
Оқизӣ ҳам чи қадар нозу такаббур дорад.
Бедил*

Калимае, ки ба танҳои инсонӣ дорои сифати кибрро ифода менамояд, «мутакаббир» мебошад ва дуруст он аст, ки гӯянд: «фалонӣ бисёр мутакаббир мебошад»:

*То бидонӣ, ки такаббур ҳама аз бемазагист,
Пас, сазои мутакаббир сари бемаз бас аст.
Мавлавӣ*

ҚАРОР БАРОВАРДАН, ҲУКМ БАРОВАРДАН– ҚАРОР КАРДАН, ҲУКМ КАРДАН

قرار براوردن، حكم براوردن – قرار كردن، حكم كردن

Он гуна ки дар мақолаи қаблӣ дар хусуси истифодаи бе-мавриди калимаи «гузарондан» ба тақлиди феъли ёвари русии «проводитъ» дар чандин маврид ба унвони феъли ёвар ёдоварӣ гардид, чунин муносибати иштибоҳӣ нисбат ба феъли «баровардан» низ зиёд ба назар мерасад. Масалан, дар ҷумлаҳое аз қабилӣ «Суд ҳукм баровард», «Маҷлис қарор баровард» мисли мавриди қаблӣ тақлид ба феъли ёвари русӣ («выноситъ») буда, дар сарфу наҳви тоҷикӣ асолат надорад. Дар забони тоҷикӣ феъли ёвари саҳеҳ дар чунин мавридҳо «кард», «мекунад» мебошад. Яъне, «Суд (додгоҳ) ҳукм кард (мекунад)», «Маҷлис қарор кард (мекунад)» ё дар мавриди зарурати услубӣ «содир кард (мекунад)». Албатта, «қарор кардан» маънои машғури дигаре дорад, ки он монеи ин маънои дуюм нест, балки бо ҳам иртибот доранд. Феъли «баровардан» дар мавридҳои мазкур на танҳо иштибоҳ аст, балки тобиши манфӣ ҳам дорад. «Баровардан» дар чунин мавридҳо дар забони зиндаи муоширатии тоҷикӣ муносибати нобоваронаи гӯяндаро ифода мекунад, ки ба феълҳои «сохтану бофтану пардохтан» наздик аст.

БОВАРӢ – БОВАР

باوری - باور

Калимаи «бовар» сирф тоҷикӣ буда, таърихан аз ду ҷузъ

«бо» ва «овар» (дорои овар) иборат аст ва бо «имон»-и арабӣ ва «вера»-и русӣ, ки зоҳиран бо «бовар» аз як решаанд, ҳаммаъно мебошад. Дар баъзе таҳқиқоти дигар асли ин калима аз “вивар”-и паҳлавӣ доништа шудааст, аммо дар ин ҳол ҳам ҳамрешагии он бо “вера” боқӣ мемонад. Дар истифодаи ин калима ҳангоми нисбат додани он ба шахсе ва мавриде ғолибан онро ба сурати ишғибоҳ ба кор мебарем. Масалан, меғӯем ва менависем: *«Ман ба фалон чиз (фалон кас) боварӣ дорам»*, дар сурате ки ба пасванди «-ӣ» дар чунин ҷумлаҳо ҳеҷ ниёзе нест ва он комиан зиёдӣ мебошад. Дар забони зинда ҳам ахиран ба таъсири забони матбуот ин ишғибоҳ нуфуз кардааст, аммо солҳои пештар ва имрӯз ҳам шахсони куҳансол дар чунин мавридҳо меғӯянд: *«Ман бовар дорам (надорам)»*, ҳамчунин, калимаҳои *нобовар* (одами ҳамеша ба ҳар чиз шубҳакунанда), *«хушбовар»* (баръакси *нобовар*), *зудбовар* (содадил) ва ғайра ба асоси «бовар» роиҷанд. Ҷолиб аст, ки аксаран меғӯянд: *«бовар кардам»*, вале ҳамонҳо, дар айни ҳол, меғӯянд: *«боварӣ дорам»*. Дар ҳоле ки ҳар ду маврид якест, танҳо замони феъл фарқ мекунад, ки ба ҳеҷ вачҳ набояд мубтадоро тағйир бидиҳад. Аммо *бъзан ҳатто «боварӣ кардам»* гуфтан ҳам шурӯъ шудааст. Хулоса, *«боварӣ дорам (кардам)»* ғалат аст ва саҳеҳи он *«бовар дорам (кардам)»* мебошад. Ҳамчунин, на *«ба боварии касе сазовор шудан»*, балки *«ба бовари касе сазовор шудан»*. Чанд намуна:

*Охир, зи ту чун рӯй ба хун тар дорам,
Дар ишқ зи ҳеҷ рӯй бовар дорам.*

Анварӣ

*Дилам бурдиву хуштар ин ки гар ман
Бигўям бедилам, бовар надорӣ.*

Хусрави Деҳлавӣ

АЗБАСКИ, БАСКИ, АЗ БАС

– ЧУН, БА САБАБИ ОН КИ, АЗ БОИСИ ОН КИ

از بس که، بس که، از بس – چون، به سبب آن که، از باعث آنکه

Ибораи «аз баски», «аз бас» ва калимаи «баски» дар забони имрӯзи мо маъмултарин таъбири баёнкунандаи вобастагии сабабии ҷузъҳои як ҷумла ва ба истилоҳ, пайвандаки тобеъкунандаи ҷумлаи пайрави сабаб мебошад. Дар ҷумлаҳои аз қабилӣ: «Аз бас ки ман ин китобро нахондаам, аз мазмунаш огоҳ нестам» ба кор бурда мешавад. Муродифҳои дигари мазкурро низ дар ҳамин ҷумла метавонем дар назар бигирем. Он чи мавриди суол ва баҳс аст, ин аст, ки ин таъбирҳо сабабияти (иллияти) одиро ифода намеkunанд, то корбурдашон дар чунин ҷумлаҳо саҳеҳ шумурда шавад, балки дар зимни худ маънои «бисёр»-ро доранд ва маънои аслии калимаи «бас» (басе, басо) низ ҳамон «бисёр» мебошад ва маънии машхури дигараш «кофӣ» бо он рабт дорад:

Бас габр, ки аз карам мусулмон кардӣ,

Як габри дигар кунӣ мусулмон, чӣ шавад?

Абӯсаиди Абулхайр

Ба рӯзи неки касон, гуфт, ғам махӯр, зинҳор,

Басо касо, ки ба рӯзи ту орзуманд аст.

Рӯдакӣ

*Эй басо шоир, ки баъд аз марг зод,
Чашми худ барбасту чашими мо кушод.*

Иқбол

Дар байтҳои боло ин калима танҳо ба маънои «бисёр» ва бидуни тобиши сабаб оварда шудааст. Аммо дар он мавридҳое, низ ки бо сабаб ҳамроҳ аст, албатта, маънои аслии худ «бисёр»-ро дар зимн ҳифз менамояд ва он сабаби мазкур ҳатман хислати бисёр (батакрор) буданро дорад:

*Баски мо – озодагонро аз тааллуқ ваҳшат аст,
Акси мо чун об донад қатри чоҳ ойинаро.*

Бедил

Яъне, ваҳшати мо аз тааллуқ (вобастагӣ) хеле зиёд аст ва ҳамин зиёди ваҳшат сабаб шуда, ки акси мо монанди об барои худ оинаро қатри чоҳ медонад.

Дар ин байт пайванди маънои бисёри, пурӣ бо сабаб зоҳири равшантаре дорад.

*Баски метарсонад аз занҷиру пандам медиҳад,
Оқили бисёргӯ девона мегардонадам.*

Ҳоҷу

Аз бас ки:

*Аз бас ки сарҳо хок шуд, дилҳо ҳам андар кӯйи ӯ,
Набвад аҷаб, гар аз замин дил рӯяду ё сар дамад.*

Амир Хусрав

Бинобар ин, дар ҷумлаҳои аз қабилӣ «Азбаски имсол барфи бисёр (зиёд) борид, дар роҳҳо хатари тарма ба вучуд омадааст», маънои «бисёр» ду бор ва дар сурати

«бисёр зиёд» се бор такрор мешавад. Ё дар ҷумлаҳое мисли: «Азбаски автобус каме дертар омад, мо таъхир кардем» (д) пайвандак бо мазмуни ҷумла (каме) муносибати мутазод пайдо мекунад. Дар ҳоле ки маънои асли ва комили «азбаски» то ҷойе аз ёдҳо рафтааст ва дар ҷунин ҷумлаҳо табиист, нависанда ва хонанда танҳо бо «азбаски» иктифо карда наметавонанд, беҳтар аст, шаклҳои дигари ҳамин пайвандак «чун» (ки мучазу асиду зебост ва бояд дар навишти имрӯзӣ бештар ба кор бурда шавад), «ба он сабаб ки» (на «аз он сабаб ки»), «аз боиси он ки», «зеро» (бо дар аввал овардани сарҷумла) ва ғайра ба кор бурда шавад. Ҳамчунин, бо тавачҷуҳ ба таркибҳои гуногуни ин пайвандак ва зарурати равшан будани маънои калимаи «бас» беҳтар аст, он ба сурати ҷузъҳои ҷудо, вале бидуни вергул «аз бас ки» навишта шавад. Зимнан, шояд заминаи пайдоиши ин ғалати омро шабоҳати ин пайвандак бо «аз боиси он ки» муҳайё карда бошад, ки иллияти (сабаби) одӣ ва бидуни муболиғаро ҳамроҳ дорад.

ҲАМ Ё – ҲАМӢ

هم او – همو

Равшан аст, ки ин калима аз ду ҷузъ – ҳиссаи таъкидии «ҳам» ва замири (ҷонишини) «ё» иборат аст. Дақиқан, мисли «ҳамон» ва «ҳамин», ки аз «ҳам» ва «он», «ҳам» ва «ин» иборат мебошанд. Аммо баръакси «ҳамон» дар навиштори имрӯзӣ ҳамеша ба сурати ҷузъҳои ҷудо (ҳам ё) навишта мешавад ва танҳо дар

мавридҳои хос, ки ҷанбаи таъкиди «ҳам» зиёд ва махсус аст, ба кор бурда мешавад. Масалан, «Ҳам шумо ва ҳам ӯ ин китобро хондаед». Дар матнҳои классикӣ, хусусан назм, ин таркиб мисли «ҳамон» зиёд ба назар мерасад ва ғолибан яклаҳт (همو) навишта мешавад:

Ҳамӯ тоҷу тахту баландӣ диҳад,

Ҳамӯ тирагиву нажандӣ диҳад.

Фирдавӣ

Якҷо навиштани «ҳамӯ» дар мутуни қадим таъкиди хосе бар талаффузи пайиҳами ҷузъҳои он мебошад, зеро маъмулан дар матни классикӣ ғайр аз мавридҳои маҳдуд ҳолати баръакс роиҷ аст, ки ҷузъҳои калима баъзан ҷудо навишта, вале якҷо хонда мешаванд. Масалан, «табиӣ аст» навишта ва «табиист» хонда мешавад.

Ин аз қабилӣ мавридҳост, ки дар забони зиндаи мардум таркиби классикӣ бар сурати асли боқӣ монда, ба таври густарда ба кор меравад. Яъне, дар муоширати мардум ҳар қадар ки «ҳамон» ва «ҳамин» корбурд дошта бошанд, мушобеҳи онҳо – «ҳамӯ» ба ҳамон мизон пуристифода аст.

Имрӯз бехтар аст, ки, аз як сӯй, ин калимаи куҳан (ҳамӯ) дар навиштор мавриди корбурди бештар қарор бигирад ва, аз сӯйи дигар, дар таҳияи матнҳои классикӣ сурати навиштори он, ки бо асли овоияш мутаносиб аст, риоят шавад. Дар акси ҳол, агарчи арӯз имкони васли калимаҳоро дар қироат медиҳад, навишти ҷудои ҷузъҳои ин калима метавонад боиси сактаи қироат гар-

дад. Масалан, ду байти зайли ҳаким Фирдавсӣ бояд ба ин сураат навишта ва ҳонда шавад:

*Чунин буд то гоҳи Нӯшинравон
Ҳамӯ буд шоҳу ҳамӯ паҳлавон.
Ҳамӯ буд ҷангиву мубад ҳамӯ,
Сипаҳбад ҳамӯ буду бихрад ҳамӯ.*

Дар чунин шакли навишт ҷанбаи таъкид низ он қадар ки дар «ҳамон» ҷой дорад, маҳфуз боқӣ мемонад. Барои итминони бештар ҳосил кардан метавон дар ин пораи назм ба ҷойи «ҳамӯ» калимаи «ҳамон»-ро озмоиш кард, вале тобиши маъноии дигар мегирад.

РАНГРЕЗ – РАНГРАЗ

رنگريز – رنگرز

Шарҳи калимаи «ранграз» дар фарҳанго чунин омадааст: «Саббоғ – касе, ки кораш ранг кардани порча ва ғайри он аст ва мураккаб аст аз лафзи «ранг» ва «раз» аз масдари «разидан», яъне, ранг кардан».

Ин калимаи муҷазу зебои кӯҳан, ки дар забони имрӯзи мо муродифи маълуму машҳуре надорад, хусусан, дар саноат қобили истифода мебошад ва эҳёи он кори шоистаест.

Масъала ин аст, ки ин калимаро дар навиштори имрӯзӣ ба сурати «рангрез» ба кор мебаранд, ки, албатта, саҳеҳ нест ва бахусус, замоне, ки матн манзум

бошад, бо хароб шудани вазн ин иштибоҳ барҷаста мегардад. Аз ҷумла, дар мусаммати машҳури хазонияи Манучехрии Домғонӣ байти зайл дар аксари китобҳо (китобҳои дарсӣ низ) бо ҳамин иштибоҳ омадааст:

*Он барги разон аст, ки бар шохи разон аст,
Гӯӣ ба масал пираҳани рангрзон аст.*

ва сактаи вазн ин иштибоҳро маълум месозад.

Дар ҳар яке аз байтҳои зер низ танҳо вожаи «ранграз» метавонад муносиби вазн бошад:

*Андар дили ман рангрази саббоғ аст,
К-андар пари ҳар зог аз ӯ сад доғ аст.*

Мавлавӣ

*Аз сониони растаи бозори ҳусни ту
Як ранграз маҳ асту яке заргар офтоб.*

Сайфи Фарзонӣ

*Ранграз шав, то ки дар хум ҳаст ранг,
Барқ шав, фурсат намедонад диранг.*

Парвини Ӯтисомӣ

Зоҳиран, баъзеҳо «ранграз»-ро мухаффафи «рангрз» тасаввур кардаанд ва ба ин шакл дар навиштор истифода намудаанд, аммо, тавре ки пештар дида шуд, ин калимаҳо «раз» (разидан) ва «рез» (рехтан) ҳамреша нестанд. Рехтан ба маънои «ранг кардан» мисли «ранг додан» ва «ранг задан» намечаспад, зеро ба чунон амали дақиқу бозарофате, ки рангразист, муносиб намеояд.

Калимаҳои мухаффаф дар шеър кам нестанд ва агар берун аз қолаби назм ё ба сурати дархӯри вазн шакли

аслии онҳо оварда шавад, равост. Аз ҷумлаи чунин калимаҳо яке калимаи зер мебошад:

ТИРКАШ – ТАРКАШ

تیرکش – ترکش

Тавре ки дар фарҳангҳо омадааст, таркаш ҷаъба ё кисаҳое будааст, ки дар он тирҳои камонро ҷой медоданд ва ба камар меовехтанд. Тиркаш, тирдон. Яъне, ин маврид бо «ранграз» фарқ дорад ва агар ҷойе тиркаш ба маънои таркаш навишта шавад, ишғибоҳ нахоҳад буд. Аммо дар аксари мавридҳо, чи дар назм ва чи дар наср, ин калима ба сурати «таркаш» ба қор рафтааст. Дар муқобили даҳҳо маврид ва мисоли дигар (ки таркаш аст), танҳо як маврид дар шеър ин калима ба сурати «тиркаш» ба назар расид:

*Камон бифканду болин тиркаш кард,
Дили нохуш ба марги хеш хуш кард.*

Аттор

Дар намунаҳои зер, ки муште аз хирвор мебошанд, дар сурати тиркаш навиштан (баргардон кардан) вазни шеър хароб мешавад:

*Ғамӣ буд, дилаш сози нахчир кард,
Камар басту таркаш пур аз тир кард.*

Фирдавӣ

*Кинасозӣ аламе нест, ки зоил гардад,
Рӯзу шаб сина пур аз тир бувад таркаширо.*

Бедил

Дар миёни қорзори қуфру дин

Таркаши моро хаданги охирин.

Иқбол

Таркашро шағо, шако ва кеш ҳам гуфтаанд:

Ҳанӯзам дар камоне метавон ронд,

Зи кеши миллате уфтода тирам.

Иқбол

Хулоса, ин калима дар аксари мавридҳо ба сурати «таркаш» омада, ба шакли «тиркаш» низ саҳеҳ аст. Аммо дар матнҳои манзум бояд таваҷҷуҳ кард, ки вазн хароб нашавад, ҳамчунин, таҷниси лафзие бо калимаи «таркаш» (тарки ӯ) манзури шоир набошад.

Ин калимаи муҷазу зебо ва куҳан низ шоиста аст имрӯз дар баробари муродифи нисбатан наваш – «қаторвазна» истифода шавад ва муносиби ҳол дар истилоҳоти низомӣ низ ҷойгузини дигар калимаҳои бегона гардад.

ТАДРИС ГИРИФТАН – ДАРС ГИРИФТАН

تدریس گرفتن – درس گرفتن

Дарс гирифтани, дарс додан, дарс гуфтани, дарс омӯختани ибораҳои саҳеҳ ва маълум мебошанд, ки аз дер боз дар навиштор ва гуфтори мо роиҷанд:

Абруйи мавҷ дарси ишорат аз ӯ гирифт,

Чашми ҳубоб дар ғарави интизор аз ӯст.

Соиб

Аммо «тадрис» гарчи дар матнҳои куҳан зиёд исти-

фода шуда, дар навиштори имрӯзӣ нисбатан дертар роиҷ гардидааст. Бинобар ин, баъзан дар истифодаи он иштибоҳ роҳ меёбад. Масалан, дар ҷумлаҳои чун: «Ўчандин сол дар ин мактаб тадрис гирифт».

Асли маъноӣ «тадрис» дарс додан мебошад ва «тадрис кардан» маъмул ва саҳеҳ аст, аммо «тадрис гирифтани» дар дохили худ таноқуз (зиддият) дорад. Ин ибора дар матни адабиёти классикӣ ҳамеша бо феъли ёвари «кард» омадааст:

Дар мадрасе, ки Идрис як умр кард тадрис,

Шогирд шав, ки худро устод карда бошӣ.

Ҳоҷибӣ Шерозӣ

Ҳамчунин, бидуни феъли ёвар истифодаи ин масдар ҷоиш доништа шудааст. Масалан: «Ў ба тадрису таълим машғул буд».

АРЗ КАРДАН ВА ФАРМУДАН

عرض کردن و فرمودن

Як гурӯҳи калимаҳо ва таъбирҳо тобиши маъноии хос доранд, ки бар маъноӣ куллии онҳо нуфуз мекунад ва мавриди корбурдашонро нисбатан маҳдуд ва мушаххас менамояд. Яке аз чунин таъбирҳо «арз кардан» мебошад. Агарчи арз кардан ба таври кулӣ «баён кардан», «изҳор кардан», «маълум кардан» мебошад, аммо маъмулан дар мавриде ба кор бурда мешавад, ки фоил (яъне, арзкунанда) дар мақоми пойнтаре нисбат ба мухотаб (шунаванда ва хонандаи арз) қарор дошта бошад ва ӯ касе ин калимаро дар мавриди худ ба

нишони тавозӯ ба кор бибарад. Масалан, бигӯяд: «Чунонки банда арз кардам... лутфан арзи маро бишнавед ва ғ.». Дар мавриди мухотаб ба кор бурдани ин калима нишони камтаваҷҷуҳӣ ва ба дур аз илтифот шумурда мешавад. Масалан, гуфтагӣ, ки: «Чунонки Шумо арз кардед...». Дар ҷумлаҳое аз қабилӣ «Устои бузургвори мо ... арз кардангӣ, ки...» возеҳ аст, ки гӯянда ё нависанда, воқеан, ба мухотаб бо тақриму тамҷид муносибат дорад, аммо танҳо ин аст, ки он тобиши мавридии ибораи «арз кардан»-ро дар назар нагирифтааст. Ин ҳамон қадар ноҳанҷор аст, ки касе гуфта бошад: «Ман мефармоям ё ман фармудам».

Ин тафовути «фармудан» бо «арз кардан» дар ин ду байти Қоонии Шерозӣ ошкор аст:

В-он гаҳам фармуд, гар гуфтӣ бад-ин тарзу тариқ,

Зар фишонам инчунину сим бахшам ончунон.

Ман ба посух арз кардам, эй аҷаб, к-андар нахуст

Гавҳар афшонӣ ба ман аз мадҳи шоҳи комрон.

Дар байтҳои зер ҳам ин маънӣ ошкор аст:

Фарёди нотавагон маҳви зубори аҷз аст,

Ранге ба рух шикастам, арзи ниёз кардам.

Бедил

Ман чӣ кардам, тирабахтонро саромад ғаштаам,

Баҳри арзи ҳоли худ зону ба кокул мезанам.

Сайидо

Сурати аҳволи худ з-ин шеър кардам бар ту арз,

Доштам хуришедро андар баробар ойина.

Сайфи Фарҳонӣ

Аҳёнан «арз кардан» нисбат ба мухотаби бартар ҳам

омадаст, аммо ин истисноост.

ҶАСОРАТ ВА ШУҶОАТ

جسارت و شجاعت

Ҷасорат низ аз шумори калимаҳои ёдшуда аст, ки агарчи маънои кулӣ ва аввалии он ҳамон диловарӣ ва шуҷоат мебошад, аммо бештар ба маънои манфӣ чун «густохӣ», «шӯхчашмӣ» ба қор рафта, ки калимаи асолатан тоҷикии «бебоқӣ» низ чунин сарнавиштро дорад. Бинобар ин, расм шудааст, ки дар мавриди эҳтиёт мегӯянд: «Ҷасоратан арз шавад, ки...» ё «Ҷасоратамро бубахшед». Бо ин мулоҳиза лозим аст, ки дар мавриди мухотаб аз истифодаи ин калима худдорӣ шавад ва ба қасе ба нишони таҳсин «ҷасур» ва ба рафтори ӯ «ҷасорат» гуфта нашавад. Дар адабиёти классикӣ мисолҳои зиёде ба ин тобиши маъноии «ҷасорат» далолат менамоянд:

Бандае бешарму густоху ҷасур,

Бо кӣ? Оваҳ, бо Худованде ғайур.

Нишоти Исфаҳонӣ

Нест намуна ҷаҳлро ғайри ҷасорату ҷадал,

Чист нишона илмо беҳ зи қаромату адаб?

Ҳоҷибӣ Шерозӣ

Бинобар ин, агар манзур мусбат бошад, лозим аст, ба ҷойи калимаи “ҷасорат” аз “шуҷоат” ё “диловарӣ” истифода шавад.

Қобили ёдоварист, ки калимаи дар урфи имрӯзӣ мусбати «чуръат» низ аслан тобиши манфӣ дорад. Он гуна, ки дар ин байти Мавлоно:

*Буд зи густохӣ кусуфи офтоб,
Шуд Азозиле зи чуръат радди боб.*

*Чӣ қадар дар анҷумани ризо хиҷил аст чуръати
муддао,
Ки дил аз фузулии норасо ҳаваси ҷунону ҷунин кунад.*
Бедил

Чо дорад ёдоварӣ шавад, ки калимаҳои «исён», «осӣ» ва «туғён» низ дар забони адабиёти классикии мо, тақрибан, ҳамеша маънои манфӣ доранд. Хислати манфии ин калимаҳо дар адабиёти классикӣ вобаста ба заминаи густарда ва амиқи маорифи исломӣ дар ин адабиёт мебошад. Ҳамин омил ҳамчунин боис гардида, ки дар забони гуфтории мардум низ тобиши манфии ин калимаҳо ҳанӯз барҷой аст. Инқилоби Октябр дар ибтидо ба таври маҷоз ин калимаҳоро тобиши мусбат дод ва бар асари истифодаи зиёд маънои мусбат бар онҳо қарор ёфт. Аммо бояд дар назар гирифт, ки корбурди мусбати ин калимаҳо бидуни вучуди маҷозу киноя дар калом метавонад далели сӯитафоҳум гардад. Масалан, вақте ки мо дар тавсифи як шоир аз калимаи «исёнгар» ё «исёӣ», ё «туғёнгар» (решаи калимаҳо маънои гуноҳ, гунаҳкор ва таҷовузгарро дорад) истифода менамоем, ин тавсиф метавонад акси хостаи моро дар зеҳни хонанда таҷассум намояд. Зеро дар гузашта баъзе адибон ва мутафаккирони озодандешро танҳо рақибони онҳо бо чу-

нин «сифот» мавсуф мекарданд ва он озодандешон худ
чунин иттиҳомотро рад менамуданд. Тобиши мусбат
гирифтани ин калимаҳо дар заминаи ҳамчунин маънои
мусбат пайдо кардани вожаи дар асл манфии
«инқилоб» ба миён омадааст. Чанд мисол бо асли
маънои ин калимаҳо:

Ё Раб, макун аз лутф парешон моро,

Ҳарчанд ки ҳаст ҷурму исён моро.

Абӯсаиди Абулхайр

Эй ки андар банди «ман» уфтодаӣ,

Рухсати исён ба шайтон додаӣ.

Иқбол

Асоси туҷён чиданду тохтанд гурӯҳ,

Бинои исён ҳиштанду сохтанд ҳашар.

Фароҳонӣ

Қаҳри яқрангон далели инқилоби олам аст,

Аз фасоди хун ҳалал дар кишвари тан мешавад.

Бедил

Зинҳор аз даври гетӣ в-инқилоби рӯзгор,

Дар ҳаёли кас наёмад, к-ончунон гардад чунин.

Саъдӣ

Шарқ то ғарб аст мулки офтобу мулки ту,

Они ӯ бо инқилобу они ту бе инқилоб.

Сӯзании Самарқандӣ

ШОМИЛИ ВА ҲОМИЛИ

شامل و حامل

Калимаи арабии «шомил» маънои фарогиранда,

дарбаргиранда-ро дорад ва солҳои охир ғолибан бо таъсири матбуоти ҳамзабонон дар навиштори мо ривоч пайдо кардааст. Аз ин реша калимаҳои «шумул», «машмул» ва «мушғамил»-ро низ баъзан ба кор мебаранд. Иштибоҳ дар корбурди ин калима аксаран дар ду маврид аст. Яке ин ки онро аз радифи исми ғоил хориҷ намуда, ба ҷойи мафъул истифода менамоянд. Масалан, «Се нафари дигар низ шомили ин гурӯҳ шуданд». Дар ҳоле ки манзури ғӯянда он аст, ки се нафар машмули (вориди) он гурӯҳ шуданд. Яъне, на ин ки онҳо гурӯхро фаро гирифтанд (шомил шуданд), балки гурӯҳ онҳоро фаро гирифт (машмул кард).

*На танҳо шомили ҳастист ишқи бенишонҷавҳар,
Адам ҳам 3-ин маият дастгоҳи пешу пас дорад.
Бедил*

Яъне, ишқи ҷавҳари зоҳирияш нопадид на танҳо ҳастиро фаро гирифтааст, балки адам (нестӣ) ҳам ба шарофати ҳамроҳӣ бо он имконот ва воситаҳое аз ибтидову баъд (манзур марҳалаҳои пас аз ҳастӣ: марғу барзаҳу растохез) дорад ва ба ин восита ишқ ҳам ҳастӣ ва ҳам нестиро фаро гирифтааст (шомил шудааст):

*Чун раҳмати Ҳақ шомили ҳоли ту шавад,
Саҳрои кушода ҳисни моли ту шавад.
Ҳоқонӣ*

Яъне, агар раҳмати Худованд зиндагии туро фаро би-

гирад, саҳрои бедару бебанд ҳам барои молу дорони ту хисн (ҳисор, қалъа) мешавад.

Агар андаке тааммул шавад, чандин калимаи ҳаммаъноии тоҷикии чунин таъбирот вучуд дорад, мисли ҳамон дарбаргиранда, фарогир ва ғ.

Қобили ёдоварист, ки ин иштибоҳ ом шуда ва дар навиштаҳои ҳамзабони мо низ ҷой дорад.

Аммо ин ки баъзан «ҳомил» ба ҷойи «шомил» ба кор бурда мешавад, ғалати маҳз аст. Масалан, «Ҳайати мазкур ҳомили шаш нафар донишмандон буд». Ҳомили маъноии барандаи бореро (ҳам исми моддӣ ҳам маъно) дорад ва аз ин рӯ ба калимаҳои ҳамл, таҳаммул ва маҳмула низ кор бурд доранд. Ин калима танҳо аз назари қолаби наҳвӣ (фоил) ва сурати зоҳирӣ бо “шомил” наздикӣ дораду бас ва, масалан, дар чунин маврид корбурдаш саҳеҳ мебошад: «Корвони мошинҳо ҳомили қолаби зарурӣ барои зарардидагон буд».

*Ду ҳол беш набуд ҳомили гарони ҳастӣ,
Шутур набуд, нафас буд, бор кардаму дидам.
Бедил*

ҲАРҶУ МАРҶ, ХАРАҶУ МАРАҶ ХАРАҶУ МАРАҶ – ҲАРҶУ МАРҶ خرج ومرج، هرج ومرج

Дар истифодаи ин ибора дар ҳақиқат ҳарҷу марҷи зиёде роҳ ёфтааст. То он ҷо ки ба мушоҳида расида, ин таъбирро ба шаклҳои «ҳараҷу мараҷ», «ҳараҷу мараҷ» ва «ҳарҷу

марч» ба кор бурдаанд, ки ҳар се маврид иштибоҳ аст ва зоҳиран яке аз иллатҳои ин кор тасаввури ҳалати бо калимаи «ҳарч» рабт доштани ин таъбир мебошад. Аввалан, бояд гуфт, ки «ҳарч» мисли «сарф» дар асли худ маънои манфӣ (мисли «ҳарч») надорад ва он гоҳ манфӣ мешавад, ки бо муболиға ва зиёдаравӣ ҳамроҳ бошад, яъне, исроф (бадҳарчӣ). Аммо ҳарч ва ҳарчу марч зоган манфӣ буда маънои беназмӣ, ошуфтагӣ ва бегартибиро дорад (дар ҳама мавридҳо) ва, хусусан, дар мавриди падидаҳои иҷтимоӣ.

*Гаши дар Рай инқилобе ошкор андар замон,
Ҳарчу марч уфтод дар бозору барзан ногаҳон.
Маликушшуаро Баҳор*

Хулоса, шакли саҳеҳи ин ибора танҳо як сурат дорад – «ҳарчу марч». Аммо шакли “ҳараҷ” ба маънои беҳуда ва айб низ дар назм ба кор рафтааст:

*Гар ту кӯрӣ, нест бар аъмо ҳараҷ,
В-арна рав, ка-с-сабру мифтоҳул фараҷ.
Мавлоно*

БУРДБОРӢ – КОМӢБӢ

بردبارى – کاميابى

«Бурдборӣ» дар ҳамаи фарҳангномаҳои қадиму ҳадид ба маънои сабру таҳаммул, тоқат, шикебой тафсир шудааст. Аслитарин муродифи тоҷикии

калимаи арабии «сабр» мебошад ва аз назари реша бо «тахаммул»-и арабӣ монанд аст, чун «тахаммул» аз решаи «ҳамала», яъне «бор бурдан» аст. Масъала ин аст, ки аксаран дар навиштору гуфтори матбуот ва расонаҳои мо аз ин калима ба маънои «комёбӣ», «муваффақият», «дастовард» истифода мекунад. Дар ин хусус пештар ёддоштҳои зимнӣ шуда буд, вале бо таваҷҷуҳ ба густариши рӯзафзунӣ ин иштибоҳ лозим омад, дар фасли алоҳидае дигарбора ба ин мавзӯ муроҷиат шавад.

Масалан, гардонандаи барнома дар поёни он ба ҳамсухбати худ хигоб мекунад: «Ба Шумо бурдборӣҳои беназир орзумандем». Албатта, барои касе орзуи сабру бурдборӣ қардан бад нест (агарчи онро бештар дар мусибат меёянд). Аммо равшан аст, ки дар ин хигоб манзури ғўянда на сабр, балки муваффақият ва комёбист. Решаи зехнии ин иштибоҳ ин пиндори ғалат аст, ки ин калимаро бо «бурд» (масалан, бурди қор, бурди бозӣ ва ғ.) дар иртиботи маъноӣ тасаввур қардаанд, ки чунин нест. Мисолҳои фаровоне дар матни адабиёти классикии мо ба маънои саҳеҳу мушаххаси «бурдборӣ», яъне, сабру таҳаммул далолат мекунад:

*Сари бурдборон наёяд ба хаши,
Зи нобуданиҳо бихобанд чаши.
В-агар бурдборӣ зи ҳад бигзаряд,
Диловар гумоне ба сустӣ баряд...
Сутуни хирад бурдборӣ бувад,
Чу тундӣ кунад, тан ба хорӣ бувад.*

Фирдавӣ

*Бурдборитинатам, хоки таҳаммулмешаам,
Ғайри ҳастӣ ҳар чӣ бар дӯшам бубандӣ, бор нест.*

Бедил

Хулоса, маънои мушаххас ва равшани «бурдборӣ» сабр, тоқат, таҳаммул, шикебой буда, истифодаи он ба маънои комёбӣ, дастовард ва бурд ғалати маҳз аст.

Ҳамчунин, дар зимн ба як иштибоҳи маъмули дигар метавон ишора кард, ки миёни “таҳаммул” ва “тааммул” сурат мегирад. Тавре гуфта шуд, маънои “таҳаммул” сабру бурдборист ва бо “тааммул” маънан фарқ дорад, зеро маънои “тааммул” фикру андеша мебошад.

Мутаассифона, чунин иштибоҳотро баъзе муҳаққиқони дохилӣ ва хориҷӣ чун тафовут ва “вижагиҳои” забони тоҷикӣ (бо форсию дарӣ) қаламдод мекунанд, ки ин амр метавонад боиси «қонунӣ» шудани чунин ғалатҳо гардад. Бо ин мулоҳиза, ҳаргиз набояд ба ривоч ва идомаи ин иштибоҳот созиш кард.

АНТИҚӢ, АНТИҚА – АТИҚӢ, АТИҚА

عتيقى، عتيقه

Маънои ин калима ба форсии тоҷикӣ «куҳан», «бостонӣ» мебошад ва асли он арабӣ عتيق - муаннас – عتيقه – чамъаш (عتائق) عتائق аст ва номи маҳаллае дар Бағдод низ ҳаст.

Дар навиштори мо ин калима ғолибан ба сурати «ангиқа, ангиқӣ» меояд, ки маълум аст, ба таъсири навишти русии он «античный» чунин сурат гирифтааст ва ҳарфи «н» афзудаи русист. Дар адабиёти куҳан ин калима ба маънои ҷом, санги қиматӣ, лақаби ҳазрати Абӯбақр (р) ва Байти Атиқ ба маънои Каъба низ омадааст:

*Поянда давлати туву бедор бахти ту
Мизони асрҳои ҷадиду атиқ бод!*

Абулфараҷи Рунӣ

*Ҷумла ойина як ҳадид бувад,
Хоҳ атиқ асту хоҳ ҷадид бувад.*

Шоҳнеъматуллоҳи Валӣ

*Фирефт ёри шакарбори ман маро ба тариқ,
Ки шеъри тоза бигӯву бигир ҷоми атиқ.*

Мавлавӣ

*Пора-пора хокро дар хун гирифт,
То атиқу лаъл аз он берун гирифт.*

Аттор

*Паноҳи дини Худову муъини шаръи Расул –
Умар, ки ҳамчу Атиқу Аливу Усмон аст.*

Амир Муиззӣ

*Ту меҳри ёрон бо Аҳли байт дор ба ҳам,
Ки будаанд Набиву Атиқ дар як гор.*

Қивомии Розӣ

*Дин ба вақти Атиқ буд ҳилол,
Пас ба Форуқ ёфт иззу камол.*

Саной

*Ба роҳи Каъба ҳалокам, намекуни бовар
Ту, эй ки беҳуда боз омади зи Байти Атиқ.
Ғолиби Деҳлавӣ*

ТОЗА – ПОК, ПОКИЗА

تازه – پاک، پاکیزه

Ин калимаҳои дар назари аввал маъруф ва шинохташуда ҳеҷ ҷойи таҳқиқу баррасӣ надоранд, вале масъала ин аст, ки аксаран дар гуфтори мардум «тоза» ба маънои пок ва покиза ва ахиран дар гуфтори баъзе тучҷор ва аҳли бозор ба маънои асл (зидди қалб) ва ҳатто дар мавриди инсон (яъне, боасолат, босадоқат) ба кор бурда мешавад, моли тоза, мошини тоза, одами тоза ва... мегӯянд. Дар асл «тоза» маънои нав, ҷадид, шодоб ва богароват-ро дорад ва ҳаммаънои он, масалан, дар забони русӣ калимаи «свежий» мебошад ва ҳаммаънои «пок, покиза» «чистый», ҳам ба ҷиҳати зоҳирӣ ва ҳам маънавӣ.

*Мутриби хушнаво бигӯ, тоза ба тоза, нав ба нав,
Бодаи дилкушо бигӯ, тоза ба тоза, нав ба нав.*

Ҳофиз

*Гуфтам, ки кистӣ ту, чунин шоду тозарӯй?
Боз ин дарахт чист, чунин сабзу обдор?
Гуфт ин дарахт дини Худову паямбар аст,
Ман давлатам, гирифта ба наздики ӯ қарор.*

Амир Муиззӣ

Дӣ тозагуле зи гулишан овард насим,

К-аз накҳати он машиоми ҷон ёфт шамим.

Абӯсаиди Абулхайр

Аз оҳи ҷигартоб сияҳрӯй бимонам,

Гар гирияи ман рӯйи маро тоза надорад.

Амир Хусрави Деҳлавӣ

Хезу халлоқи ҷаҳони тоза шав,

Шуъла дар бар кун, халиловоза шав!

Тарҳи ишқ андоз андарҷони хеш,

Тоза кун бо Мустафо паймони хеш!

Иқбол

Бо мулоҳизаи ин байти охир «тоза кардан»-ро дар мавридҳои лозим метавон ба ҷойи «таҷдид кардан» ба кор бурд.

Аммо «пок», агарчи дар ибтидо ба маънои зоҳири ин нукта далолат мекунад, яъне, зидди касиф, ҷанбаи маънавии он барҷастатар шудааст ва замоне, ки чизеро мо пок меёем, зеҳни мо ба сӯйи покии маънавӣ ва шаръӣ (ҳалол) меравад. Масалан, оби пок, хоки пок, ҳавои пок, инсонии пок, либоси пок, агарчи ҳар яке аз ин ибораҳо метавонад ба покии шайъӣ ва зоҳирӣ низ далолат намояд. Дар ин миён калимаи «покиза» ба маънои покии зоҳирӣ ва ҷисмӣ мушаххас мегардад ва ин думаъноӣ то ҳадде аз байн меравад. Агарчи покиза ба маънои покии маънавӣ низ зиёд ба кор бурда шудааст. Масалан, дар калимаи «покизагавҳар» ин маъно равшан аст:

Гар хок туйӣ, хоки туро хок шудам,

Чун хоки туро хок шудам, пок шудам.

Абӯсаиди Абулхайр

*Худоё, зоти ин покиза гавҳар
Бувад то рӯзи маҳшар тозаву тар.*

Саййидо

Аммо асли манзур ин аст, ки тафовути миёни тоза ва пок, покиза-ро бидонем ва муруот бикунем. «Тоза»-ро ба маънои нав, шодоб, ботароват (свежий) ва «пок», «покиза»-ро ба маънои «чистый», чи зоҳирӣ ва чи маънавӣ, ба кор бубарем.

ФАРОМАДАН – ФУРОМАДАН (ФАРОВАРДАН – ФУРОВАРДАН)

فرا آمدن، فرورادن

Ин калимаи дар Тоҷикистон ва, умуман, Мовароуннаҳр машҳур ва дорои маънои маълуми ом дар адабиёти классикӣ камтар истифода доштааст ва аз бойгонии электроники назми форсӣ-тоҷикии «Дурч» танҳо дар як маврид ба назар расид:

Фитод овозаи ҳуснат ба олам,

Зи тахти дилбарӣ Юсуф фуромад.

Туграл

Табиист, ки агар дар ин бойгонӣ намунаи осори шоирони дигари Мовароуннаҳри қарнҳои 19-20 вучуд медошт, ин байт бо ин калима мунҳасир ба фард намешуд. Ба сабаби мушоҳидаи камтари ин калима дар матни адабиёти классикӣ, ҳамчунин, талаффузи дугонаи он (фуромадан ё фуровардан) дар баҳсҳои забони ахир дар фазои маҷозӣ (интернет), саҳифаи «Дуруст бинавишем» (ки дар заминаи силсилаи мақолаҳои «Ғалат нана-

висем» ташкил гардид), мушоҳидаҳои ҷолиб ва омӯзандае ба миён омад. Яке аз ширкаткунандагони ин гурӯҳ **С. Саидова** чунин суолро тарҳ мекунад:

«Аз ибораи "фуруд омадан" то "фаромадан" чӣ гуна тағйир ёфтаниҳо ба вучуд омада бошад? "Фаромадан"-ро ҳам дуруст шуморидан мумкин? Дар адабиёти классикӣ қариб ки намебинем».

Ба ин суол чунин посух дода шуд:

«Фаромадан муҳаффафи пайвастаи «фуруд омадан» аст бо васли **у** бо **о**, ки дар пайванди калимаҳо воқеъ мешавад. Шакли *миёнагинаш* дар шеваи Масчоҳ «фурдомадан» вучуд дорад, ки ҳамин чараёнро нишон медиҳад. Бинобар ин, фуруд омадан, фуру омадан, фу-ромадан дуруст аст ва аз фаромадан ба асл наздиктар, чун «фаро омадан» ва «фароҳам омадан» ҳам дорем, ба маъноҳои дигар».

Пас аз ин тавзеҳот аз тарафи ширкаткунандагони дигари мувоҳида назарҳои бисёр омӯзанда ва ҷолиб дарёфт гардид, ки қобили дарҷ мебошанд. Аз ҷумла:

Матлуба Меҳр: «Дар гӯйишҳои мо ҳам «фуромадан» ва ҳам «фурдомадан» мустаъмал аст. Аз асп, кӯҳ, дарахт... «фурдомадан» меғунд, вале аз мошин, автобус, трамвай... фууромадан. Дигар, манзур аз «гӯйиши мо» гӯйишҳои кӯҳистони шимолу шарқи Тошканд ва шаҳри Тошканд ва ноҳияҳои Сариағочи вилояти Қазоқистони ҷанубӣ (Чимкент) аст. Бо вучуди муҳити танги забонӣ ва олудагӣҳои луғавие ношӣ аз чунин муҳит ин мардум ба таври умда забони мактаби худро ҳифз кардаанд...»

Мирзошо Ватаншоев: «Агар хоҳири бевафой кунад,

аз дўстон маъзарат... Чандин сол қабл...соли 1967 буд...дўсти ҳамсабақ - ҳамкурс ва барои абад ҷавони ман Раҳмонқул Облоқулов, ки баъдан дар ҷанги Афғонистон шаҳид шуд, дар як таътили зимистонаи даврони донишҷӯӣ ману рафиқи дигари кўлобиаш Донахон Нодирхоновро бо худ ба Самарқанд, ба зодгоҳаш - рус-тои зебоманзари тоҷикнишин - Оҳалик бурд. Ман қиссаи ин сафар ва меҳмоннавозии тоҷиконаи ин оила-ро батафсил навишта будам, вале ҳоло сухан сари ин нест...Хуллас, дар як автобуси майдаи даврони Шӯравӣ аз шаҳри Самарқанд ба ин деҳа равон будем ва даруни ин автобус ман шунидам, ки мусофирон "Шумо мефуроед?" намегуфтанд, тавре ки мо одат карда будем, балки чунин мепурсиданд: "Шумо мефуродоед?», ки бароям он вақт аҷиб менамуд...»

Нусратулло Бобоев: Дар шеваи Ворух низ шаклҳои фурдомадан (фурдумадан): фурдо-яъне, фуру (феъли фармоиш ба шахси дуҷуми танҳо), фурдумад-яъне, фу-ромад (замони гузаштаи ин феъл), мефуродод-мефурод (замони оянда), фурдумадсодас ва ё фурдумадиштас-яъне, фуромада истодааст (замони ҳозира)... роиҷ аст».

Аз ноҳияҳои дигар ҳам ба тасдиқи ин маъно назарҳо дарёфт шуд, вале бо ҳамин иқтифо мешавад ва ин шарҳи нисбатан муфассал низ ба хогири он аст, ки мо на ба як мавриди ҷузъӣ, балки масъалаи усулӣ ва қуллӣ рӯбарӯ ҳастем. Имрӯз бисёр касоне ҳастанд, ки ба маҳзи мушохίδα накардани як калимаи роиҷ дар забони гуфторӣ ва навиш-тори тоҷикӣ дар мутуни қадим ва, хусусан гуфтору на-виштори ҳамзабонон, онро унсури лаҳҷа ва маҳдуд ба

гӯйиши як минтақа шумурда, аз матни забони умумии мо хориҷ кардани мешаванд. Ҳамон навъ муомилае, ки замоне дар баробари он устод Айни аз калимаи «чангара» дифоъ карда ва онро умумифорсӣ номида буд. Вақте мо хигоби «мефурудоед?»-ро мешунавем, гумон мекунем, ки поре аз шеъри устод Рӯдакиро қироат мекунам. Танҳо ин аст, ки ҷузъҳо пайвасти шуда ва ин аз қоида мустасно нест. Ин навъ дурдонаҳои пурбаҳо чӣ зиёданд дар гуфтори мардум, ки имрӯз бо «иродаи Айниёна» (таъбири худ устод) бояд гирдоварӣ шаванд, на ин ки тард. Ва ба таъбири устод Айни, ки дар мавриди калимаи «чангара» гуфта шудааст ва дар ин маврид ҳам сидқ мекунад: «Дар ҳар ҳол, ин гуна калимаро, ки ҳеҷ набошад ҳамаи муштақоташ дар адабиёт ва гуфтугузори ҳамаи форсизабонон қор фармуда мешавад ва сохташ тамоман мувофиқи қоидаи форсӣ, аз оилаи забони форсӣ бароварда ғарбофта – доништа ё надоништа забонихудротанг кардан аст.»¹

Хулоса, шакли дурусти ин калима, ки рабти онро бо решаи куҳанаш ҳифз мекунад, «фуромадан» (фуравардан) аст ва калимаи асл ва адабии тоҷикӣ-форсӣ буда, бояд ба ҳамин шакл (фуромадан) ҳамеша мавриди истифода бошад.

ҲУСНИ ОҒОЗ

حسن آغاز

¹ (Мукотибаи Садриддин Айни ва Абулқосим Лохутӣ. - Душанбе: Дониш, 1978, с.79-80).

Ин ибора, ки ахиран зиёд ба кор бурда мешавад, аз таъбири “хусни матлаъ” сохта шудааст, ки аз санъатҳои машҳури шеърӣ ба шумор рафта ба нудрат дар матни ашъор ҳам зикр гардидааст:

*Матлаъи ҳусну ҷамол аст офтоби рӯйи дӯст,
Хусни матлаъ бин, ки дар матлаъ ҳадиси рӯйи ўст.*

Шайх Камол

Масъала ин аст, ки аксаран гардонандагони барномаҳои радиоиву телевизионӣ ва маҷлиси ин ибораро дар нисбати худ ба кор мебаранд. Масалан, боғатана эълон мекунад, ки: “Ҳоло (ё инак) мо ин ҷамъомадро хусни оғоз мебахшем!”. Ин навъ баён тақрибан мисли ҳамон “лутфан даъват мекунем” ё “ташриф меорем” аст, ки гуянд лутфу таоруфро ба худ махсус мекунад. Бинобар ин, чунин “хусни оғоз” ҳаргиз хусн надорад.

Аммо дар мавриди шахси дигар, ки аслан корбурди ин ибора аз он ҷо омадааст ва расм шудааст, раво мебошад ва нишони лутфу назокати баён шумурда мешавад. Масалан, меӯянд: “Аз устоди арҷманд ... меҳоҳем ба ин маҷлис хусни оғоз бибахшанд ё хусни матлаъ барбанданд”. Ва мавқеи ҳам, ки дар навбати суҳан эҳсос шавад, ки нисбат ба шахсияте баноҳақ таъхир шудааст, ба хоҳири ҷуброн аз вай “меҳоҳанд ба маҷлис хусни хитом (хатм) бибахшад”.

Ҳамчунин, агар гардонандаи барнома ва маҷлис ибтидои суҳанаш иқтибос бошад, метавонад дар нисбати иқтибос аз ибораи “хусни оғоз” ё “хусни матлаъ” истифода намояд. Масалан, ин маҷлисро бо

чанд байт аз хоча Хофиз хусни оғоз мебахшем. Эҳтимолан, фаромӯшӣ дар ҳамин навъ баён боиси рух намудани ин иштибоҳ гардидааст. Яъне, гардонанда ибораро гирифта, вале иқтибосро аз ёд бурдааст ва “хусни оғоз”-ро, бегумон, ба суханони худ ихтисос додааст.

ҒАРАЗ ВА ҚАСД

غرض و قصد

Ихтилофи фаҳм дар ин калима аз он ҷо равшан мешавад, ки агар нафаре мегӯяд: “Ғараз” аз ин суханон чист?”, ё: “Қасди шумо чист?”, мухотаб эътироз мекунад, ки ман ҳеҷ ғараз ё қасд надорам. Сабаб он аст, ки дар муоширати урфии мо ин ду калима дар решаи худ тобиши маъноии манфӣ пайдо кардаанд ва ҳамин мавзӯ дар саҳифаи маҷозии “Дуруст бинависем” пиромони дурустии ибораи “беғараз панд” мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифт.

Асли маънои калимаи “ғараз” дар забони арабӣ манфӣ нест ва аз он маъноҳои мақсуд, хоста, ҳадаф (ба маънои нишонаи тир ҳам) фаҳмида мешавад. Аммо дар забони тоҷикӣ-форсӣ ба ҷуз маънои одӣ ва аввалии он маънои манфӣ низ бар он бор шуда, хостаи бад ва нораво низ аз он фаҳм мешавад. Масалан:

Ғаразҳо тира дорад дӯстиро,

Ғаразҳоро чаро аз дил наронем?

Мавлоно

Ё:

*Чун ғараз омад, ҳунар нӯшида шуд,
Сад ҳиҷоб аз дил ба сӯйи дида шуд.*

Мавлоно

Аммо, масалан, дар зарбулмасали тоҷикии “Ғараз аз тўшбера гўшт хўрдан аст” ҳеҷ навъ маънои манфӣ манзур намегардад.

“Беғараз панд” ба хотири таъкид гуфта шудааст. Яъне, аз ин панд манзур ҳеҷ хостаи нораво ё макру фиреб нест. Зеро, воқеан, пандҳои фиребо ҳам метавонад бошад, агар мо онро панд бидонем ё не. Манзур аз “панд” дар ин маврид зоҳири қазия ва пиндори аввал аст.

Ғараз ба маънои мусбат низ дар адабиёти классикии мо фаровон ба кор рафта, хусусан, дар ашъори Ҳофиз, ки аксаран ба маънои мусбати дараҷаи олист:

*Аз имтиҳони ту айёмро ғараз он аст,
Ки аз сафои риёзат дилат нишон гирад.*

*Ману дил гар фано шудем, чӣ бок,
Ғараз андар миён саломати ӯст.*

*Аз дилу ҷон шарафи суҳбати ҷонон ғараз аст,
Ғараз ин аст вагарна дилу ҷон ин ҳама нест.*

Аммо сифати феълие, ки аз “ғараз” ба сурати “муғриз” (ғаразнок) сохта шудааст, комилан манфӣ мебошад. “Ғаразнок”-и сохтаи тоҷикӣ ба “соҳибғараз” ҳам чунин аст:

*Нақли ҳар ҷавр, ки аз хулқи қаримат карданд,
Қавли соҳибғаразон аст, ту онҳо нақунӣ.*

Ҳофиз

Ин чиз дар нисбати калимаи арабии “қасд” (ҳаммаънои ғараз) ҳам мушоҳида мешавад, ки дар асл тобиши манфӣ ё мусбати хос надорад, аммо дар истифодаи мо тобиши манфӣ гирифтааст ва дар калимаи “қасдан” ва “барқасд” дар гуфтори мо дигар комилан манфист:

*Душман ба қасди Ҳофиз агар дам занад, чӣ бок,
Миннат Худойро, ки наям шармсорӣ дӯст.*

*Доранд ҳавои он ки ҳофил,
Барқасди гурӯҳе аз қабоил.*

Ҷомӣ

*Паширо бахшиад синон барқасди пилони дамон,
Мӯрро бандад миён бар кини шерони арин.*

Салмони Соваҷӣ

Аммо қасд ба маънои мусбат на танҳо дар шеъри классикҳо, балки муосирон низ ба кор бурда шудааст:

*Гаҳ қасди тоҷи зар кунад, гаҳ хокҳо бар сар кунад,
Гаҳ хешро қайсар кунад, гаҳ далқ пӯшид чун гадо.*

Мавлоно

*Қасдам аз шеърӯ шоирӣ ин аст,
Доди худ воситонам аз олам.
То ки қадре баланд бардорам
Шеърро ҳам баробари одам...*

Лоиқ

Хулоса, маънои аслии калимаҳои “ғараз” ва “қасд”

ният ва хоста мебошад, ки дар нафси худ манфӣ ё мусбат набуда, вобаста ба маънои матн ва иродаи муаллиф тобиши мусбат ё манфӣ мегирад ва агар суол шавад, ки “ғарази шумо ё қасди шумо чист?” ин таркиб ҳатман манзури манфиро намерасонад.

МАҚСАД ВА МАҚСУД

مقصد و مقصود

Ин ду калима ҳам, ки аз ҳамон решаи “қасд” сохта шудаанд, баъзан ба иштибоҳ ба ҷойи якдигар ба кор бурда мешаванд. Аксаран, “мақсад” ба маънои “мақсуд” ба кор бурда мешавад ва ин ғалати ом шуда, дар гуфтори мардум ҳам ривочи тамом дорад, ба ҳадде ки дигар пазируфтани он зоҳиран ноғузир шудааст. Аммо дар навиштор ба хотири риояи қоидаи матни классикӣ ва, ҳамчунин фазои муштарақ бо ҳамзабонон лозим аст, мавқеи ҳар қадом шинохта ва риоя карда шавад.

“Мақсад” ишора ба макон ва маҳал дорад. Яъне, маҳал, макон ва манзили мақсуд (хоста) аст:

*Ки нест дар ҳама олам ба иттифоқ имрӯз
Ҷуз остонаи ӯ мақсадеву малҷое.*

Саъдӣ

Аммо мақсуд айни хоста ва ният аст, на макони он:

*Ба саъйи худ натавон бурд пай ба гавҳари мақсуд,
Хаёл бошад, к-ин кор бе ҳавола барояд.*

Ҳофиз

Ба иборати дигар, мақсад ба суоли “куҷо?”:

*Надонистанд як тан, к-он чӣ рой аст,
Куҷо хоҳанд шуд, мақсад куҷой аст.*

Аттор

ва “мақсуд” ба суоли “чист?” ҷавоб медиҳад:

*Ҳеҷ донӣ чист мақсуд аз ҳаёти одамӣ?
Як даме, к-аз умр бо ёрони ҳамдам бигзарад.*

Муҳташами Кошонӣ

Дар баёни шоирона ба амд баъзан мақсаду мақсуд
яке доништа шудааст, ки ин ҷо марбут ба маҷоз ва киноя
аст:

*Бо ман суҳан аз Катъбаву бутхона мағҷед,
К-аз ҳар ду маро мақсаду мақсуд шумоед.*

Ҳоҷуи Кирмонӣ

Аммо манзур аз зарурати риояи тафовути ин
калимаҳо аз ҷумла, дар зимни пур кардани варақаҳои
сафарнома равшан мешавад. Масалан, “мақсад: шаҳри
Душанбе; мақсуд: ширкат дар ҳамоиши илмӣ.”

**КОРЗОРИ ИНТИХОБОТӢ –
РАҚОБАТИ ИНТИХОБОТӢ**

Дар чанд давраи интихоботҳои гуногун, ки сипарӣ гардид, пуристифодатарин таъбир дар расонаҳои гурӯҳӣ ибораи «корзори интихоботӣ» буд, ки ба эҳтимоли зиёд аз расонаҳои байналмилалӣ ҳамзабон ба фазои матбуоти мо роҳ ёфтааст. Асли маънои «корзор» майдони ҷанг аст, чун яке аз маъноҳои вожаи пурмаънои «кор» ҷанг, набард мебошад.

*Яке тег донад задан рӯзи кор,
Якero қаламзан кунад рӯзгор.
Ҳофиз*

Аммо «корзор» ба маънои ҷанг ҳам меояд ва ҳеҷ тобиши маъноии дигаре аз он ба ғайри ин ду маъно зикр нашудааст. Калимаҳои маъруфе ҳаммаънои «корзор» чун «пайкор», «мубориза», «набард» ба ҷуз маънои асли маъноҳои дигаре низ доранд, ки бо таваҷҷуҳ ба он метавон ба «интихобот» рабташон дод. Масалан, пайкор ба маънои «мушочараи лафзӣ» ҳам меояд, ки бо вожаи русии «дебаты», яке аз мафҳумҳои пуркорбурд дар маросими интихобот, мушобиҳат дорад.

Хулоса, «корзори интихоботӣ» (ҳатто ба маҷоз) таъбири комилан иштибоҳӣ буда, ибораи муносиб ва саҳеҳ дар ин маврид «рақобати интихоботӣ» мебошад. Дар сурати зарурат бар муболиға дар ин маврид аз калимаҳои «пайкор» ва «мубориза» ҳам, ки дар забони муосири мо тобишҳои маъноии зиёд пайдо намудаанд,

метавон истифода кард, аммо аз «корзор» не.

ОРОИШ ВА ПИРОИШ

آرایش و پیرایش

Ин ду калимаи аз назари маънои умумӣ ба якдигар наздик дар қул мафҳуми зебу зинат бахшидан ба чизеро доранд. Аммо тафовуте доранд ва он аст, ки “ороиш” зебу зинат додан (тазйин) ба воситаи афзудани чизе бар чизест ва пиرويш ҳамин амал ба воситаи баръакс, яъне, костан, кам кардани чизе аз чизе. Баъзан бидуни таваҷҷуҳ ба ин тафовут ва зоҳиран ба пиндори он ки сабки олигар аст ба ҷойи ороиш пиرويшро ба кор бурдаанд. Масалан, дар ин ҷумлаи рӯзнома: “Бачаҳо мувофиқи завқи ҳудашон арчаи солинавиро бо бозичаҳо ва гулҳои рангаи коғазӣ пиرويш дода буданд”. Дар ин маврид дақиқан ҷойи “ороиш” аст, чун тазйини арча бо афзудани чизҳое бар он амалӣ мешавад. Мисолҳо барои ороиш (оростан):

Бар андозашон хилъат оростанд,

Ҳама пояи бартарӣ хостанд.

Фирдавсӣ

Сар чӣ ороӣ ба дастор, эй писар,

Гар тавонӣ, дил ба даст ор, эй писар.

Нест мардӣ хештан оростан,

Қасди ҷон кард, он ки ӯ орошт тан.

Аттор

Ҳамчуни, машҳуртарин маънои дигари оростан,
умуман, соз кардан ва сомон додан аст:

Бигуфтанду пас руду май хостанд,

Ҳама шаб ҳама лаш кар оростанд.

Фирдавсӣ

Аммо пиростан (перостан) ғолибан бо костан ва ҳатто
зидудан ҳаммаъност. Дар мавриди сарв, ки бо қайчӣ
задани шохҳояш тазйин карда мешавад, бештар аз ҳама
ба кор рафтааст ва масале ҳам машҳур аст, ки “Оростани
сарв зи пиростан аст”:

Чӣ фармуд се боғ оростан,

Суман киштану сарв пиростан.

Ҳама шаб ҳама лаш кар оростанд,

Силеҳи саворон биперостанд.

Ба он созу он лаш кар оростан

Дил аз нангу темор пиростан.

Фирдавсӣ

Дар ин ду байти охир манзур аз перостан ҳамон
зидудан ва пок кардани силоҳ аз зангор ва дилҳо аз ғаму
андӯҳ аст.

Калимаи “вироиш” низ, ки ба маънои “таҳрир”-и мо
ба кор бурда мешавад, бе муносибат ба ҳамин пиرويш
(пиرويш) нест, чун манзури аслӣ ҳам аз виرويш аз байн
бурдан ва дур кардани иштибоҳот аз матн мебошад.

САЛОМ

“Салом” яке аз пурмаънотарин калимаҳои арабии иқтибосӣ дар забони мост, ки ҳамтои куҳани тоҷикии он “дуруд” мебошад. Ҳама маъноҳои аслии ва маҷозии “салом” мусбат аст: **сулҳ, ошӣ, дуруд, саломат, поку барӣ будан аз айбу нуқс, итоат, хайру ҳубӣ** ва ғайра. Ислом низ аз ҳамин реша аст.

Зоҳиран маънои ин калима ба ҳар яки мо ошно аст ва зарурати баррасии он дар миён нест, аммо сабаби ручӯ ба ин мавзӯ он шуд, ки боре як барномаи радиои махсуси баҳс дар мавриди “салом” ва навъи корбурди шифоӣ ва катбии ин калима дар танҳои ва дар таркиби ҷумла буд ва бо ин суол ба инчониб низ муроҷиат шуд.

Бояд гуфт, ки ба ин мавзӯ бештар аз дидгоҳи ахлоқӣ ва одоб (этика) назар шудааст, чун “салом” ва салом додан муқаддима ва тоҷи одоб аст. Ин мавзӯ дар ҳама рисолаҳои ахлоқии куҳан ва нав муфассал баррасӣ шудааст ва ба назар мерасад, ки риояи сиҳҳати забони ин калима ҳам ҷузъи аввали ин одоб мебошад. Яъне, дуруст, ба сароҳат, лаҳну оҳанги муносибу шоиста ва бо самимият баён кардани он, ки беш аз ин фаротар аз доираи баҳси мост.

Аммо баҳси мазкур бештар сари ин нукта буд, ки баъзеҳо мегӯянд: танҳо “салом” гуфтан раво нест ва бояд “ассалому алайкум”-гуфт ва баъзан намунаҳои беш аз инро ҳам ёдоварӣ менамоянд. Дар ин маврид лозим ба зикр аст, ки сурати такмили салом ҳамроҳ бо таҳийёт–бахше аз намоз аст, ки онро дар байни мардуми тоҷик

бештар ба калимаи қадими тоҷикии “дуруд” (“Аттахийёт бо дурудҳояш”) баён мекунанд ва бо таркиби “ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотуҳ” поён меёбад ва касоне, ки ба ин маориф наздиканд, дар салом бар якдигар низ ҳамин таркибро ба кор мебаранд.

“Салом”, “ассалом” ба сурати танҳо аз замони қадим куҳан қорбурд доштааст, ҳам дар назм ва ҳам дар наср:

Магар бо дуруду салому паём

Ду кишвар шавад з-ин суҳан шодком?

Фирдавӣ

Саломе чу бӯи хуши ошноӣ

Бад-он мардуми дидаи рӯшноӣ.

Ҳофиз

Ассалом, эй олами асрори Раббулоламин,

Вориси илми Пайғамбар, фориси майдони дин.

Муҳташами Қашонӣ

Дар айни ҳол, бояд зикр кард, ки “салом”-и танҳо дар мавқеи масдар ва исм ҳам меояд ва дар таркиби “салом кардан, салом додан, салом гуфтан” ин нукта равшан аст ва вақте мегӯянд: “ман салом кардам”, метавонад ин хабарро бирасонад, ки “ман ба касе гуфтам: “Ассалому алайкум” ва беш аз ин ҳам.

Аммо дар баёни салом он чи таъдид ба ҳалати он шуда ва борҳо аз расонаҳои умумӣ низ ба ғушӯ чашм расидааст, ин аст, ки мегӯянд: “**саломат бар алейк**” ё “**алейкат бар салом**”, ки ҳеҷ маъно надорад. Асли баён он аст, ки гӯянд: “**ассалому алайкум**” ва “**ва алайкум ассалом**”, ки аввалӣ аз се ва дувумӣ аз чор ҷузъ

(калимаҳои арабӣ) иборат аст: “ассалом+ъалай+кум” “салом+бар+шумо” ва “ва+ъалай+ кум+ассалом” “ва (низ, ҳамчунин) +салом+бар+шумо”, ки дар мавриди дувум бидуни “ва” ҳам имкон дорад.

Ба сурати танҳо “ассалому(н)+ъалай+к(а)” “ва+ъалайк(а)+ассалом” низ вучуд дорад, ки “салом+ бар+ту” ва “ва (низ, ҳамчунин)+салом+бар+ту” мешавад:

*Сунбула бо ёсуман гуфт: саломун алайк,
Гуфт: алайка салом, дар чаман ой, эй фато.*

*Ту мехироминю хуршеду моҳ дар пайи ту
Ҳамедаванд, ки эй хушлиқо, салом алайк.*

Мавлоно

Ҳамчунин, саломун алайҳ, саломун алайҳо, саломун алайҳум, саломун алайҳумо низ марсум аст, ки вобаста ба замир (бандакҷонишини шахс), шумора ва ҷинси он мебошад (алайҳ бар ў, алайҳо бар ў (зан), алайҳум бар онҳо, алайҳумо бар онҳо (ду нафар)) ва ин таъбирҳо асосан барои дуруд фиристодан бар равони бузургон истифода мешаванд.

Алайк гуфтан (гирифтани) ба маънои ҷавоби салом собиқа дорад.

Шахсе, ки посухи саломро медиҳад, зехнан метавонад “салом”-и мухотабашро дар назар бигирад ва танҳо бигӯяд “ва алайкум” (ва низ бар шумо), яъне, ҳамон салом, ки додед. Дар хусуси назокати корбурди ин шева аз Паёмбар (с) ривояти омӯзандаест, ки авҷи одобро нишон медиҳад. Дар ин ривоят омада, ки Паёмбар (с) дар роҳ бо ҳазрати Ойиша (р) мерафтанд, ки аз назди

онҳо чамъе аз нохайрхоҳон гузаштанд ва хитоб ба онҳо гуфтанд: “Ассому алайкум”. Паёмбар (с) бо чехраи боз ва тамкин фармуданд: “Ва алайкум”. Аммо ҳазрати Ойиша (р) барошуфтанд ва бар онҳо хитоб карданд: “Сом (марг), бар шумо, (сам) захр бар шумо...” Баъди дур шудани онҳо Паёмбар (с) фармуданд: Набоист ба онҳо бо хушунат ҷавоб бидиҳӣ, ман гуфтам “ва алайкум”, яъне, “ҳамчунин бар шумо”, ҳар чӣ дода буданд, бар онҳо баргашт.

Дар ин ривоят ишорати нозукест бар риояти каромати салом ва, ҳамчунин, ин маъно, ки шояд мавридҳое сӯитафоҳум роҳ ёбад ва бо иктифо ба “ва алайкум” мавзӯъ ҳал мешавад ва мақоми волои посухдиҳанда маҳфуз мемонад.

Хулоса, дар хитоб: **Салом, ассалом, ассалому алайкум; дар ҷавоб: салом, ассалом, ва алайкум, ва алайкум ассалом** ҳар яке саҳеҳ мебошанд ва ҳар касе ҳам метавонад бо таваҷҷуҳ ба муҳит ва фазои маънавию фарҳангӣ аз он чи дар суннатҳои ҳубу саҳеҳ ҳаст, ҷузъе бар он биафзояд, берун аз такаллуф ва таассуб.

ТАЗАККУР

تذکر

Ин калимаи арабиасл, ки реша дар “зикр” дорад, ба маънои ёдоварӣ истифода мешавад ва ахиран бештар дар мақоми ҳамин “ёдоварӣ”-и тоҷикӣ ва зикру ҳатто қайд кардан истифода мешавад. Шояд ба ин хотир ба ҷойи зикр бештар ғалаба кардааст, ки “зикр” тобиши

хосси рӯҳонӣ дорад ва барои тафовути ҳол ин калимаро бештар ба кор мебаранд. Аммо тазаккур, ки асосан бо феъли ёвари “додан” (тазаккур додан) меояд, тобише дорад, ки ба ғайри ёдоварӣ ва зикри маъмулӣ маънои таъкид ва ҳатто ҳушдор ва танбеҳу эродро дорад. Хусусан, дар забони форсии муосир ин хосияти маъноии “тазаккур додан” хеле барҷаста шудааст, ки, албатта, бо тобиши маъноии решагии он бемуносибат ва тасодуфӣ нест. Масалан, дар хабари рӯзномаи Эрон мехонем *“Шӯрои назорат нисбат ба паҳии “токсии мусиқӣ” дар барномаи... родинуи ҷавон тазаккур дод”* ва дар идома сухан аз интиқод аз ин барномаҳо меравад. Яъне, “тазаккур” маънои ҳушдор ва эродро дорад. Бинобар ин, беҳтар аст, ки ин тобиши маъноӣ мушоҳида шавад ва, масалан, ба ҷойи “бояд тазаккур дод, ки имсол се асари арзишманди устод ... ба ҷоп расид” (иктибос) “бояд ёдоварӣ кард, зикр кард...” бинависем саҳеҳ аст.

ФАРҚИЯТ ВА ТАФРИҚА

فرقيت و تفرقه

Бояд гуфт, ки ахиран аз анҷомаи исми маънисози арабии “ият”, “ят” бамавриду бемаврид хеле зиёд истифода мешавад, аз ҷумла, “бартарият” (бартарӣ), зарурият (зарурат) ва ғайра, ки “ият” бидуни лузум истифода мешавад ва “фарқият” яке аз маъмултарини чунин калимаҳои сохта мебошад. Масалан, “Фарқияти ин китоби дарсӣ нисбат ба китобҳои қаблӣ дар он аст, ки дар охири ҳар мавзӯ саволнома оварда шудааст”. Фарз кунед, агар дар ин ҷумла ба ҷойи “фарқият”

“фарқ” навишта шавад, чӣ чиз хориҷ аз баён мемонад?
Дар назму насри классикӣ низ ҳеҷ мавриде ин калима ба
ин сурат ба назар нарасидааст ва ҳама ҷо ба сурати
“фарқ” омадааст:

*Маҳв мегардад дилам дар партави дилдори ман,
Менатонам фарқ кардан аз дилам дилдорро.*

Мавлоно

*Фарқ аст миёни он ки ёраш дар бар
Бо он ки ду чашими интизораиш бар дар.*

Саъдӣ

Аммо ҷузъи масдарсоз ва исми маъносози роиҷ аз
калимаи фарқ, он гуна ки дар “зарурат” “ат” аст, ки дар
калимаи “фурқат” аз ин реша омада, маънои дигар,
яъне, ҷудой ва ҳичронро медиҳад, мисли “фироқ”, ки
низ аз ин реша аст.

*Дорем дарди фурқати ёрон, гумон мабар,
К-андӯҳи буд ё ами нобуд мебарем.*

Хоқонӣ

Калимаи дигар аз ҳамин реша (фарақа) **“тафриқа”**
аст, ки ҷуз фарқ тобиши маъноии мухолифат ва
зиддиятро дорад (наздик ба муноқиша).

*Зи фикри тафриқа боз ой, то шавӣ маҷмӯъ,
Ба ҳукми он ки чушуд Аҳраман, Суруш омад.*

Ҳофиз

*Дареги суҳбати дерину ҳаққи диду шинохт,
Ки санги тафриқа айём дар миён андохт.*

Саъдӣ

Бинобар ин, дар ҷумлаҳое аз қабилӣ “Шароити таҳсил дар ин мактаб нисбат ба ҳамаи мактабҳои дигари ноҳия тафриқа дорад” аз ин калима истифодаи бисёр бемаврид ба ҷойи калимаи “фарқ” шудааст.

МУТААССИЛ, МУТАССИЛ– МУТТАСИЛ

متسل

Дар навишт ва талаффузи ин калима ҳам ноҳамхонии зиёд роҳ ёфтааст. Аз ҷумла, онро гоҳе ба сурати “мутаассил” ва гоҳе “мутассил” ва аҳёнан ҳам “муттассил” дучор меоем, ки ҳар се маврид иштибоҳ аст. Ин калимаи арабӣ дар қолаби муффаъил буда, аз ҷумла бо калимаҳои “муттаҳид” ва “муттақӣ” ҳамқолаб аст. Масдар ва исми маънои он “иттисол” ва маънояш пайваста (ҳамвора) мебошад ва, тавре ки дар сарсатр омадааст, сурати дурусташ “муттасил” аст. Дар ашъор риояи вазн водор менамояд, ки онро ба ҳамон сурати саҳеҳ бихонем:

Ҳақиқат муттасил бо зот бошад,

Аёни ҷумлаи заррот бошад.

Аттор

ДАСТАРХОН, ДАСТУРХОН– ДАСТОРХОН

دستارخوان

Шакли асли ва саҳеҳи ин калима “дасторхон” аст, ки

аз ду ҷузъ “дастор” ба маънои пораи матоъ, дастмол ва низ он печи матоъ, ки бар сар мениҳанд ва “хон”, яъне суфра мебошад. Шояд шакли сабуқшудааш “дастархон” бошад, агарчи дар фарҳанго ба ин шакл нест ва шоҳиди шеърӣ ё насрии классикӣ ҳам надорад. Аммо “дастурхон” ки гоҳе навишта ва хонда мешавад, комилан иштибоҳ аст. Зеро “дастур” маънои дигар дорад, ки мутаносиб бо хон нест:

Бигустард бар суфра-бар нони нарм,

Яке ғӯри бирён биёвард гарм.

Чу дасторхон неши Баҳман ниҳод,

Гузашта суханҳо бар ӯ кард ёд.

Фирдавӣ

ҲАШАМАТ, ПУРҲАШАМ, ҲАШМАТ

حشمت

Ҳашмат ба маънои шону шавкат, ҷалолу шукӯҳ меояд, ки зоҳиран ба “ҳашам”, яъне ҷамъи хидматкоруно навқарон ва сипоҳиёни хос (мисли горди махсус) робита дорад ва дорандаи он дорандаи ҳашмат (на ҳашамат) мешавад. Пас, ин масдар ва исми маъниест, ки аз исми “ҳашам” сохта шудааст ва ба сифат низ далолат мекунад ва сифати “муҳташам” (дорои ҳашам) ва исми маъно ва масдари “аҳтишом” низ аз ҳамин решаанд. Ба таври ҷуфт аз таъбири “ҳадаму ҳашам” низ кор мегиранд. Масалан, “Он бузургвор дорои ҳадаму ҳашами зиёд буд”. Ба ин васф метавон таъбирҳои “боҳашмат”, “баҳашмат”, “пурҳашмат”-ро ба кор бурд,

аммо “пурҳашам” саҳеҳ нест ва ба ҷойи он беҳтар аст аз калимаи ба ин маъно муносиби “муҳташам”, ки дақиқан манзури нависандагони “пурҳашам”-ро мерасонад, истифода кард.

Варо ҳар замон неши Афросиёб

Фузунтар будӣ ҳашмату ҷоҳу об.

Фирдавӣ

Бе зару сар сарварем, бе ҳашаме меҳтарем,

Қанду шакар меҳурем дар шакаристони хеш.

Мавлоно

ҲАММОСА – ҲАМОСА – ҲАМОСА

حماسه

Шарҳи нисбатан муфассали ин калима (ба сурати “ҳамоса”) дар “Фарҳанги Муин” чунин дода шудааст: 1(масдар) далерӣ кардан, шуҷоат намудан. 2 (исм) далерӣ, диловарӣ, шуҷоат. 3(исм) раҷаз, урҷуза. 4 (адаб.) навъе аз шеър, ки дар он аз ҷангҳо ва диловариҳо сухан равад, шеъри размӣ, шеъри ҳамосӣ.

Дар адабиётшиносии тоҷик аз даҳаи 80 ба баъд ин калима ҷойгузини истилоҳи адабиётшиносии “эпос” ва калимаи “ҳамосӣ” ҷойгузини “эпикӣ” шуд, ки ифодакунандаи яке аз се ҷинси адабӣ [дар баробари ғиноӣ (лирика) ва драма] мебошад. Яъне, махсуси осорест, ки дар он бидуни моҳияти мавзӯӣ ва мазмун нақлу ривояти батафсили воқеаҳо ва руҳдодҳо ҷой дорад ва чунин осор дорои суҷаи нисбатан муфассал ҳастанд. Аммо ба маънои қаҳрамонӣ ва асари ситояндаи рӯҳиёти диловарӣ ва қаҳрамонӣ низ ба кор бурда

мешавад.

Масъала ин аст, ки дар навишти ин калима аксаран ба иштибоҳ роҳ дода мешавад ва ба сурати ғалати “хамоса” ё “ҳаммоса” навишта мешавад. Зоҳиран “хамоса” зодаи пиндори иштибоҳии марбут дониستاني ин калима ба “хамса” аст, ки аслан бо он ҳеҷ муносибате надорад. Ҳамчунин, “ҳаммоса” шояд аз тасаввури иштибоҳии пайванди ин калима бо қолаби муаннаси феъли арабии “фаъъола” бошад, ки низ бо он рабте надорад.

Хулоса, шакли ягонаи саҳеҳи ин калима дар ҳама маъноҳояш “**ҳамоса**” мебошад ба. Чанд шоҳиди шеърӣ:

На ҳар ҷо ки бошад суҳан, зар набошад,

Ки побанди зар дидаам сад ҳамоса.

Анварӣ

Ман аз саёҳат дар як ҳамоса меоям

Ва мисли об

Тамоми қисси Суҳробу нӯшдоруро

Равонам.

Суҳробӣ Сипехрӣ

САҲФА – САҲИФА ВА САФҲА

صفحه، صحيفه

Ин ду калимаи ҳаммаъно ба сурати “саҳифа” ва “сафҳа” (صحيفه و صفحه) дуруст мебошанд, вале “сахфа”, ки дар навиштори имрӯзӣ зиёд ба назар мерасад, ғалат аст

ва дар матнҳои пешин ҳеҷ намунае барои он надорем. Дар фарҳангҳо, аз ҷумла “Фарҳанги Амид” ва “Фарҳанги Муин”, “саҳифа” чунин маънидод шудааст: “Саҳифа (исм) нома, китоб, Мусҳаф (Қуръон); 2) варақ (қоғазӣ китоб); ҷамъ: саҳоиф, суҳуф; 3) рӯи замин, ё саҳифаи теги саҳар, яъне, рӯшноии субҳӣ козиб; саҳифаи зар офтоби оламтоб 2. рӯи зард 3. баргҳои хазондида. 4. рухсораи ошиқ (Муин). Нома, варақи китоб, китоби кӯчак, рӯзнома (Амид).”

“Сафҳа. Канораи чизе, ҷониб; 2) рӯя, сатҳ; 3) чехра, сурат; 4) як сӯи варақи қоғаз; 5) сафҳаи громофун (он чи ба тоҷикӣ “қарта” гӯянд) (Муин); Рӯя, сатҳ, рӯи чизе, як рӯй аз ҳар барги китоб (Амид).”

Тавре ки аён аст, дар асл саҳифа ва сафҳа маънои зиёд доранд ва вақте кор ба маҷозу кинояву истиора оид мешавад, маънои он дигар бе ҳадду канор аст ва дар каломӣ бадеъ аз он метавонад мазмунсозиҳои бешуморе сурат биорад ва ҳар чизе ки ба сурати айнӣ ё тасаввурӣ замина, рӯя ва сатҳе дошта бошад, имкон дорад бо саҳифа иртибот ёбад. Мисли саҳифаи ҳастӣ, саҳифаи дил, сафҳаи ҳогир, сафҳаи ҳаёл, сафҳаи андеша, саҳифаи хок, саҳифаи санг, саҳифаи дарё, сафҳаи осмон ва... бениҳоят. Ба ин маъно метавон аз шавоҳиди шеърӣ мавҷуд пай бурд, ки мунтахабе ин ҷо нақл мешавад:

Саҳифа:

*Чӣ ҷойи шукру шикоят зи нақши неку бад аст,
Чу бар саҳифаи ҳастӣ рақам нахоҳад монд.*

Ҳофиз

Баҳри аҳбоб бар саҳифаи даҳр
Нуктае чанд ёдгор навишт.

Ҷомӣ

Холи ту бар оташин саҳифа
Панҷ ояти анбарин нависад.

Ҳоқонӣ

Сафҳа:

Чун қадар нақши коинот кунад,
Дафтараи сафҳаи яқини ту бод!

Анварӣ

Ба шарҳи сафҳаи рӯят китобҳо созам,
В-агарчи рӯйи ман чун варақ бигардонӣ.

Сайфи Фарзонӣ

Аз тамоми навиштаҳои баиар,
Ки нависандаи худодод аст,
Беҳтарин сафҳае, ки ман хондам,
Сафҳаи рӯйи одамизод аст.

Лоиқ

Осмон ҳамчу сафҳаи дили ман
Равшан аз ҷилваҳои маҳтоб аст.

Фурӯғи Фаррухзод

ДАРЁҶҒТ ВА АНДАРЁҒТ

دریافت، اندریافت

Маълум аст, ки решаи ин калимаҳо ёфт (ёб) мебошад, ки маънояш пайдо кардан ва дар навбати дувум аҳёнан ҳис кардан аст. Аммо ин маънои дувум дар калимаҳои таркибие аз қабилӣ “нуктаёб” (маънирас), “хурдаёб” (борикфаҳм) барҷастатар шуда ва дар калимаҳои чун “камёб”, “ноёб” маънои аввал эътибор дорад. Яъне, бо таваҷҷуҳ ба афзудаҳо дар сурати калима ё пешоянд маънои реша мушаххастар мешавад. Ҳамин тавр, дар калимаҳои “дарёфт” ва “андарёфт” маънои фаҳм кардан, дарк кардан барҷаста шудааст. Калимаи “дарёфт” ҳамроҳ бо маънои дарку фаҳм маънои гирифтани (аҳз кардан), ба даст овардан ва баъзан хариданро ҳам медиҳад, аммо “андарёфт”, ки асосан дар матнҳои классикӣ ба назар мерасад, танҳо маънои дарку фаҳмро дорад. Дар фарҳангҳо ин калима чунин шарҳ дода шудааст: “**Дарёфт** вачд, вичдон. Ёфт. (Масдар) 1) дарёфтани, гирифтани чизе; 2) гирифтани пул, аҳз, вачд; 3) пай бурдан ба амре, идрок кардан; 4) идрок, фаҳм; 5) таъсир (Муин). Дарёфтани, гирифтани, фаҳмидан (Амид). Андарёфт идрок, дарёфт (Муин)”.

Масъала ин аст, ки ахиран “дарёфт” -ро дар навиштаҳо ва гуфтор ба маънои пайдо кардан, мушоҳида кардан ба кор мебаранд, ки баъзан бемаврид будани ин корбурд барҷаста ба назар мерасад. Масалан, дар ҷумлаҳои аз қабилӣ “Баъд аз хомӯш кардани оташ аз маҳалли сӯхтор се часад дарёфт гардид”, ки чунин маъно медиҳад: “...се часад ба даст оварда шуд” ва, албатта, манзури нависанда ин нест, балки он аст, ки бигӯяд: “Се часад пайдо шуд, мушоҳида шуд, ба назар расид”. Дар ин ҷо дар зеҳни нависанда

калимаи “ёфтан” аст, ки дар забони зиндаи мо нисбат ба “пайдо кардан” бештар истифода мешавад ва айни он маъно аз он мурод мешавад. Хулоса, саҳеҳ он аст, ки “дарёфт”-ро ба маънои дарку фаҳм ва ба даст овардану гирифтан, “андарёфт”-ро ба маънои дарку фаҳму ҳис ва “ёфт, ёфтан”-ро ба маънои пайдо кардан ба кор бубарем. Чанд шоҳиди шеърӣ:

*Чун тамомот ҷузву кул дарёфт ӯ,
Бар канори баҳр ин дур ёфт ӯ.*

Аттор

*Зи шеъри дилкаши Иқбол метавон дарёфт,
Ки дарси фалсафа медоду ошиқӣ варзид.*

Иқбол

*Халқ дарёфт ба бӯяш, ки ҳамӯ меғузарад,
Кард ғаммозии худ, гарчи ки пинҳон бигузаист.*

Хусрави Деҳлавӣ

Хитоби “дарёб” ба маънои ёрӣ ва дастгирӣ хостан низ дар матни осори классикӣ зиёд истифода шудааст:

*З-ин беш макун ба хира дар тоб маро,
Дарёфт маро ғами ту, дарёб маро!*

Саной

ДИЛХОҲ

دلخواه

Ин калимаи сирф тоҷикӣ, ки маънояш ба ҳама маълум аст ва ҳамеша далолат ба амри матлуб ва хостанӣ мекунад, дар чанд соли охир ба маъное низ ба кор бурда мешавад, ки наздик ба маънои ибораи “ҳар навъ” аст, бидуни таваҷҷуҳ

ба он, ки манзур мусбат аст ё манфӣ. Зоҳиран сабаби ба ин маъно ба кор рафтани тарҷумаи калимаи “любой” -и русӣ ба ин калима аст. Аммо дар сурате ки сухан манфӣ ва инкорист, бемаврид будани “дилхоҳ” ба таври барҷаста ошкор мегардад. Масалан, дар ин ҷумлаи рӯзнома: “Дилхоҳ фаъолияти террористӣ, дар кадом кишваре, ки содир шуда бошад, барои ҷомеаи ҷаҳонӣ натиҷаҳои бад дорад ”. Маълум аст, ки дар ҷунин маврид бояд аз ибораҳои “ҳар навъ”, “ҳар гуна” ва аз ин қабил истифода шавад. Ҳамчунин, дар мутуни классикӣ таъбири “ба дилхоҳи худ коре кардан” ба маънои ба хости худ коре кардан низ омадааст.

Чанд намунаи шеърӣ:

*Туӣ дилхоҳи ман, то рух намудӣ,
Раво шуд коми ман бар ваҷҳи дилхоҳ.*

Ҷомӣ

*Мусаллои намоз он гоҳ бифканд,
Ба зери пои он дилхоҳ бифканд.*

Аттор

*Шуд ҳаво сард, кунун мавсими хиргоҳ куҷост?
Бодаи равшану рухсории дилхоҳ куҷост?*

Хусрави Деҳлавӣ

АФЗУДАҲОИ НОЗАРУР

Дар навишгори имрӯзии мо афзудаҳои нозарур, ки

бидуни онҳо низ маънои калима ва ҷумла равшан аст, ҷойе камтар ва ҷойе бештар ба назар мерасанд. Баъзе собиқаи нисбатан зиёд доранд ва ҳатто оғозашон шояд ба асри 19 бирасад ва баъзе дар ҳамин ҷанг соли ахир пайдо шудаанд. Аз ин ҷумла аст номи корхонаҳо, ки феъл бидуни зарурат бар исми шохиси он афзуда мешавад. Аз ҷумла, “корхонаи мошинбарорӣ”, “корхонаи пахтагосакунӣ”, “корхонаи рағаббарорӣ” ва ҳатто “равғанистеҳсолкунӣ”, “корхонаи яхдонсозӣ” ва аз ин қабил, ки танҳо исми шохис дар ин номҳо кофист: “корхонаи мошин”, “корхонаи пахта”, “корхонаи рағаб”... Ҳамчунин, ба ҷойи “шабакаи гармидиҳӣ” мисли ҳамзабононамон кофист, ки аз “шабакаи гармо” истифода бикунем. Рӯзномае менависад: “Мавсими шудгоркунии тирамоҳии заминҳо шуруъ гардид” ва маълум аст, ки дар ин ҷо комилан кофӣ буд, ки “мавсими шудгори тирамоҳӣ” бинависанд. Маълум аст, ки дар зимни “шудгор” феъли ёвари “кардан” ҳам ҳаст ва маълум аст, ки он чи шудгор мешавад, замин аст, на осмон. Дар ин мавридҳо кофист, ки нависанда барои имтиҳон бидуни истифодаи феъли ёвар ибораро назар кунад ва агар эҳсос намояд, ки бидуни он маънои ибора ва ҷумла равшан аст, аз истифодаи он сарфи назар намояд, зеро хусни сухан ва дурустии он дар баёни мучаз аст.

ГУЗАШТ КАРДАН, ГУЗАР КАРДАН, ГУЗОР

گذشت کردن، گذر کردن، گذار

Ибораи “гузашт кардан” бештар ба маънои афву бахшиши махсус шудааст, агарчи маънои аслию

аввалии он ҳамон гузаштан, яъне, убури кардан аст ва ба ин маъно (афву бахшиш) ҳам дар мутуни осори классикӣ ва ҳам муосир ҳамеша ба кор бурда шудааст. Аммо дар чанд соли ахир ин ибораро баъзан дар матбуот ва гуфтор ба маънои “гузаштан” ё “гузар кардан”, “гузор” ба кор мегиранд, ки иштибоҳ аст. Хусусан, дар мавриде ки сухан аз маросими маълуми гузар кардан ё гузори ташрифоти неруҳои низомӣ дар маросими расмӣ мебошад. Масалан, менависанд: “Неруҳои горди миллӣ зерини мусиқии мутантан гузашт карданд”. Дар чунин маврид саҳеҳ он аст, ки навишта шавад: “гузар карданд” ё “Гузори ташрифоти неруҳо... анҷом шуд; сурат гирифт” ё ҳатто агар бинависем, ки “неруҳо аз майдон гузаштанд” низ чандон иштибоҳ нахоҳад шуд, ки дар мавриди аввалӣ ҳаст, вале ҳамроҳ бо феъли ёвари “кардан” маънои афву бахшиш дар ин ибора асосӣ мешавад. Дар шеъри классикӣ дар чунин мавридҳо аз “гузар ва гузор” истифода шудааст.

*Яке рӯз шоҳи ҷаҳон ҳамгурӯҳ
Гузар кард бо чанд кас сӯйи кӯҳ.*

*Ман, инак, ба шабгир аз ин размгоҳ
Сӯйи шаҳри Эрон гузорам сипоҳ.*

Фирдавӣ

БОИС

باعث

Шарҳи ин калима дар фарҳангҳо чунин омадааст: 1. (исм) Барангезанда, баъскунанда. 2. Яке аз номҳои Худо. 3. Сабаб, муҷиб, иллат, ангеза. Боиси лайлу наҳор. 1. Худо, ки муҷибӣ шабу рӯз аст. 2. Офтоб (Фарҳангҳои Муин ва Амид).

Имрӯз бисёр вақт дар истифодаи ин калима ба маънии аслии он таваҷҷуҳ наменшавад, ки боиси иштибоҳ мегардад. Дар ҷумлаҳои муқарраре аз қабili “Ин иқдом боиси дастгирӣ”, “Боиси қайд аст, ки Наврӯз яке аз идҳои қадимии тоҷикон мебошад” ва ғайра ин калима бемавқеъ ба ҷойи калимаҳои “лоиқӣ”, “қобили”, “шоеӣ”... омадааст. Яъне, саҳеҳи ин навъ ҷумлаҳо чунин аст: “Ин иқдом лоиқӣ (шоеӣ) дастгирӣ”; “Қобили зикр аст, ки Наврӯз яке аз идҳои қадимии тоҷикон мебошад.” Бояд дар хотир дошт, ки калимаи “боис” дар ҳама ҳол илтиёт (сабаб) -ро ифода наменояд. Ва агар инро дар назар дошта бошем, чунин иштибоҳот рух намендиҳад. Чанд шояҳиди шеърӣ барои калимаи “боис”:

*Бемории ту боиси нобудии мост,
Эй боиси умри мо, мабодат аламе!*

Абӯсаиди Абулхайр

*Бутпарастӣ боиси эҷоди мост,
Барҳаманзодони ин бутхонаем.*

Бедил

*Вуҷудиаш боиси эҷоди олам,
Зухураш бар ҳама ашё муқаддам.*

Саййидо

*Чун гунча хамӯш бош, Соиб,
То боиси гуфтугӯ набошад.*

Соиб

САГАК Ё САГЧА (САНЧОҚАК)

سگى

Дар саҳифаи маҷозии “Дуруст бинависем” суоле аз тарафи хонандагон матраҳ шуд, ки “Оё истифодаи калимаи “сагча” дар мавриди аломати хосси почтаи электронӣ, ки дар охири номи он меояд, дуруст аст? Хусусан, ки баъзе мавридҳо баъди номи шахс меояд ва ноҳанҷор аст, вақте чунон мегӯянд. Оё ин тарҷумаи таҳтуллафзи “собачка”-и русӣ нест, ки дар айни ҳамин маврид ба кор бурда мешавад”. Оре, тарҷумаи таҳтуллафз аз “собачка”-и русӣ аст, вале заминаи ҳар ду калима дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ (форсӣ) якест ва дар мавриди аломати почта аз ҳамон як шайъ, ки зоҳираш ба сурати ин аломат монанд аст, гирифта шудааст ва ин шайъ (чиз) дар ин забонҳо ҳамин як номро дорад. Дар фарҳангҳои форсӣ “сагак” чунин шарҳ дода шудааст, ки бо тоҷикӣ ҳамхонӣ дорад:

“Навъе қуллоби чаҳоргӯш ё нимдоира, ки барои бастанӣ кафш, пугин (мӯза) ё камарбанди либос ба кор меравад (Муин)”. Ҳалқаи кӯчак ё қуллоб, ки ба либос медӯзанд (Амид).

Дар забони тоҷикӣ баъзе абзорҳои хурдро “сагак” мегӯянд. Аз ҷумла, оҳани сари тасмаро. Агар “собачка”-и русиро дар ин маврид тарҷума кунем, бояд “сагак” бигӯем, на “сагча”. Ҳамон “санҷоқак”-и эронӣҳо ҳам (ки онро ба маънои ҳамин аломати почтаи электронӣ ба кор мебаранд

ва мо асли онро “сўзанақ” меғўйем) дар баъзе гўйишҳои Эрон “сақак” номида мешавад. Аммо баъзеҳо (аз ҷумла худам) солҳост, ки бо каме тағйири он “санҷобак” меғўем, чун думи даври тан печидаи ин нишон онро ба санҷоб хеле шабоҳат медиҳад ва нисбат ба “сақак” беозортар аст. Хусусан, вақте ки баъди номи соҳиби почта меояд. Масалан, вақте ки дар муаррифии почта “Соҳиб, санҷобак, майл. ру” меғўянд, комилан беозор аст ва манзур ҳам ба хубӣ баён мешавад. Ҳамчунин, калимаи “андар” дар ин маврид, ки ахиран аз тарафи ҳамзабононамон истифода мешавад, қобили пазириш аст.

САРИДАСТӢ, НА «ТЕЗТАӢӢ»!

سردهستی

Вақте мушоҳида мешавад, ки дар сардари баъзе ошхонаҳо навиштаанд «тезтаӢӢ», яъне, таомҳое, ки ба зудӣ омода мешаванд, афсӯс мехӯрам, ки чаро калимаи зебои «саридастӣ» (сардастӣ, сардастакӣ), ки дар мардум дақиқан ба ҳамин маъно роиҷ аст, аз доираи таваҷҷуҳ берун мондааст. Ба наздикӣ «зудтаӢӢ»-ро ҳам дар ҷойе дидам. Инҳо қолаббардориҳо аз забонҳои хориҷист, дақиқтар бигўем, аз “bistro”, ки таърихан аз русӣ ба фаронсавӣ рафта боз ба русӣ баргаштааст. Агарчи нависандагон ин ҷо ибтикорое ҳам нишон додаанд, яъне, ибораро (быстрого приготовления)-ро як калима кардаанд: “тезтаӢӢ, зудтаӢӢ”.

Калимаи тоҷикии “саридастӣ (сардастӣ)” дар фарҳангҳо чунин шарҳ дода шудааст: “Таому шаробе ки ҳозир бошад ё зуд ҳозир кунанд (Фарҳанги Муин).

*Бодае чанд хурд сардастӣ,
Сӯйи саҳро шуд аз сари мастӣ.*

Низомӣ

Хулоса, бо истифодаи васеи ин калимаи зебову пурмаънои тоҷикӣ дар саноати хӯроқворӣ онро имрӯз бисёр бамаврид метавон эҳё кард.

МУҚОВА Ё МУҚАВВО

مقوى

Муқова ба маънои ҷилди китоб дар навиштори мо аз ҷандин сол боз корбурди саросарӣ дорад ва истилоҳан ба “ғалати ом” табдил шудааст. Дар асл ин истилоҳи қадими саҳҳофист, ки асли он муқавво (муқаввӣ) мебошад. Решаи ин калима аз қувва(т) аст ва маънояш “қавикунанда” ва ба ин маъно коғазеро мегуфтанд, ки ба сабаби заҳомати бештар (ғафсӣ) ҷилдро маҳкам нигоҳ медорад. Ҳамон чизе, ки дар забони русӣ онро “картон” мегӯянд:

*Ҷилд агар мекунӣ мусҳафи вачдаш, бар ӯ
Дафтари Инҷилро баҳри муқавво талаб.*

Ваҳишӣ Бофқӣ

ТАСАЛЛИЯТ – ТАСЛИЯТ

تسلية

Маънои ин калима дар фарҳангҳо диҳхушӣ додан, раҳӣ бахшидан аз андӯх, баҳусус, дар ҳоли марги касе аз ақориб ва пайвандон, таъбир шудааст. Ин калима бо “тасалло” ҳамреша аст ва ҳамин наздикии он ба

“тасалло” аст, ки аксар ба сурати иштибоҳ онро “**тасаллият**” менависанду мехонанд. Аммо шакли дурусти он дар қолаби “таъзият”, яъне, “таслият” аст. Дар навишти форсӣ чи “**тасаллият**” ва чи “таслият” яксон навишта мешавад, аммо шавоҳиди шеърӣ ба мо ёрӣ мерасонад, ки онро дуруст бихонем, зеро сикҳати вазни арӯзии шеър моро водор месозад, онро ба сурати сахҳ бихонем, яъне, “таслият” ва агар “тасаллият” бихонем, вазн комилан хароб мешавад.

*Яке бигуфт бар он доғдида модари зор
Ба вақти таслият таъзият нишон додан.*

*Мекӯшиву як замон найъ фориғ
Аз таслияти дили ғамини ман.*

Маликушиуаро Баҳор

Аммо агар “тасаллият” бинависем, ин маънои “тасаллият ту”-ро пайдо мекунад, он гуна ки дар ин байти Муҳташами Қашонӣ омадааст:

*Шунидам омада ғам аз пайи тасаллият, эй дил,
Бигӯ, даме бинишинад, агар шитоб надорад.*

Яъне: “Эй дили ман, шунидаам, ки ғам барои (тасаллият) тасалло додани ту омадааст, агар шитоб надошта бошад (вақт дошта бошад), бигӯяш, ки замоне бинишинад”.

Зимнан, қобили ёдоварист, ки вазни арӯз дар

алифбои форсӣ бисёр вақтҳо барои дуруст хондани калимаҳо ёрӣ мерасонад ва тақозои саломати вазн моро ба ин кор вомедорад, он чи дар матни мансур нест.

Хулоса, шакли саҳеҳ ва дурусти ин калима **“таслият”** аст ва ин шакро бояд ҳамеша риоя кард, хусусан, дар мавриди номаҳои ҳамдардӣ ба ҳамзабонони хориҷӣ.

ФЕЪЛҲОИ ЁВАРИ "КАРД" ВА "НАМУД"

(کرد و نمود)

Ин баҳс аз дербоз гардон аст, ки «оё истифодаи калимаи «намуд» дар мавқеи феъли ёвар мисли калимаи «кард» дуруст аст? Гурӯҳе бар ин назаранд, ки истифодаи ин калима дар мавриди мазкур саҳеҳ нест ва ин иштибоҳ дар солҳои охир пайдо шудааст. Аммо дар асл чунин нест.

«Кард» аз асли «кор» аст ва мустақимтарину асоситарин калимаи ёвар дар хабари феъли анҷомшуда. Аммо ҷуз он аз куҳанзамон ва низ дар забонҳои гуногун ин калимаи ёвар ҳамтоҳо ва ёроне дорад, ки содатаринаш ҳамон анҷомаи феълии "ид" ва дигар анҷомаҳост, мисли давид (дав кард, шарган), парид (пар кард). Дигар, аз ҷумла, «намуд» аст, ки маънои аслии «намудан», албатта, падида шудан ва падида кардан, нишон додан аст. Аммо дар мавридҳои дақиқан ба ҷойи кард ба кор меравад, ки аз назокатҳои баёнии забон ва ғановати он нишон медиҳад. Масалан, мо мегӯем: «Фалонӣ қаҳрамонӣ намуд (ё нишон дод)». Асл ин аст, ки ӯ қаҳрамонӣ кардааст. Дар забонҳои дигар низ ҳамтои ин таркиб ҳаст.

Масалан, дар забони русӣ калимаи "оказать», ки низ аз
решаи намудан аст, ба маънои «делать» ба кор меравад:
«оказать содействие (мусоидат, ҳамкорӣ кардан) » ва ғ.
Чанд шоҳиди шеърӣ аз адабиёти классикӣ, ки «наму-
дан» дақиқан ба маънои "кардан" омадааст:

*Намудам ба Аржанг як дастбурд,
Ки буд аз шумо номбардору гурд.
Фирдавсӣ*

*Лоба бисёр намудам, ки мараб, суд надошт,
З-он ки кор аз назари раҳмати султон мерафт.*

*Ба кӯи ишқ манех бе далели роҳ қадам,
Ки ман ба хеш намудам сад эҳтимому нашуд.
Ҳофиз*

*Тавқир шуд аз макорими ту
Ҳар тақсире, ки ман намудам.
Мавлоно*

Аз мисолҳои зиёди шеърӣ ҳамон намунаҳое интиҳоб
гардид, ки имрӯз мо дар ин мавридҳо аслан феъли ёвари
«кард»-ро ба кор мебарем, на «намуд»-ро: лоба намудан
(зорӣ кардан), эҳтимом намудан (кӯшиш кардан),
тақсир намудан (гуноҳ кардан). Ин мисолҳо нишон
медиханд, ки истифодаи калимаи «намуд» ба ҷойи
«кард» дар забони адабии куҳан ҳатто фаровонтар аз за-
бони адабии имрӯз будааст.

ОТИФАТ, ОТИФА

(عاطفت، عاطفه)

Дар шарҳи ин калима дар луғатномаи Деҳхудо омадааст: “Отифа. Отифат. Меҳрубонӣ. Меҳр// Хешиву қаробат. Подшоҳ бояд хидматгузоронро аз отифат ва каромати хеш чандон маҳрум нагардонад, ки баякбор бираманд ва навмед гардад (Калила ва Димна).

*Яке отифат сирати хеш кард,
Дирам доду темори дарғеш кард.
Саъдӣ*

Утуфат ва авотиф ҳам дар масдар ва ҷамъ ба кор меравад.

Тавре ки равшан аст. Ин калима ба истилоҳ исми сифат аст. Яъне исме, ки ба сифат далолат мекунад, на сифати маҳз ва суолаш ҳам “чӣ?” аст, на “чӣ тавр?”. Бинобар ин, он ки имрӯз дар бисёр навиштаҳо меҳонем, ки, масалан, “Ӯ бисёр отифа аст”, иштибоҳи маҳз аст. Мисли он мавриде, ки пештар дар шарҳи “такаббур” зикр шуда буд. Яъне, чун ифодаи “Ӯ бисёр такаббур аст” ин ҳам ғалати ҳамсон аст. Барои саҳеҳ шудани ин баён лозим аст, ки пешванди «бо», «ба» ё дар сурати манфӣ будани назар “бе” истифода шавад. Яъне, боотифа, баотифа, беотифа ва...

Отифа-ро ба унвони ном баргузидан, албатта, бо истисно сурат гирифтааст ва чунин истисно дар ном шояд раво бошад. Мисли Меҳр, Нишот ва ғайра.

ЯКЕ АЗ...

یکی از...

Дергоҳест дар ин фикрам, ки дар ин хусус чизе бинависам ё не. Чун иштибоҳе, ки ахиран дар пайи ин ибора мушоҳида мешавад, он қадар ошкору маҳсус ва барҷаста аст, ки барои роҳ додан ба он ё бояд аз одитарин қавоиди забон беҳабар буд ва ё комилан безътино ба сикҳати гуфтору навиштор. Масалан, менависанд ё мегӯянд: "Яке аз шоири бузурги адабиёти классикии тоҷик", "Яке аз устоди донишгоҳи мо". Охир, равшан маълум аст, ки оғози ҷумла "яке" ишорат ба ҷузъе аз кул аст ва дар пай бояд кул - ҷамъ биёяд: "Яке аз шоирони бузурги..."; "Яке аз устодони..." ва ғайра. Ин иштибоҳ аз нуфузи забони муошират аст, ки ин мавридҳо бидуни "Ё"-и накира, яъне на яке балки "Як" истифода мешавад ва дар ин сурат қоидатан саҳеҳ аст: "Як шоири бузурги адабиёти классикӣ..."; "ЯК устоди донишгоҳ". Агарчи аз назари назокати услубӣ ин ҷо ҳам ҳамроҳ бо як бояд "тан" ё "нафар"-ро изофа бикунем, дар ҳар ҳоле иштибоҳ нест. Аммо дар сурате, ки "Яке" меояд, дар пайи он ҳатман бояд аз кул ва ҷамъ ёдоварӣ гардад. Яке аз чандин, яке аз бисёр, яке аз онҳо, Яке аз шумо. Таваҷҷуҳ кунед, охир наметавонем "яке аз ту" ё "яке аз ӯ" бигӯем. Аз таъкидоти ахир маъзарат мецоҳам, чун мушоҳида мекунам, ки рӯз то рӯз ин иштибоҳ густариш ёфта, ҳатто бар забони ровиёни маъруф ва баъзе устодони мо

гармгир, мӯзаи гармгир. Ин “гирифтан” ҳамон доштан аст, яъне дар гармӣ гирифтан, нигоҳ доштан. Аз ин тобиши феъли “гирифтан” Ҳофиз чунин истифодаи шоирона кардааст:

*Бад-ин шеъри тари ширин зи шоҳанишаҳ аҷаб дорам,
Ки сар то пойи Ҳофизро чаро дар зар намегирад?!*

Яъне, беҳтар буд менавиштанд: “дару тирезаи чӯбини гармгир ва ё гармдор”, вассалом.

ЭҲТИРОМОНА – БО ЭҲТИРОМ, ЭҲТИРОМАН, МУҲТАРАМОНА

احترامانه – با احترام،
احتراماً، محترماً

Яке аз ғалатҳои “ҷонсаҳт”, ки ахиран фарогир шуда ва ба ҳеҷ васила намешавад онро ислоҳ кард, ҳамин калимаи “эҳтиромона” аст. “Эҳтиром” исми маънӣ (мучаррад) аст, ба саволи “чӣ?” ҷавоб мешавад. Мисли шучоат, шарм, иззат ва аз ин қабил. Ҳамон қадар ки “шучоатона”, “шармона” ва “иззатона” гуфтан ғалат бошад, ҳамон андоза “эҳтиромона” низ ғалат аст. Яъне, “она” анҷомае нисбатсоз аст, ки ба сифат мепайвандад (на ба исм) ва навъи амалеро баён мекунад, ки сифати манзуреро ҳамроҳ дорад. Ба иборати дигар, агар бихоҳем, анҷомаи мазкурро бо он калимаҳо бепайвандем, аввал бояд аз он исмҳои маънӣ (мучаррад) сифат бисозем. Яъне, “боэҳтиромона”, “бошармона” ё “бешармона”, “бошучоатона” ё “шучоона” ва ғайра.

Аммо дар мавриди “боэҳтиромона” бояд гуфт, ки бидуни “она” ҳам “бо эҳтиром” навиштану гуфтан кофист, ҳатто шартан метавон “боэҳтиром” (пешояндро

часпида) навишт.

Шояд касоне эътироз кунанд, ки пас чӣ тавр аз калимаи исмии “мард” ба воситаи анҷомаи “она” сифат сохта шудааст? Дар посух бояд гуфт, ки дар ин маврид аз калимаи “мард” на ҷанбаи исмии он, балки ҷанбаи сифати он, ки ба маънои шуҷоат ва диловарӣ ва сифоти дигар аст, манзур гардидааст ё чизе, ки нисбат ба ҷинси музаккар (дар муқобили муаннас) дорад, ки, ҳамчунин, навъе аз сифат аст (қайд), масалан, “либоси мардона”. Ё, вақте “хизмати хирсона” мегӯйем, манзур аз “хирс” сифати нодонӣ ва ҷаҳолат аст.

Ҳамчунин, пасванди “она” барои аз исм сохтани исми дигар ба асоси нисбат, муносиб ва воситаи бисёр хуби калимасозии тоҷикӣ аст. Масалан, дар осори Айни калимаи “аминона” аст, ба маънои маблағе аз анвои молиёт, ки барои яке аз амалдорони даврони амирӣ (амин) ихтисос меёфт ва калимаҳои дигар дар забони тоҷикон аз қабилӣ “шодиёна” (ҳадя барои хабари шодкунанда), “тӯёна” (ҳадя барои тӯй) ва... Дар забони форсии имрӯз бо истифода аз ин василаи калимасоз калимаҳои зиёд сохтаанд, аз ҷумла “ройона” (компютер), “ёрона” (субсид). Банда, бо истифода аз ҳамин пасванд, калимаҳои «раҳона» (пули роҳ) ва «гардона» (мотор)-ро пешниҳод кардаам. Оё ба ин қиёс чизе метавонад “эҳтиромона” бошад? Ба фарз, оре. Масалан, агар чунин расм шавад, ки чизи хоссе ё маблағе ва аз ин қабил ба касе маҳз чун василаи баёни эҳтиром дода шавад, метавон он чиз (нома, санад) ё маблағро “эҳтиромона” номид.

Бо ин ҳама имконот, мо танҳо дар корбурди ғалати "эҳтиромона" (ба ҷойи "боэҳтиром, ё эҳтироман" ташаббус ва ибдоъ (наоварӣ) кардем.

Маншаи ин ғалат корбурди иштибоҳӣ аз вожаи "эҳтироман" мебошад, ки дар навиштору гуфтори ҳамзабононамон ба маънои "бо эҳтиром" меояд ва дар қиёси калимаҳое чун "сидқан", "эҳтиётан", "зӯран" сохта шудааст.

Пас, лозим аст, минбаъд аз ин мафҳум ба сурати "бо эҳтиром" (боэҳтиром) ё "эҳтироман" кор бигирем. "Муҳтарамона" низ саҳеҳ аст, аммо "эҳтиромона" ғалати маҳз аст.

“ЯК ДАҚИҚА ХОМУШӢ” Ё “ЗИКРИ ХАЙР”

یک دقیقه خواموشی یا ذکر خیر

Дергоҳест ин ибора ва ин расм зеҳни маро машғул медорад. Чун имрӯз дидам, ки бародар Иршод Сулаймонӣ ин мавзӯро дар "Озодагон" матраҳ кардааст, лозим донистам, чизе бинависам. Хомушӣ (сукут) дар асли маънии худ беамалӣ ва истоист. Аммо манзур аз он "минута молчания"-и русӣ ки мо аз он “як дақиқа хомушӣ” сохтем, дар он лаҳза ба ёди касе (марҳум) будан аст. Дар фарҳанги мо расми ёди касе ро дар лаҳазоте пос доштан бегона нест. Аммо ин пос доштани мо гунгона ва комилан тигӣ аз амал нест, балки ёдкард - зикр аст. Ин зикру ёдкард ҳам ду навъ аст - яке хомуш (хафӣ) ва яке ошкор (ба овоз, ҷаҳрӣ). Пас дар ҳоле, ки дар ҷамоаи мо афроди гуногуне ҳастанд ва ёдкарду зикр барои ҳар яке ба гунаест, ин ёдкард-зикр беҳтар аст (хафӣ - хомуш) бошад. Дар ин фурсат, касе метавонад бо хондани таҳидилии оёте ба рӯҳи марҳум дуруд фиристад, касе метавонад каламоте муборакро ба тоҷикӣ ё забони Қуръон ё забони дигаре, ки ӯ медонад, ба ёди марҳум зикр кунад. Ва касе ҳам, метавонад лаҳзаҳое нек ва муборакро аз зиндагии марҳум ба ёд биёрад ва ба рӯҳи ӯ дуову дуруд бифиристад. Пас ин маросимро ба ин асос мо метавонем на “Як дақиқа хомӯшӣ”, балки “Зикри хайр” биномем. Ин ибора аз ҳар воситаи дигар ба воситаи ин байти хоҷа Ҳофиз машҳур аст ва дақиқан ба ин маъност:

Зиндаву ҷовид монд, он ки накуном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр зинда кунад номро.

МУЛОҲИЗАҲО ДАР БОРАИ ҲАРФИ “Ъ”

Дар ибтидо лозим аст таъкид шавад, ки дар ин мақола масъалаи бозгашти алифбо ва, ҳамчунин, талаффузи шадиди ҳалқии фонемаи «ъ» ба тарзи арабӣ матраҳ нест ва хоҳиши мо ин аст, ки ин масъала бе ҳеҷ гуна эҳсосот, аз нигоҳи илмӣ ва зарурати воқеӣ баррасӣ шавад, то бошад ки дар оянда аз иштибоҳоти ногузир ва батақрор эмин шавем. Ҳар назаре, ки ба сурати илмӣ ва ҷамъӣ пазируфта шавад, қобили эҳтиром ва эътино хоҳад буд.

Маълум аст, ки ҳарфи “ъ” (асосан дар калимаҳои иқтибосии арабӣ) дар забони мо дар ду маврид ба кор бурда мешавад: дар баёни ҳарфи “ъайн” (ع) ва аломати “ҳамза” - ء и арабӣ, ки номи ин ҳарф ҳам дар алифбои мо ба эътибори мавриди дувумӣ (ҳамза ء) “аломати сакта” номида шудааст. Зеро ҳамзаи арабӣ маҳз ҳамон нишони “сакта” дар қироат аст. Ҳамчунин, маълум аст, ки мо гӯё ба асоси табиати забони худ барои он қоидае сохтаем, ки тибқи он ин ҳарф, ово, фонема дар аввали калимаҳо ва дар байни калимаҳо, агар аз ду сӯяш овои садонок ояд, ҳонда намешавад. Мисли: тамал-амал; матбуъот- матбуот.

Агарчи, воқеан, ин шакли навишт ба табиати гуфтори мо ва боқии форсизабонон мусоид аст, вале дар натиҷаи ин тарзи навишт як силсила мушкилоте ба миён меояд, ки нишон медиҳад дар ҳар ҳоле бехтар аст, ин ҳарф навишта шавад, то аз иштибоҳот эминтар бошем. Масалан, дар навишти калимаҳое аз қабилӣ “самои ирфонӣ” (سماع عرفانى) ба маънои рақси орифона), мисрау (мисраву, мисраъву) байт, мавзӯву (мавзӯъву) мундариҷа чандин калимаи дигар, ин мушкил ба назар мерасад. Агар мо эҳсос мекунем, ки «мавзӯ» гуфтан дуруст нест, чаро бо талаффузи сакта дар миёни ду “у” «мавзӯъу» нанависему нагӯем ва як ҳарфи комилан зиёдӣ, яъне, “в”-ро ин ҷо биёрем ва калимаи ғариби “мавзӯъу”-ро ихтироъ бикунем?

Ё, вақте нигоранда “самои ирфонӣ”-ро ба маънои суруду рақси орифона ба кор мебарад, ҳатто гоҳе боқии матн ҳам барои мо ба сароҳат маълум намесозад, ки ин ҷо манзур самоъ аст, на само (осмон). Масалан, дар ин шеъри як шоири ҷавон:

*Шеъри ту дар самои ирфонӣ
Мекашад бол мисли қуи сафед...*

Ва шоир, ки ба қоидаи навишт пойбанд аст, маҷбур мешавад бо аломат гузоштан дар поварақи дафтари шеъраш шарҳ диҳад, ки ин ҷо манзур “самов” (سماع) аст, на “само” (سم). Дарди ба хайр аст, агар ин ҳолат танҳо ба як-ду маврид маҳдуд бошад, аммо хеле зиёд пеш меояд. Ҳамчунин, ҳазфи батакрори ин ҳарф дар калимаҳое чун “мисраъ” дар зехн ҷойи онро комилан тикӣ кардааст ва аксаран чунин калимаҳоро бидуни ҳарфи охир дар на-

зар мегирем ва ба кор мебарем. Камъятиной ба ҳарф ё аломати ъ боиси иштибоҳоти зиёд дар вазну қофияи назми муосир гардида. Аз ҷумла, дар калимаи “мисраъ” ва дигар калимаҳои назари он. Аз қабилӣ:

Мисраҳои ман миёни дафтарам

Шоҳии гулҳои хушканд, эй дарег...

Агар мо тибқи қоида дар ин байт “ъ” охири калимаи «мисраъ» -ро нависем, ки бояд ҳам ҳатман навишта шавад, вазн хароб мегардад. Аммо ба сабаби ҳазфи батакрори он дар зеҳни як соҳиби забон, ҳатто шоир, ин ҳарф (фонема) дигар аслан вучуд надорад. Ҳамчунин, хеле аз сактаҳои бисёр душворёби вазн, ки шоиронро “дар ғафлат мегузорад”, ҳамин тариқ аз зеҳну тасаввурҳои нопадид шудани ҳарфи ғайн дар аввали калимаҳо аст ва сактаҳои пуршумори вазн, аз ҷумла дар байти зер, ба ҳамин сабаб аст:

Зебанда ба чаши айнак,

Ин зебу фариш барфӣ.

Дар ин байт ғайни аввали калимаи “айнак” (عينک) аз эътибор соқит шуда, сактаи вазн ба миён омадааст. Чунин вазъ бо калимаҳои пуркорбурде дар шеър чун ишқ, (عشق) ақл, (عقل) илм (علم) ва... зиёд дучор меояд. Ҳамчунин, калимаҳои аз қабилӣ “тулӯ”-ро бо калимаҳои чун орзу, ҷоду, зону, сабу қофия мебаранд, ки, албатта, иштибоҳ аст, зеро равӣ (ҳарфи охири решагии) аввалӣ ғайн аст ва ҳарфи равиӣ дувумӣ у ё ў. Бояд ба ёд овард, ки дар забони мо садоҳои арабии

сод ص ва сеи сенукта ث , зол ذ , зод ض , зо (изғӣ) ظ , то (итқӣ) ط , ҳеи хуттӣ ح низ вучуд надоранд, вале мо онҳоро бо ҳарфҳои наздикмахраҷашон се س , зе ز , те ت ва ҳе ه (як фонема) адо мекунем ва асосан масъалае ба миён намеояд.

Ба ин тартиб, агар ғайн ҳам хос арабист, пас, бадали наздикмахраҷи онро дар забони худ бояд ба кор бибарем ва на чандон онро сарфи назар кунем, ки, масалан, чун бархе мучриён биғӯйем: “мазаррат меҳоҳам”, ба ҷойи “маъзарат меҳоҳам”, чаро ки маъноӣ “мазаррат” зарару зиёнҳо (ҷамъ) аст ва «мазаррат меҳоҳам» маъноӣ «зарару зиён меҳоҳам»-ро дорад. Пас, фонемаи наздикмахраҷ бо ғайни арабӣ дар забони мо, ки шояд дар ҳамаи забонҳои дигар ҳам вучуд дорад, ҳамон сакта аст. Шарт нест, ки мо ғайни ҳалқии арабиро аз жарфҳои гулӯ (дар ғайри мавриди тиловати таҷвидии Куръони маҷид) талаффуз кунем, вале шарт аст, ки барои равшан шудани маъноӣ калима ба ҷойи он садое мисли сактаро риоя бикунем. Ҳамчунин, ба ҷойи ҳамзаи арабӣ дар калимаҳои маъмур مأمور ва маъмурият مأمورية , масъала مسألة ва масъулият مسؤولية ва ғайра. Охир, мумкин нест, ки ба ҷойи “маъмур” “мамур” ва ба ҷойи “масъул” “масул” биғӯему бинависем. Ва, баръакс, камъятиной ва ноошноӣ бо фонемаи «ъ» боис гардида, ки он дар калимаҳои, ки аслан вучуд надорад, истифода шавад. Мисли калимаи сирф тоҷикии «мубад», ки аксаран онро барғалат «муъбад» менависанд ва, ҳамчунин, калимаи арабии «мучаз», ки ба

иштибоҳ аксаран муъчаз навишта мешавад ва ғ. Бо ин ду навъи иштибоҳ калимаҳое ҳастанд, ки ғалатҳои аз ин ҳам бадтар ба миён меояд. Агар ҳарфи “ъ” барои ин мавридҳо ба назари мо муносиб намерасад, метавон онро ба аломати дигар иваз кард, вале ҳатман бояд дар навишт ва дар талаффуз мутобиқ ба вижагиҳои овоии забонамон онро риоя намоем, то аз чунин иштибоҳоти ноғузир эмин бошем.

РАФТА ИСТОДАН

Асли ин мақола 26 сол пеш, яъне, 10 январи соли 1989 дар рӯзномаи “Ҷавонони Тоҷикистон” чоп шуда буд. Зарурати таълиф ва навириш ин мақола аз он ҷо ба миён омада буд, ки як гурӯҳ аз қаламбдастони нисбатан ҷавон дар хусуси дурустии корбурди баъзе аз калимаву ибораҳои хосси тоҷикӣ, зимни муқоисаи онҳо ба гуфтору навиштори ҳамзабонамон, ибрази шаклу тардид мекарданд ва гоҳе ин эродҳо ба истехзо низ ҳамроҳ мешуд, ки эҳсоси зарурати таълифи мақолае дар ин хусусро қувват меод. Ин эродҳо бештар ба таркиби феъли давомдори (истимрории) замони ҳозира бо феъли ёвари истодан (гуфта истодааст, дида истодааст ва, хусусан, рафта истодааст) дахл дошт. Дар таълифи асли ин мақола муаллиф аз машварат ва ёри устоди таърихи забони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон шодравон Ардашер Каримов бархӯрдор будааст.

Имрӯз бо таваҷҷуҳ ба он ки дубора ин баҳс ба шиддати бештаре дар фазои маҷозӣ (интернет) ва маҳфилҳои дигар тарҳ шудааст, лозим доништа шуд, мақолаи мазкур бо андаке таҳрир пешкаши хонандагон гардад.

Бисёр хуб аст, ки имрӯзҳо муқоисаву муқобалаи забони тоҷикӣ бо забони мардуми Афғонистону Эрон маъмул шудааст. Чунин муносибат, бешубҳа, барои ғанӣ ва покиза шудани забони тоҷикӣ мусоидат менамояд ва, албатта, ба шарте ки огоҳонаву саррофона бошад. На ҳар тафовуте, ки миёни гуфтугӯи ин мардум вучуд дорад, далели ноқисии гуфтори мардуми тоҷик ва фазилаи гуфтори Эронӣ Афғонистон аст. Қойи дарег аст, ки чунин пиндор дар қисме аз ҷавонони тоҷик ғалаба кардааст. То гап дароз нашавад, ба сари матлаб меоем ва, бигзор, он чи манзур мегардад, чун «мушт намунаи хирвор» пазируфта шавад. Имрӯз бисёриҳо феъли ёвари «истодан»-ро дар таркибҳои чун «гуфта истодааст», «рафта истодааст» нодуруст мешуморанд. Чунин ақида низ аслан эҷоди худӣ мо нест, балки аз эроди рафиқони ҳамзабон ба миён омадааст. Тамоман баръакси ин ақида Муҳсин Умарзода (ниг. «Маънии тоҷик» – «Тоҷикистони советӣ», 25 сентябри с. 1988) менависад: «...Далелҳои зиёде ҳастанд, ки маҳз ҳамин забонҳо рафта-рафта заминаи ташаккули забони форсии дарӣ, тоҷикӣ гардиданд. Масалан, феъли ёвари «истодан», ки шакли замони ҳовираи муайян месозад, чунончи «рафта истодаанд». Эронӣён ин тавр намегӯянд ва инро шунида шӯҳӣ ҳам мекунад, ки “тоҷик дар як вақт ҳам мераваду

ҳам меистад”. Вале дар «Авесто» ибораи «дод истедҳанд» ҳаст, ки ҳамин «дода истоданд» мебошад». Шояд касе бо Муҳсин Умарзода баҳс кардани бошад: яъне, чӣ мантиқ дорад чунин ибора, ки дар як замон ҳам рафтаганд дораду ҳам истодан?! Андаке фикр бикунед, аён мешавад, ки чунин «ҳодиса» аз камоли назокати забон гувоҳи медиҳад. Он қадар назокат дорад, ки шарҳ доданаиш душвор аст. Аҳмад рафта истодааст. Яъне, Аҳмад дар маҷрои давомдори феъли «рафта» воқеъ аст ё худ истодааст. Вақте ки як феъл: гуфтаг, дидан, рафтаг ва ҳоказо бе тағйир, яъне бе он ки ба феъли дигар бадал шавад, давом мекунад, фоили ин феъл (кунандаи ин кор) гӯё дар ҳудуди ҳамин феъл сокин аст (истодааст), то он гоҳ ки тағйири амал бикунад. Хосияти чунин ифода дар муболиға равшантар мешавад. Масалан, «ӯ навишта истодааст». То вақте ки менависад, муфтадо (ӯ) дар дохили феъл «навиштаг» аст ва аз дигар феълҳо фориғ, аммо агар «ӯ» навиштагиро бас бикунад, ин тағйири амал ва бар хилофи «истодан»-и ёвар мешавад. Чунонки дар русӣ «стал» ва «перестал» муҳолифанд. Воқеан, дар забони русӣ ба таркиби дигаре феъли ёвари «истодан» вучуд дорад. Масалан, дар чунин ҷумлаҳо. «...стал тихо ее ненавидеть». – Маяковский. Шояд дар дигар забонҳои бо тоҷикӣ ҳамреша низ дар таркибҳои гуногун чунин феъли ёвар мавҷуд бошад, ҳамчунин, дар маҳалҳои Эрону Афғонистон ва, хусусан, Ҳинду Покистон.

Аз матни «Корномаи Ардашери Бобакон» маълум мешавад, ки феъли ёвари «истодан» дар забони паҳлавӣ низ (ин забонро форсии қадим ҳам мегӯянд) будааст. «(Бобак) шабе эдун дид чикон ка Сосон пад пиле оростаги сапед ни-

шаст естод» - (Шабе дар хоб боз дид, чунонки Сосон бар пиле оростаи сапед нишастааст). Аз ин ҷумла боз маълум мегардад, ки бандаки хабарии «- аст» ду вазифа дорад: мавриде феъли анҷомидаро дар замони гузашта ифода мекунад (масалан: «ӯ нома навиштааст»), мавриди дигар дар барномади сифати феъл ҷараёни кореро дар айни замон (монанди «истодан»). Масалан: «Ман дидам, ки ӯ бар кат хобидааст». Дар мавриди дуюм бояд «аст» ҷудо навишта шавад, зеро ҳамин ҷумла: «Ман дидам, ки ӯ бар кат хобидааст», масалан, аз «Ман дидам, ки ӯ бисёр ошуфта аст» ҳеҷ фарқе надорад. Ин «аст» ҳамон «истод»-и таърихӣ (ифодаи гузаштаи дур), ки имрӯз дар баъзе ғӯйишҳои ҷануб дар шакли «будовд» (яъне, буда буд) маъмул аст. Ба ҳамин дастур, агар бигӯем, ки: Ӯ давида аст. Ӯ рафта аст, ӯ хандида аст, чунин маъно дорад, ки: Ӯ давон аст, ӯ равон аст, ӯ хандон аст. Аммо дар ҷараёни инкишофи забон чунин таркиб мавқеъ наёфт, бинобар ҳамин, сохтаву ғалат менамояд ва шакли муболиғааш: «ӯ давида истодааст» қонунӣ шуд. Акнун як назар ба он китобҳои, ки ҳамаамон сари даст дорем: дар китобе «Основы иранского языковедения. Среднеиранские языки», М.: Наука, 1981 с. 113 – 117, дар бораи ин феъл маълумоти мукамал дода шудааст. Перфект – замони ҳикоятӣ аз асоси замони гузаштаи феъл ва ёридиҳандаи «истодан» сохта мешавад ва замони ҳозираро ифода мекард: даствар ка модаг не мад естед (наомада истодааст) не донад. – Агар шахси асосӣ наомада истода ва надонад, чимедон говиҳ? То че венос част естед. – Чаро ту ин тавр меғӯӣ? Магар аз ту гуноҳе часта истод? Баъзан шакли перфект замони ояндаро ифода мекунад:.. аз хвостаг абесоҳван буд ес-

тод пас – аз ка - ... аз хоста дур шуда истод (баргараф карда хоҳад шуд), агар пас аз он... перфекти замони гузашта – замони гузаштаи нақлӣ – ҳикоятӣ аз асоси замони гузаштаи феъл ва ёридиҳандаи «истодан» сохта мешавад: канизаг бар сари чоҳ буд ид об ҳаме ҳихт ид чаҳорпоёнро об ҳаме дод, варзитар пас коро(в) шуд естод. – Духтарак бар сари чоҳ буд ва об ҳамекашиду чорпоёнро об ҳамедод. Варзитар ба коре рафт истод.

Перфекти гузаштаи дур – замони гузаштаи дури нақлӣ – ҳикоятӣ аз асоси замони гузаштаи феъл ва феъли ёридиҳандаи «истодан» ва шакли тасрифи ёридиҳандаи «будан» сохта мешавад: мад естод буд. – Омада истода буд. Он чи оварда шуд, водор менамояд, ки забони дариро давоми паҳлавии ашконӣ ва паҳлавии сосонӣ бишуморем. Аммо И.С. Брагинский дар натиҷаи муқоисаи «адабиёти хуросонӣ» бо адабиёти ҳамзамони он – форсии миёна ба хулосае омадааст, ки забони дарӣ маҳсули вилояти Хуросон аст, на вилояти Порс. («Ниг. «Из истории таджикской народной поэзии». -М.: 1956, с. 215 – 218). Дар ҳар сурате, ин забонҳо гусаста аз якдигар набуданд. Ба ёд биёрем, шаҳрҳое, ки дар «Шаҳристони Эроншаҳр» ва «Худуд-ул-олам...» мавриди баррасӣ мебошанд, асосан шаҳрҳои Хуросон (Осиёи Миёна)-анд на Порс. Аз асри XI сар карда («Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ) дар забони адабиёти классикӣ «истодан» дида мешавад, аз асри XVI (Зайниддини Восифӣ) сар карда ба меъёри забон медарояд. Дар Аҳмади Дониш ва Садриддин Айний ҳар замон истифода мешавад ва имрӯз гӯё «пеши дигарон боиси расвоии мост». Дар тамоми маҳалҳои тоҷикон феъли ёвари «истодан» истифода

мешавад. Агар дар аксари лаҳҷаҳои қисмати шимолӣ кӯтаҳшуда бошад (карсос, рафсос), дар қисмати ҷануб бо ҳама гаронияш меояд (гуфта истодааст; ҳатто гап зада истода буд). Агар зарурат набошад, забон ҳаргиз бори барзиёдро намебардорад. Дар Эрон ба ҷойи «рафта истодааст», «дорад меравад» меғўянд. Дар тоҷикон ин таркиб низ ба гунаи дигар вучуд дорад, меғўянд: «гиря дорад», «ҳанда дорад» - яъне, гирифта истодааст, хандида истодааст. Беш аз ин дар баъзе ғўйишҳо «рафта дорад», «навишта дорад», «гуфта дорад» - ро ба кор мебаранд, ки табиғат аз “дорад меравад” ба назар мерасад. Ҳатто устод Турсунзода шояд ба хогири роиҷ қардани ин таркиби феъл онро санги биноӣ лафзии яке аз шеърҳои машҳураш қарор дод:

Чӯпон ба сари кӯҳу чаридан рама дорад, (рама чаридан дорад)

Аз санг ба харсанг ҷаҳидан рама дорад.

Бӯйи гули кӯҳиву алафзори чарогоҳ

Дар панҷаи бод асту давидан рама дорад...

Дар ин сурат ҳам аз «истодан» парҳез на равост. Ҳамчунин, рафиқоне, ки «карда шуд» ва «мебошад» ё «намебошад»-ро «ғалати тоҷикӣ» мешуморанд, равост ба Абулқосими Фирдавӣ ва Абдулқодири Бедил низ фикри худро бигўянд, ки ишонро чунин фармудаҳост:

1. Ду ҷанги гарон карда шуд дар ду рӯз,

Чи дар шаб, чи бо ҳури ғетиғуруз.

*2. Намебошад тихӣ як парда аз оҳанги тасхирам,
Зи ҳастии адам печидааст овози занҷирам.*

Чизи дигаре, ки гӯё аз матбуоти ҳамзабонон ба мо гузаштааст, ибораҳои «нисбати фалон чиз», «доири фалон чиз», «оиди фалон чиз» мебошад, ки имрӯз маҳбубии хоссу ом шудааст. То ҳол ва ҳоло ҳам гоҳ-гоҳ «нисбат ба», «доир ба», «оид ба» навишта мешавад ва чунинаш саҳеҳтар аст. Бадиӣ кор боз дар ин ҷост, ки, хусусан, «нисбати», ҳеҷ мавқеи муайяни худро наёфта истодааст: «Ў имсол ширдӯшии хештанро нисбати соли мозӣ хеле афзунтар кард» (Иқтибос). Форсӣ, дарӣ ё тоҷикияш чунин мешавад; «Ў назар ба порина хеле зиёдтар шир чӯшид (ё дӯшид)». Мавриди дигар «нисбати» ба ҷойи «дар бораи» ба кор бурда мешавад: «Шумо афкори хештанро нисбати ин асар буруз медоштед». (Иқтибос). Тарҷумаи ин ҷумла ба тоҷикӣ, форсӣ ё дарӣ чунин аст: «Шумо фикри худро дар бораи ин асар меуфтед (ё баён мекардед)». Дар баробари услуби «шутургурба», тавре аён аст, «нисбати» дар ҳар ду ҷумла бемаврид омадааст. Калимаи «нисбат» дар танҳой (бе иловаи ба) мансубият, вобастагиро ифода мекунад. Масалан, «Ў ба мо нисбати хешӣ дорад». Ё: «Нисбати устоди шумо бар ман мусаллам аст». Дар ҷумлаҳои иқтибосшуда инчунин услуб барои матлаб номувофиқу хановар аст ва зоҳиран муаллифон хостанд, ки порсигӯӣ бикунанд, аммо намедонанд, ки забони софи мардуми тоҷик (чунонки устод Айнӣ таъкид

кардааст) «покизатарин форсӣ» аст. Эрониён дергоҳест барои покиза кардани забони форсӣ ҷаҳду ҷадал доранд ва дар ин кор хеле муваффақ ҳам шудаанд. Ҷоиз аст аз онҳо калимаҳои зебоеро чун ҳавопаймо, фурудгоҳ, қўдакистон, ҳунаристон, донишвар, бозхост, бузургдошт, солгард... бигирем, на он калимаҳои ноошноӣ ғайрифорсиро (чун бурузу иброз, мутамодӣ, утоқ, та-заккуру мутазаккир, мутамоиш ва ғайраву ҳоказо), ки имрӯз ё пагоҳ дар ҳуди онҳо пасуфтод мешаванд. Балки моро низ, чун соҳибони ҳамин забон, лозим аст дар ин кори хайр ҳиммат бигуморем ва аз ганҷури забони мардуми худ чизе шоистаи маъракаи ҳамагонӣ берун барорем. Чунончи: андаке... тунукмоя, ҳамирмоя, ҳарфхӯрӣ, пасуфтод шудан (аз мӯд баромадан), сари сол, даҳана, ошгар, барфшин, шакароб (ранҷиши андак), суроға, даста (посилка), талича (сумка), хоиск (болға), пешкалид (рычаг скорости), гап задан (ба ҷойи ҳарф задан), ногап (қаҳрӣ), яке (ногоҳ), гургсаг (овчарка), дуда (дуди шахшуда), дурдоба, чодархоб, чавра (тележка), камчин (ноёб), парчинмех (заклёпка), рада (қатор, саф), дурада, серада... козургоҳ (химчистка), сипанҷӣ (муваққатӣ)...¹ Агар ба таҳқиқ бипардозем, ошкор мешавад, ки садҳо калимаву ибораҳо, тобишҳову печишҳои баён дар матнҳои қадим мавҷуданд, қисман дар матбуоти ҳамзабонон истифода мешаванд, аммо аз матбуоту китобҳои ҳуди мо берун мондаанд, қисме аз онҳоро маҳз шевагӣ, ҳатто

¹ Қобили зикр аст, ки баъди ин пешниҳод баъзе аз ин калимаҳои роиҷ шуданд, аз ҷумла, калимаи “суроға” (ба ҷойи адрес), ки соҳтаи муаллиф буд.

архаистӣ мешуморем, ба чояшон калимаҳову қолабҳои
ғайри тоҷикиро кор мефармоем, ҷойи баъзешон тамо-
ман холи (!!!) ҳам ҳаст. Мисолҳо бисёранд, вале гап дароз
мешавад. Мурод ин аст, ки таваҷҷуҳ ва эҳтироми мо ба
забони зиндаи халқамон бештар бошад ва ҳар чӣ беш-
тар забони адабии хаттиву гуфтугӯии худро аз ин хази-
наи пурмоя баҳравар бикунем. Хусусан, барои ин ки
ҷавонон, ҳатто кӯдакон имрӯз аз падару модару бобову
бибиашон дида, ба забондони китобҳову матбуоту ра-
диову телевизион бештар эътимод доранд. Дар онҳо низ
эҳтирому эътиқодно, хусусан, ба забони куҳансолон ме-
бояд бедор кард. Дар охир муносиб аст, як рубоии
Муллохусайнмахдум Дониши Бухороиро иқтибос би-
кунем:

*Ҳарчанд тавон зи чарху анҷум гуфтан,
Сад нусха тааххуру тақаддум гуфтан,
Чун бар сари инсони ҳамаҷун р аст
Як нукта ба қадри ҳамаҷун дум гуфтан.*

ЗАМИМА

**КАЛИМАИ ТОҶИК
ДАР АШЪОРИ БУЗУРГОН**

Дар бораи калимаи «тоҷик» ба унвони номи ба истилоҳи устод Айнӣ «як қавми муаззам» таҳқиқоти зиёди донишмандони меҳанӣ ва хориҷӣ вучуд дорад ва нуктаи ношинохтае сари асолати ин истилоҳ боқӣ намондааст, баъзан суолҳое матраҳ мешавад, ки ин калима дар адабиёти форсии тоҷикӣ чӣ мақом ва ҷойгоҳе доштааст? Аз чӣ замоне сабту забт шудааст? Агар маъхазҳои хориҷӣ ва дохилии қабл аз густариши фароғири забони форсии дариро сарфи назар ҳам бикунем, ки ин калима ба шаклҳои гуногун дар онҳо дарҷ шуда, пас дар куҳантарин осори шоирони адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ қорбурди ин калимаро ба фаровонӣ метавон мушоҳида намуд, ки он дар баробари номи маъруфтарин қавмиятҳои он замон – тозиву (араб) турку румӣ ва ғайра ба қор бурда шудааст ва аксаран маълум аст, ки гӯяндаи шеър худро ба он мансуб медонад. Масалан, дар ин байти Саъдии Шерозӣ дар баробари арабу турку рум аз тоҷик ба алоҳидагӣ ёдоварӣ мешавад. Ин намунаҳо ба таври барҷаста маълум месозанд, бар ҳилофи

иддиои баъзеҳо тоҷик аз тозӣ ё тозик (яъне, араб) ба
куллӣ фарқ дорад ва ин ҳамон миллатест, ки шоирон
худо мансуб ба он медонанд:

*Араб дидаву турку тоҷику рум,
Зи ҳар навъ дар нафси покаш улум.*

Ё, Муҳаммад Асири Лоҳиҷӣ меғӯяд:

*Фитнаҷӯе ҳамлабар чун ишқ нест
Дар миёни турку тоҷику араб.*

Шуморе аз намунаҳои ин навъ ашъор пешкаши
хонандагони азиз мегардад.

*Зи Чину Мочин якрӯя то лаби Чайҳун
Зи Турку Тоҷик в-аз Туркмону Ғузу Хазар.
Унсурӣ*

*Турке ҳама туркӣ кунад, тоҷик тоҷикӣ кунад,
Ман соате турке шавам, як лаҳза тоҷике шавам.*

*Турки кӣ, тоҷики кӣ зангии кӣ, румии кӣ?
Моликулмулке ки донад мӯбамӯ сирру ӯалан.*

*Як ҳамлаву як ҳамла, омад шабӯ торикӣ,
Туркӣ куну чустӣ кун, на нармию тоҷикӣ.*

Агар турк асту тоҷик аст, бад-ӯ ин банда наздик
аст,
Чу қон бо тан, валекин тан набинад ҳеҷ мар-
қонро.

Худ чӣ қойи турку тоҷик асту занг?
Фаҳм кардаст он нидоро чӯбу санг!
Мавлоно

Чу яксон аст он қо турку тоҷик,
Ҳам аз Эрон, ҳам аз Тӯрон дарего.

Туро додор турк асту ту тоҷик,
Бимонда бар сари ин роҳи борик.
Аттор

Шояд ки ба подшаҳ бигӯянд
Турки ту бирехт хуни тоҷик.

Араб дидаву турку тоҷику рум,
Зи ҳар навъ дар нафси покаш улум.

Рӯйи тоҷиконаат бинмой, то доғи ҳабаиш
Осмон бар чехраи туркони яғмой кашад!
Саъдӣ

Бипурс ҳоли ман аз чашми худ, ки ин маънӣ
Ҳикоятест, ки маълуми турку тоҷик аст.
Салмони Соваҷӣ
Тоҷики гарданкаши лашкаршикан,

Бештаре найзавару тегзан.

Хусрави Деҳлавӣ

Пеши ҳиндуи чашми хунрезаиш

Гашта туркон забунтар аз тоҷик.

Ҷомӣ

Гуфт: ӯ турк ҳасту ман тоҷик,

Лек дорем хешии наздик.

Ҷомӣ

Нигори турку тоҷикам кунад сад хона вайрона

Ба он мижғони тоҷиконаву чашмони туркона.

Алишер Навоӣ

Турку тоҷикро ба якдигар

Хасмиву гирудор мебинам.

Аз дами саййиди исодами мо

Турку тоҷик басте зинда шуданд.

Шоҳнеъматуллоҳи Вали

Тег мебояд кашиду ҷом мебояд ситад,

Нест дар туркӣ намак, тоҷик мебояд будан.

Толиби Омулӣ

Он сарвболо кист он, к-аз васф лоластам забон,

Дар ишқи ӯ девона шуд ҳам турку тоҷику араб.

Ғавси Гелонӣ

Кист, к-аз ғами ишқаш ҷон бадар тавонад бурд,
Дайлам аст ё курд аст, турк, ё ки тоҷик аст.

Ҳоҷиби Шерозӣ

Сози нофаҳмидагӣ кӯк аст, ку илму чӣ фазл?
Ҳар куҷо дидем, баҳси турк бо тоҷик буд.

Бедил, дами шамишери талаб борик аст,
З-ин тег на турк эмину не тоҷик аст.
Бар ҷабҳаи эҳтиёҷ дорад арақат
Обе, ки зи сар гузаштанаи наздик аст.

Бедил

Зи зулфонаиш димоғи шона торик,
Чу дар назми Навоӣ фикри тоҷик.

Нозими Ҳиравӣ

Фитнаҷӯи ҳамлабар чун ишқ нест
Дар миёни турку тоҷику араб.

Муҳаммад Асири Лоҳиҷӣ

Ту фитна кардию тоҷику турк муттаҳаманд,
Ки раҳ ба фитна гушоданд мулки султонро.

Ғариқи раҳмати ӯ дуру наздик,
Ғуломи ҳиммати ӯ турку тоҷик.

Қоонии Шерозӣ

Шуд ғайрати қору бори ишқат
Зуннор миёни турку тоҷик.

Назирии Нишопурӣ

Резахори наволаи карамаиш
Турку тоҷику бандаву озод.

Ҳотифи Исфаҳонӣ

Чашмони ту бо дилам насозанд,
Чанг аст миёни турку тоҷик.

Файёз

Ёфта аз маснадаи низом мамолик,
Малҷо турк асту садру соҳиб тоҷик.

Чайхуни Яздӣ

Он шӯх, к-аз ўст дар табу тоб
Доим дилу қони турку тоҷик.

Муштоқи Исфаҳонӣ

Зиҳӣ хулқу қарам, к-аз дуру наздик
Ҳамегӯяд дуояи турку тоҷик.

Дил ойинадори турку тоҷик бувад,
Зишт аст, ғарат ойина торик бувад.

Фарзанд бичўю б-ўӣ худ соз бузург,
Мағзор ба суҳбаташ чи тоҷик, чи турк.

Аҳлии Шерозӣ

*Шаи ҷиҳат равшан зи тоби рӯйи ӯ,
Турку тоҷику араб ҳиндуи ӯ.*

Иқбол

*То ки бад-ин турфа хаёли сутурк
Тоза кунад ёрии тоҷику турк.*

*В-аз Тахористон маро гар дур созад хасми дун,
Ҳаст назди узбаку тоҷик ҷоҳу фар маро.*

Маликушишӯаро Баҳор

МУНДАРИҶА

Пешгуфтор.....	3
Забон нахустунсури ҳувияти миллӣ аст.....	5
Забони мо ҳастаи ҳастии мост	20
Дуруст бинависем	23
Қимати – қиматӣ	30
Эъқоз – эқоз; муъқаз – муқаз.....	32
Эқоб – муҷиб; эъқоб – муъҷиб.....	33
Гумоштан, гуморидан – гумон кардан.....	34
Ангор, ангора – нигор, нигора	35
Ҳар ойина – ҳаройина	36
Ҳанӯзам – ҳанӯз ҳам.....	37
Шараф – мушарраф; шураф – мушриф	38
Рӯзгор – рӯзгор	39
Эшон – ишон.....	40
Ғоят – ғот	42
Сари кор – сару кор	43
Назардошт – дарназардошт	44
Интиқоли пулӣ – интиқоли пул	45
Муҳимият – аҳаммият	46
Ғайриимкон – ғайримумкин (номумкин).....	47
Қароҳат, қароҳият– қароҳат, қароҳият	48
Қувайт – Кувайт	49
Сукунат – сукут	50
Кишт гузарондан – кишт кардан.....	51
Назди – вобаста.....	52
Хасу хошок – коҳ, алаф	53

Ҳайвони калони шохдор – гову мол	54
Мухтарам(а) – мухтарам.....	55
Дар мадди аввал – дар мадди назари аввал.....	56
Муассир – мутаассир	57
Кибрӣ кардан, такаббурӣ кардан –	
Кибр кардан, такаббур кардан.	58
Қарор баровардан, ҳукм баровардан– Қарор	
кардан, ҳукм кардан	59
Боварӣ – бовар	59
Азбаски, баски, аз бас - чун, ба сабаби он ки, аз	
боиси он ки	60
Ҳам ӯ – ҳамӯ	62
Рангрез – ранграз.....	64
Тиркаш – таркаш.....	65
Тадрис гирифтан – дарс гирифтан	66
Арз кардан ва фармудан	67
Ҷасорат ва шучоат	68
Шомили ва ҳомили	70
Харчу марҷ, хараҷу мараҷ - Ҳараҷу мараҷ – харҷу	
марҷ	72
Бурдборӣ – комёбӣ	73
Антиқӣ, антиқа – атиқӣ, атиқа	74
Тоза – пок, покиза	75
Фаромадан – фууромадан (фаровардан –фуоровардан)	
.....	77
Ҳусни оғоз	80
Ғараз ва қасд	81
Мақсад ва мақсуд.....	83
Корзори интиҳоботӣ – рақобати интиҳоботӣ...	85

Ороиш ва пироиш.....	86
Салом	87
Тазаккур.....	90
Фарқият ва тафриқа	91
Мутаассил, мутассил – муттасил.	92
Дастархон, дастурхон – дасторхон.	93
Ҳашамат, пурҳашам – ҳашмат.	93
Ҳаммоса, хамоса – ҳамоса	94
Саҳфа – саҳифа ва сафҳа	95
Дарёфт, андарёфт.....	97
Дишлох.....	98
Афзудаҳои нозарур	99
Гузашт кардан, гузар кардан, гузор	100
Боис	101
Сагак ё сагча (санҷоқак)	102
Саридастӣ, на «тезтайёр»!.....	103
Муқова ё муқавво	103
Тасаллият – таслият	104
Феълҳои ёвари “кард” ва “намуд”	106
Отифат, отифа	107
Яке аз	108
Гармгир.....	110
Эҳтиромона – бо эҳтиром, эҳтироман, муҳтарамона	111
Мулоҳизаҳо дар бораи ҳарфи “ъ”	113
Рафта истодан	116

Замима:

Калимаи “тоҷик” дар ашъори бузургон 123

РУСТАМИ ВАҲҲОБ

ДУРУСТ БИНАВИСЕМ. – Душанбе, 2016.

Матбааи «Сухан», 133 сах.

Мухаррир – Мубашшири Акбарзод.

Муқарриз – Сулаймон Анварӣ, устоди ДМТ.

Тарроҳи роёна – Бахтиёр Ҳисорӣ.

Ношир ИНТ, “Садои Шарқ”.

Ба матбаа 25.09.2015 супорида шуд.

Андозаи 60\84 1\16. Коғазӣ офсет.

Супориши №1

Ќузьи чопӣ 14. Адади нашр 1500 нусха.

Матбааи «Сухан»-и Игтифоқи нависандагонӣ

Тоҷикистон, ш.Душанбе к. И. Сомонӣ, 8.